

STATI

Tři podoby solidarity a solidarita jako odpověď na strukturální nespravedlnost

Maroš Matiaško*

Abstrakt: Příspěvek se zabývá pojmem solidarita, jak je diskutován v současné politické filosofii. Jde o pojem, který má pozoruhodnou ústavněprávní relevanci, ale je mu věnováno mnohem méně pozornosti než jiným pojmům. V literatuře se solidarita chápe jako polysémantický pojem a typicky se rozlišují tři podoby solidarity: solidarita sociální, občanská a politická. V tomto příspěvku představím tyto tři podoby solidarity a následně se blíže zaměřím na solidaritu občanskou. Ta je spojována s konceptem sociálního státu a upozorňuje nás na specifika vztahů, které vznikají již v politickém společenství a můžou vytvářet i takové uspořádání, které by bylo možné popsat jako nespravedlivé. A právě motiv nespravedlnosti, a to v její specifické podobě strukturální nespravedlnosti, jak o ní uvažovala Iris Marion Young, provází mou diskusi o občanské solidaritě a jejím významu pro ústavněprávní, respektive lidskoprávní teorii a praxi, protože poukazuje na specifické jevy v pozadí, vůči kterým bychom neměli být lhostejní.

Klíčová slova: solidarita, strukturální nespravedlnost, Iris Marion Young, prekarita, lidská práva

Úvod

Solidarita je pojem s pozoruhodnou filosofickou a ústavněprávní relevancí, kterému je zároveň v teorii věnována mnohem menší pozornost než jiným pojmům, jako je např. rovnost či svoboda. Kurt Bayertz se domnívá, že jedním z důvodů této nevšímavosti je skutečnost, že solidarita implikuje pozitivní závazek jednat, díky čemuž nezapadá do teoretického mainstreamu. Ten je totiž od moderní doby definován „defenzivní orientací“, protože se podle Bayertze především snaží zdůvodnit, proč odvrátit hrozící nebezpečí ze strany druhých či státu.¹ Obvykle se v této souvislosti zmiňují Hobbes a Locke, kteří se označují za zakladatele moderního liberálního státu, ale současně jsou i kritizováni pro posesivní individualistickou filozofii vycházející ze sebezájmu jednotlivce.² Není proto překvapivé, že solidarita je tematizována spíše v těch teoretických proudech, které Bayertz označuje jako neindividualistické.³ Příkladem je fenomenologie či kritická teorie.

* JUDr. et Bc. Maroš Matiaško, LL.M., Právnická fakulta Univerzity Palackého; Human Rights Center, University of Essex. Autor je studentem doktorského studijního programu. E-mail: matiasko.maros@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8893-4269>. Článek byl připraven v rámci projektu IGA_PF_2021_004.

1 BAYERTZ, K. Four Uses of “Solidarity”. In: BAYERTZ, K. (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999, s. 4.

2 MACPHERSON, C., B. *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press, 1962, s. 1–2.

3 BAYERTZ, K. *Four Uses of “Solidarity”*, s. 4. Jde o rozmanité spektrum autorů. Od moderních kritických teoretiků (Habermas, Honneth) přes liberály (Richard Rorty nebo Dworkin) a komunitaristy (Taylor) až k představitelům katolického sociálního učení (Karol Wojtyła). Přehledně jednotlivé proudy diskutuje Steinar Stjernø, viz STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Solidarita se tematizuje jako polysémantický pojem.⁴ Různé významy odpovídají různým kontextům, v jakých je možné solidaritu aplikovat, a umožňují nám o tomto pojmu uvažovat v několika rovinách. Předně solidaritu chápeme jako pojem, který vyjadřuje určitou soudržnost společnosti v obecném slova smyslu. Zároveň ale jako solidaritu označujeme i vztah, který nás poutá k jiným členům už konkrétního politického společenství. Říkáme, že jsme solidární s těmi, kdo jsou nám z nějakého důvodu blízko, např. protože i ti druzí jsou příslušníci mého národa. A nakonec o solidaritě budeme mluvit i v těch případech, kdy vidíme, že druzí trpí. Jsme solidární s jejich osudem a motivováni pomoci. Sally J. Scholz tyto podoby označuje jako solidaritu sociální, občanskou a politickou.⁵ V této práci nejdříve vysvětlím, co se těmito podobami solidarity rozumí, a následně se zaměřím konkrétněji na občanskou solidaritu, kterou lze tematizovat jako pojem reagující na fenomén tzv. strukturální nespravedlnosti, který ve své práci rozpracovala Iris Marion Young a který má inspirativní praktický rozměr.

1. Tři podoby solidarity a pojem prekarity

Zkušenost, že mezi lidmi žijícími ve společenství existuje zvláštní pouto, které má politické a právní důsledky, je prastará. Aristotelés psal o politickém přátelství, židovsko-křesťanská tradice mluví o lásce k bližnímu a bratrství a římský právníci jako *in solidum* označovali zvláštní typ právního závazku.⁶ Tato zkušenost se od moderní doby označuje jako solidarita. V době Velké francouzské revoluce, jak si všímá Brunkhorst,⁷ se solidarity dovolával Mirabeau i Danton, i když jakobínským sloganem se stalo bratrství. Ústavněprávní reflexi solidarita našla v čl. 34 jakobínské ústavy. Toto ustanovení, zjevně inspirováno Rousseauovým dílem *O Společenské smlouvě*, uznalo, že oprese vůči jednotlivci je opresí vůči všem.⁸ V 19. století se solidarita stala pojmem sociálních utopistů, nově se organizujícího dělnického hnutí a vznikající sociologie. Ve 20. století pak lexikonu křesťanského sociálního učení,⁹ ale i liberálních politických filosofů,¹⁰ představitelů kritické teorie¹¹ či fenomenologů.¹²

⁴ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 4, 3–26.

⁵ Viz SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2008.

⁶ Původu pojmu solidarita v politické filosofii se věnoval Hauke Brunkhorst. Podle Brunkhorsta jsou přátelství, bratrství a solidární závazek pojmy, které předcházejí solidaritě, která z nich v moderní době obsahově vyrůstá. Viz BRUNKHORST, H. *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community*. Cambridge: MIT Press, 2005, s. 11–54.

⁷ *Ibidem*, s. 1.

⁸ Podle čl. 34 ústavy z roku 1793 „[o] útlak společenského těla jde tehdy, když je utlačován i jediný z jeho členů. Když je utlačováno společenské tělo, dochází k útlaku každého jeho člena.“ Dostupné z: <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793>>.

⁹ Historii pojmu mapují podrobně zejména dvě práce: BRUNKHORST, H. *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community*; STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*.

¹⁰ Například RORTY, R. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

¹¹ Viz HONNETH, A. *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: MIT Press, 1995, s. 92–130.

¹² Pojem solidarity ve své práci rozvíjeli například Max Scheler nebo Jan Patočka. Scheler kladl důraz na motiv odpovědnosti za druhé a interdependenci jednotlivých členů společnosti, Patočka na motiv nelhostejnosti vůči útlaku. Viz IBANA, R. *The Essential Elements for the Possibility and Necessity of the Principle of Solidarity according to Max Scheler. Philosophy Today*. 1989, Vol. 33, No. 1, s. 42–55; PATOČKA, J. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: OIKOIMENH, 2007, s. 117–118.

V politické filosofii se rozlišuje několik podob solidarity, které se vzájemně prolínají a mají stejné znaky.¹³ Přehledně o tom píše např. Scholz, která rozlišila 1) solidaritu chápanou jako sociální solidaritu, tedy pouto, které odkazuje na sdílenou odpovědnost za společenství, ve kterém žijeme; 2) občanskou solidaritu, kde se zdůrazňuje role státu a solidární distribuce zdrojů, v této souvislosti se mluví o sociálním státu; 3) a nakonec tzv. politickou solidaritu, která má charakterizovat propojení těch, kteří vystoupí vůči opresi, respektive mají společný, velmi často politický zájem, např. na uznání něčích práv.¹⁴

V právu lidských práv je situace méně přehledná. Například v judikatuře se výslovně setkáváme s pojmem sociální solidaritu, a to v kontextu odpovědnosti za druhé.¹⁵ Občanská solidarita se diskutuje implicitně v kontextech právních otázek spojených se systémy přerozdělování. Někdy se píše jednoduše o solidaritě bez přívlastku, jindy se zase mluví o „principu solidarity“.¹⁶ Politická solidarita sice tematizována výslovně není, ale z judikatury by se dala odvodit v případech, kdy byla uznána aktivní legitimace těch, kteří jednali solidárně s obětí vážného porušení práv.¹⁷

Pokud se blíže podíváme na jednotlivé podoby solidarity, lze sociální solidaritu charakterizovat jako odpověď na otázku, proč nebyť lhostejný vůči situaci zranitelnosti druhého. Lze ji spojit s pojmem odpovědnost, který znamená schopnost odpovědět (fr. *réponse-abilité*, angl. *response-ability*), jak o tom uvažoval např. Emmanuel Levinas,¹⁸ a díky tomu odkázat na specifické sociální pouto určující soudržnost společenství. Jde o pojem, který pojmenovává situaci, kdy jsme konfrontováni s výzvou k určité odpovědi, a to už tím, že jsme součástí určitého společenství. Zajisté, i mlčení je odpověď, ale to nic nemění na faktu, že je před námi prostor, v němž je možné tematizovat schopnost odpovědět, a to i v ústavněprávně relevantním smyslu. Koneckonců, v preambuli Ústavy čteme závazek rozvíjet stát jako místo „*rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku*“, a v čl. 1 Všeobecné deklarace, že lidé „*mají spolu jednat v duchu bratrství*“. Povědomí o povinnostech, respektive o jednání v duchu bratrství můžeme označit jako *sociální solidaritu*, která vyjadřuje právě to pouto, jenž udržuje kohezi určitého společenství. Specifické pro sociální solidaritu je, píše Scholz, že odkazuje na předpoklad jednotícího prvku, např. sdílenou zkušenost, a ospravedlňuje takové povinnosti, které nesouvisí nutně s odpovědí na nespravedlnost. Jinak řečeno, jde o obecnější rovinu.¹⁹

¹³ Scholz uvádí tři znaky solidarity. První je vztah. Konkrétně solidarita vyjadřuje vztah mezi individuem a společenstvím. Druhý vyjadřuje povahu tohoto vztahu. Jde o vztah, který vytváří jednotu. V jádru se proto solidarita týká otázky, co společnost drží pohromadě. Jde o otázku koheze společenství, které se skládá z individuí. Třetím znakem je zvláštní povaha povinností, které jsou vzájemné a jsou určovány jako povinnosti pozitivní. Viz SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 18–19.

¹⁴ *Ibidem*, s. 17–20.

¹⁵ Například v kontextu nároku na státní podporu v případě zdravotního postižení (*Bélane Nagy proti Maďarsku*, stížnost č. 53080/13, rozsudek Velkého senátu ze dne 13. 12. 2016, § 81); anebo jako odpovědnosti za zdraví druhých (*Vavrička a další proti České republice*, stížnosti č. 47621/13, 3867/14, 73094/14 a další, rozsudek Velkého senátu ze dne 8. 4. 2021, § 279).

¹⁶ ESLP ve věci *Bélane Nagy proti Maďarsku* (č. 53080/13, § 116) uvedl, že schémata sociálního zabezpečení „*jsou vyjádřením solidarity společnosti se zranitelnými členy*“. Podobně je občanská solidarita tematizována i v judikatuře Ústavního soudu, například v nálezu pléna Pl. ÚS 2/08, bod 53.

¹⁷ ESLP. *Centre for Legal Resources ve prospěch Valentina Câmpeanu proti Rumunsku*, stížnost č. 47848/08, rozsudek Velkého senátu ze dne 17. 7. 2014.

¹⁸ LEVINAS, E. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1994, s. 109.

¹⁹ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 21.

U občanské solidarity jde primárně o pojmenování těch situací a vztahů, které vznikají již specificky v politickém společenství. V literatuře se občanská solidarita spojuje s pojmem sociálního státu a s hledáním odpovědi na otázku, „*jak nejlépe ochránit občany před zranitelnostmi, které by bránily jejich účasti na občanském životě*“.²⁰ Klíčovou otázkou je, jak vlastně poznat, co této participaci brání, respektive bránit může, aby se dalo na tyto překážky ve smyslu sociální solidarity zaměřit. K poznávání je potřebné adekvátní instrumentarium. Jedním z instrumentů by mohl být jak specifický pojem strukturální nespravedlnosti,²¹ kterému se blíže věnuji v další části tohoto příspěvku, tak i pojem prekarity, který se pojí se zranitelností člověka a lze jej chápat jako důsledek této nespravedlnosti. V politické filosofii se rozlišuje mezi univerzální zranitelností, která je všem vlastní, a zranitelností, která je situační.²² Zároveň se zvláště pojmenovávají ty situace, které jsou umělé, např. jsou vytvořeny konkrétní politikou či normami, přičemž na lidi dopadají tak, že míru univerzální zranitelnosti zvyšují. Judith Butler tyto situace označila termínem prekarita.

Pojem prekarita se stal součástí lexikonu politické filosofie poměrně nedávno. Slovo má původ ve francouzském *précarité*, které by se dalo přeložit jako nejistota. V 90. letech minulého století o prekaritě psal francouzský sociolog Pierre Bourdieu, který se věnoval nestandardním podobám práce a ztrátě finanční a existenční jistoty pracujících. Později, v práci *Precarious life*, dala nový význam tomuto pojmu právě Butler. V jedné větě by se dalo říct, že v jejím pojetí se prekaritou rozumí situace, kdy jsou některé životy uznané jako méně hodnotné než jiné. Jejím slovníkem, pokud existují okolnosti, které nezajištěnost života – univerzální zranitelnost – maximalizují, jde o prekaritu.²³

Butler uvádí několik příkladů prekarity. Konkrétně když některé sociální skupiny trpí kvůli selhávajícím sociálním a ekonomickým podpůrným sítím a jsou vystaveny zvýšenému riziku onemocnění, chudobě, hladu, vysídlení a násilí nebo když se lidé stanou obětí svévolného státního násilí,²⁴ případně přežívají na trhu práce jako v podstatě postradatelná pracovní síla.²⁵ Samotný mechanismus prekarizace Butler nepopisuje a zůstává v rovině obecnějšího argumentu. Důležité je, že se vždy jedná „*o politicky vyvolaný stav zvýšeného rizika, ohrožení a hrozby pro určité skupiny lidí*“.²⁶ Anebo jinak a slovy Butler, vždy jde o otázku, na čích životech politickému společenství vlastně záleží.²⁷

²⁰ Ibidem, s. 33

²¹ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990, s. 39–65.

²² MATIAŠKO, M. Zranitelnost v diskuzi: skepse a možná cesta ven. *Studia philosophica*. 2021, roč. 68, č. 2, s. 29–46.

²³ BUTLER, J. *Rámce války: Za které životy netruchlíme?* Praha: Karolinum, 2013, s. 29.

²⁴ Ibidem.

²⁵ BUTLER, J. Can One Lead a Good Life in a Bad Life?: Adorno Prize Lecture. *Radical Philosophy*. Nov/Dec 2012, No. 176 [online] [cit. 2023-05-21]. Dostupné z: <<https://www.radicalphilosophy.com/article/can-one-lead-a-good-life-in-a-bad-life>>.

²⁶ LLOYD, M. The Ethics and Politics of Vulnerable Bodies. In: LLOYD, M. (ed.). *Butler and Ethics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, s. 175.

²⁷ BUTLER, J. *Can One Lead a Good Life in a Bad Life?* Někdy se v návaznosti na Butler píše o patogenní zranitelnosti. Patogenní zranitelnost odkazuje na „*morálně narušené nebo zneužívající vztahy*“, a to vztahy „*mezilidské či sociální*“, včetně „*sociálně-politického útlaku nebo nespravedlnosti*“, kdy jde o „*podkopávání autonomie nebo prohlubování pocitu bezmoci, který zranitelnost obecně vyvolává*“. Viz MACKENZIE, C. – ROGERS, W. – DODDS, S. Introduction. In: MACKENZIE, C. – ROGERS, W. – DODDS, S. (eds). *Vulnerability. New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 9.

V lidskoprávní praxi byla jako prekérní označena řada situací. Například ESLP jako prekérní označil nejistý migrační status,²⁸ právní situaci po porodu dítěte náhradní matkou,²⁹ špatnou finanční situaci stěžovatele, který nedokázal zaplatit soudní poplatek³⁰ nebo extrémní chudobu žadatele o mezinárodní ochranu.³¹ Soudci za prekérní považovali i celkovou situaci na konkrétním území,³² v jiném případě argumentovali ve prospěch uznání pozitivní povinnosti identifikovat a podpořit ženy v prekérní situaci, aby se nestaly obětí obchodování,³³ nebo tematizovali pojem nezajištěnosti života v kontextu chudoby, a to jako absenci základního bezpečí.³⁴ Soud za prekérní dokonce považoval konkrétní situaci celé sociální skupiny, a to konkrétně sexuální menšiny.³⁵

Poznávání této specifické situační zranitelnosti nás přibližuje ke způsobu, jak se v lidskoprávní praxi neuzavírat před výzvou řešit komplexnější problémy těch, kdo prekaritu prožívají a byli a jsou např. slovy Ústavního soudu marginalizováni a ignorováni.³⁶ Zde do popředí vystupuje třetí podoba solidarity, tzv. *politická solidarita*, která „vzniká jako reakce na situaci nespravedlnosti nebo oprese“.³⁷ Téma politické solidarity ve své práci rozvíjela zejména Scholz, která zdůraznila specifický motiv odporu vůči nespravedlnosti, který různé aktéry spojuje. Nejde tedy už o pouto, jež by udržovalo kohezi společnosti, ani o vztah mezi státem a jednotlivcem, ale jde o jednotu v odporu vůči prekaritě. Tedy, zatímco občanská solidarita souvisí s uznáním práv a pozitivních závazků státu, politická solidarita dobře odpovídá klasickému *ubi ius, ibi remedium*, respektive že právo je pouze tam, kde je náprava. Naplnění tohoto pravidla vyžaduje jak funkční právní rámec, v němž by se mohl nárok na nápravu realizovat, tak nositele, kteří by jej realizovali. To odpovídá dialektickému vztahu mezi solidaritou a pojmem lidských práv, jak o něm píše Scholz.³⁸

2. Občanská solidarita a strukturální nespravedlnost

Občanská solidarita vyjadřuje pouto, které vzniká v rámci vztahu mezi jednotlivcem a státem. Jak bylo uvedeno výše, nad tímto vztahem můžeme uvažovat v kontextu dvou znaků. Tím prvním je občanství, druhým situační zranitelnost, respektive prekarita. Scholz píše, že občanská solidarita má podobu „závazků, které má stát jako kolektiv vůči

²⁸ Viz například ESLP. *Alleleh a další proti Norsku*, stížnost č. 569/20, rozsudek ze dne 23. 6. 2022, § 90; *Jeunesse proti Nizozemí*, stížnost č. 12738/10, rozsudek Velkého senátu ze dne 3. 10. 2014, § 107–108.

²⁹ ESLP. *A. M. proti Norsku*, stížnost č. 30254/18, rozsudek ze dne 24. 3. 2022, § 109.

³⁰ ESLP. *Nalbant a další proti Turecku*, stížnost č. 59914/16, rozsudek ze dne 3. 5. 2022, § 43.

³¹ ESLP. *M. S. S. proti Belgii a Řecku*, stížnost č. 30696/09, rozsudek Velkého senátu ze dne 21. 1. 2011, § 320.

³² ESLP. *Y. S. a O. S. proti Rusku*, stížnost č. 17655/17, rozsudek ze dne 15. 6. 2021, souhlasné stanovisko soudkyně Schembri Orland, § 10.

³³ ESLP. *S. M. proti Chorvatsku*, stížnost č. 60561/14, rozsudek ze dne 25. 6. 2020, souhlasné stanovisko soudce Pastora Vilanovy, § 11.

³⁴ ESLP. *Garib proti Nizozemí*, stížnost č. 43494/09, rozsudek Velkého senátu ze dne 6. 11. 2017, dissent soudce Pinta de Albuquerqueho, § 22–39.

³⁵ ESLP. *Oganezova proti Arménii*, stížnosti č. 71367/12 a 72961/12, rozsudek ze dne 17. 5. 2022, § 92, 105; *Bursac a další proti Chorvatsku*, stížnost č. 78836/16, rozsudek ze dne 28. 4. 2022, § 80.

³⁶ I. ÚS 1974/14 ze dne 23. 3. 2015, bod. 41.

³⁷ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 34.

³⁸ SCHOLZ, S. J. *Solidarity as a Human Right*. *Archiv des Völkerrechts*. 2014, Vol. 52., No. 1 (Special Focus of this Issue: Transnational Solidarity – An Interdisciplinary Approach), s. 49–50.

každému občanovi“, přičemž občanství chápe jako „*pouto, kdy jednotlivec může očekávat určité záruky od všech ostatních*“, a to zejména v situacích zranitelnosti.³⁹ Její pojetí občanství souhlasí s tím, jak tento pojem definoval T. H. Marshall. Podle Marshalla občanství znamená „*status plného členství v komunitě*“,⁴⁰ který ale předpokládá v různých situacích různou míru podpory. Marshall rozlišil historicky tři typy občanství. První nazval občanské občanství a uvedl, že zahrnuje práva týkající se svobod člověka, typicky osobní svobodu, svobodu slova a vyznání, právo na majetek a spravedlivý proces. Druhé, politické občanství se týká účasti na politické moci. A třetí, sociální občanství zahrnuje „*široké spektrum práv, od práva na malé množství ekonomického bohatství a bezpečí, k právu na plnou účast na sociálním dědictví a žít život civilizované bytosti podle převažujících standardů ve společnosti*“.⁴¹

Sociální občanství je jednou z teorií, kterou se v literatuře zdůvodňuje ústavní zakotvení sociálních práv.⁴² V jádru této koncepce je otázka rovnosti, protože na čem podle Marshalla záleží, je „*obecné obohacení konkrétního základu civilizovaného života, obecná redukce rizika a nejistoty, vyrovnání mezi více a méně šťastnými na všech úrovních*“.⁴³ Marshall zde nemá na mysli vyrovnávání mezi třídami, nejde o redistribuci zdrojů mezi různými skupinami, ale o předpoklad, že celá populace tvoří jednu třídu, slovy Marshalla, že lidé mají ve společnosti rovné postavení.⁴⁴

Bayertz uvádí, že v případě občanství, jak o něm uvažuje Marshall, nejde jenom o formální rovnost práv, ale požadavek směrem k státu se rozšiřuje na ekonomickou a sociální rovnost, tedy na zajištění rovného sociálního statusu lidí. Tento rovný status předpokládá i základní materiální bezpečí, které je zajišťováno jako podpora. A v případě, kdy budeme sociální rovnost chápat jako předpoklad plnohodnotného členství v politickém společenství, tedy jako podmínku občanství, musí být podle Bayertze také tato rovnost nárokovatelná jako právo.⁴⁵ Je totiž rozdíl, jak Bayertz píše, jestli se člověk spoléhá na milosrdenství, nebo může nárok na podporu i uplatnit. Tento rozdíl nespočívá pouze v míře pravděpodobnosti, že se podpory reálně lze domoci, ale i v „*důstojnosti a sebeúctě, s níž ji lze přijímat*“. A hlavně, jak uzavírá, závislost na druhých může „*vytvářet druhořadé občany*“, kteří nebudou ani ve stejné pozici, jako jsou jejich dobrodinci, ani v pozici, aby jim politicky odporovali.⁴⁶

V konkrétní právní rovině by archetypem bylo právo na materiální podporu. V naší ústavněprávní praxi byly občanská solidarita a sociální občanství zmíněny v kontextu práva občanů na bezplatnou zdravotní péči.⁴⁷ Historicky má spojení solidarity a sociální politiky, včetně nároků na zajištění rovného statusu, původ v 19. století, kdy sociální utopista Charles Fourier ve své vizi psal o společnosti, kde solidarita zahrnuje sdílení zdrojů

³⁹ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 27.

⁴⁰ MARSHALL, T. H. *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950, s. 28.

⁴¹ *Ibidem*, s. 11.

⁴² KING, J. *Judging Social Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 40 an.

⁴³ MARSHALL, T. H. *Citizenship and Social Class*, s. 56.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 23.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Konkrétně o tom psal soudce Jan Musil ve svém odlišném stanovisku k nálezu Ústavního soudu ze dne 20. 5. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 1/08, který se týkal ústavnosti regulačních poplatků ve zdravotnictví.

s lidmi v nouzi, zaručený minimální příjem a veřejnou podporu rodin.⁴⁸ Za otce myšlenky občanské solidarity se v literatuře označuje až Pierre Leroux, který v roce 1840 v knize *De l'Humanité* jako první systematicky rozpracoval pojem solidarity. Bayertz píše, že přínos Lerouxa spočívá v tom, že solidaritu výslovně odlišil od lítosti a milosrdenství, označil ji za přirozené právo a zdůraznil, že je to stát, kdo nároky plynoucí ze solidarity implementuje.⁴⁹ Proto lze občanskou solidaritu charakterizovat právě tím, že se „týká těch zranitelností, které by člověku bránily nebo znemožňovaly účast na občanském životě“ ve státě, jak píše Scholz, a to s cílem „využít sociální politiku ke snížení zranitelnosti všech jednotlivců“.⁵⁰ Jinými slovy, občanská solidarita označuje takový vztah mezi člověkem a státem, kdy stát není vůči situacím zranitelnosti včetně prekarity lhostejný, ale naopak, např. slovy Marthy Fineman, je na ně citlivý.⁵¹

Citlivý stát by podle Fineman měl systematicky vytvářet, udržovat či posilovat odolnost situacím zranitelnosti čelit, a to např. i tím, že se promění okolnosti, které prekaritu vytvářejí či udržují. To se nezdá být kontroverzní a judikatura je na takové případy poměrně bohatá. Zvláštním příkladem může být rozhodnutí *J. D. a A. proti Spojenému království*, které se týkalo změny výkladu právní úpravy, která výslovně měla za cíl prekaritu způsobit. Jednalo se o případ dvou stěžovatelek, které si díky státní podpoře dlouhodobě pronajímaly sociální bydlení. Po změně zákona byla oběma snížena podpora, protože nový právní režim je zařadil do kategorie osob, které využívají o jednu místnost navíc. Britská vláda přiznala, že očekávaným důsledkem mohlo být i ohrožení ztrátou bydlení, a podle soudců v podstatě argumentovala, že „prekarita byla záměrem tohoto schématu tak, aby rodiny byly motivovány k přestěhování“.⁵² Soud připustil, že stěžovatelky se kvůli své zranitelné situaci nacházely ve výrazně odlišném postavení ve srovnání s jinými příjemci podpory.⁵³ Konkrétně první stěžovatelka pečovala o dítě s postižením a druhá byla zařazena do programu na ochranu obětí závažného domácího násilí. Pouze u druhé stěžovatelky Soud shledal porušení zákazu diskriminace, protože by jako oběť domácího násilí přišla o bezpečné prostředí, čímž naznačil, jak by se měl výklad právní normy, jenž k prekaritě otevřeně vedl, změnit.

Problém se ukáže v komplexnějším světle, pokud připustíme, v souladu s Butler, že prekarita je sice důsledkem také politik a právních norem, např. právní úpravy sociální podpory a praxe rozhodování o příspěvcích, ale ty mohou mít hlubší původ v nezjevné dynamice v pozadí, která určuje perspektivu, z jaké nahlížíme na životy druhých. V takhle upraveném argumentu se i občanská solidarita jeví jinak, protože již nepůjde výlučně o odpověď na konkrétní incidenty, ale i na abstraktnější a hůře uchopitelné jevy, jako je rasismus, strukturální chudoba, či s ohledem na judikaturu historická marginalizace⁵⁴ určité sociální skupiny. V literatuře se někdy toto pozadí označuje pojmem struktura,

⁴⁸ Podrobně o tom píše ve své historické studii Stjernø. Viz STJERNØ, S. *Solidarity in Europe*, s. 46–47.

⁴⁹ BAYERTZ, K. *Four Uses of "Solidarity"*, s. 23. K odlišení lítosti a solidarity viz i ARENTOVÁ, H. *O revoluci*. Praha: OIKOYMENH, 2011, s. 82–88. Autor děkuje recenzentovi za upozornění na tuto pasáž.

⁵⁰ SCHOLZ, S. J. *Political Solidarity*, s. 27.

⁵¹ Zejména viz FINEMAN, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*. *Yale Journal of Law and Feminism*. 2008, Vol. 20, No. 1, s. 1–23.

⁵² ESLP. *J. D. a A. proti Spojenému království*, stížnosti č. 32949/17 a 34614/17, rozsudek ze dne 24. 10. 2019, § 92.

⁵³ *Ibidem*, § 92.

⁵⁴ ESLP. *Alajos Kiss proti Maďarsku*, stížnost č. 38832/06, rozsudek ze dne 20. 5. 2010, § 42 (lidé s duševním postižením).

proto i občanskou solidaritu, která by na tuto dynamiku reagovala, lze pojmenovat jako strukturální.

Jak si máme představit tuto perspektivu v praxi? Vrátit se můžeme k výše zmiňovanému rozsudku ve věci *J. D. a A.* V případě první stěžovatelky s dítětem s postižením totiž Soud odlišil dva kontexty, tranzitivní opatření určená k nápravě historických nerovností a poté prevenci diskriminace vůči lidem s postižením a podporu jejich plného zapojení a integrace do společnosti. Sice není úplně zřejmé, jak s touto dualitou následně Soud pracoval, ale zdá se, že aplikoval optiku prevence. Závěr o nediskriminaci totiž racionalizoval s odůvodněním, že i kdyby stěhování bylo pro stěžovatelku „*extrémně rušivé a velmi nežádoucí*“, i tak by „*nebylo v zásadním rozporu s uznanými potřebami osob [konkrétně její dcery – pozn. autora] se zdravotním postižením ve speciálně upraveném bydlení, které však nepotřebují ze zdravotních důvodů pokoj navíc*“, pokud by se stěhovaly do sice menšího, ale pořád vhodně upraveného bydlení.⁵⁵ Ze způsobu, jak je rozsudek argumentován, se zdá, že dceru stěžovatelky Soud chápal jako pasivní objekt péče. Jinak řečeno, podstatné pro Soud bylo, že zdravotní stav dcery stěžovatelky nutně nevyžadoval mít k dispozici dvě místnosti, postačila jedna. Jiné okolnosti, jako např. hrozící negativní zkušenost ztráty domova a bezpečného prostředí, byly irelevantní, možná kvůli představě, že lidé s těžkým postižením takovou zkušenost mít nemohou. V případě, že by Soud jako výchozí motiv zvolil strukturální problém historické marginalizace lidí s postižením, pro kterou je charakteristické i jejich zpředmětňování, musel by argumentaci vystavět jinak. Prožívání dcery stěžovatelky by nebylo irelevantní, ale mělo by naopak stěžejní význam v rovnici, která se jinak zdá být chladně účelová.

Co přesně znamená pojem struktura a jakým způsobem by bylo možné o občanské solidaritě uvažovat ze strukturálního pohledu, se pokusím přiblížit níže. Budu vycházet primárně z díla Iris Marion Young, a to ze dvou důvodů. Předně, Young tematizuje pojem struktury, přičemž jej zasazuje do specifického kontextu spravedlnosti. Tento pojem je důležitý z toho důvodu, že nám umožňuje uvažovat o komplexních podmínkách, za kterých vzniká nebo se udržuje situační zranitelnost. Young ve své práci postupuje tak, že si všímá negativních dopadů struktur, konkrétně jakým způsobem vytvářejí nebo udržují specifický typ nespravedlnosti, který pojmenovává jako strukturální nespravedlnost. Zvláštní je, že Young nepopisuje ideální institucionální rámec pro spravedlnost po vzoru např. Johna Rawlse, ale svůj projekt staví na poznání konkrétních podmínek a jejich znaků, které vedou ke strukturální nespravedlnosti. A to je druhý důvod, proč může její pojetí inspirovat. Umožňuje totiž dobře propojit abstraktní diskusi s praxí a na konkrétních příkladech ukázat, jak by bylo možné popsat dynamiku v pozadí prekarity, a tím se i přiblížit efektivní odpovědi na tyto situace.

3. Strukturální nespravedlnost a poznání pozadí prekarity

Původ pojmu struktura se obvykle připisuje švýcarskému lingvistovi Ferdinandu de Saussurovi, který se ve své analýze jazyka zabýval vztahy a pozicemi jednotlivých prvků v rámci celku jazyka. Jeho práce měla velký vliv na filosofii a antropologii 20. století. V politické filosofii pojem struktura nabízí různé konceptualizace. Ve filozofii práva je spojován

⁵⁵ ESLP. *J. D. a A. proti Spojenému království*, stížnosti č. 32949/17 a 34614/17, rozsudek ze dne 24. 10. 2019, § 101.

např. s představou práva jako systému určitých univerzálně platných pravidel. Píše o tom Alain Supiot v knize *Homo Juridicus*. Podle Supiota je struktura referenčním bodem, kolem něhož se organizuje „hledání základních zákonů, které řídí lidské záležitosti“. Je to systém pravidel, který nemusí být nutně výslovně uznán, aby byl účinný. Tato pravidla jsou schopna samoregulace a ponechávají prostor pro interpretační vklad, přičemž podřizují člověka tomu, co Supiot nazývá „skrytým zákonodárcem“. ⁵⁶ Z praxe ústavních soudů by reflexí struktury mohla být archeologie „klauzulí věčnosti“.

Tak jako určitá neviditelná pravidla stojí v pozadí ochrany lidských práv – alespoň podle řady ústavních soudů – tak lze uvažovat i nad existencí podobně skrytých pravidel ve společenských procesech, které ovlivňují zkušenost jednotlivců s vlastní situační zranitelností. Mohou to být i taková pravidla, které budou lidem bránit v naplňování jejich schopností se rozvíjet a užívat statut plného členství v komunitě. Řečeno slovy Young, budou vytvářet opresi, která jako řečiště určuje životní příběhy. Příkladem je rasismus, v naší společnosti zejména v podobě anti-cikanismu, který typicky nabývá podoby marginalizace, ⁵⁷ někdy až fyzického násilí. ⁵⁸ Marginalizaci a násilí Young chápe jako dvě tváře oprese z pěti, a to vedle vykořisťování, bezmocnosti a kulturního imperialismu. ⁵⁹ Marginalizace je přitom možná „nejnebezpečnější formou oprese“, píše Young, protože vylučuje celou kategorii lidí „z užitečné účasti na společenském životě“, a tím je potenciálně vystavuje „těžké materiální deprivaci, a dokonce i sociálnímu vyhlazení“. ⁶⁰ Young marginalizaci spojuje s prací. Týká se těch, kteří se z nějakého důvodu stávají nepřijatelnými pro trh práce. Jde např. o příslušníky etnických menšin, starší lidi či lidi s mentálním a psychosociálním postižením. ⁶¹

Marginalizace je dobrým příkladem při diskusi struktur ze dvou důvodů. Odkazuje na zjevný důsledek působení struktur a zároveň je to pojem, který je vlastní i lidskoprávní praxi. Marginalizace se v praxi odhaluje zejména jako materiální deprivace. A i když je tato deprivace „zmírňována sociálním státem“, samotná marginalizace i tak zůstává nespravedlivou, domnívá se Young, ⁶² protože brání realizaci schopností druhého. Příkladem z praxe je rozhodnutí ESLP ve věci *X a další proti Albánii*, které se týkalo segregace romských dětí ve školách. Soud výslovně formuloval očekávání, aby desegregační politika státu spojená s uznaným právem na inkluzivní vzdělávání byla takové povahy, aby „přerušila kruh jejich marginalizace a umožnila jim žít jako rovnoprávní občané od raných fází jejich života“. ⁶³ Jiný příklad je z judikatury Ústavního soudu. Konkrétně jde o případ, kdy soud kritizoval nezohlednění zkušenosti mladého muže s přetrvávající marginalizací. Stěžovateli nebyla přiznána bezplatná obhajoba z důvodu, že jako mladý muž se mohl podle obecných soudů zaměstnat a na obhájce si vydělat vlastní práci. Tato

⁵⁶ SUPIOT, A. *Homo Juridicus. On the Anthropological Function of the Law*. London: Verso, 2017, s. 68.

⁵⁷ Viz zejména náleží Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, ve věci, která se týkala životního příběhu muže romského původu, který se stal ještě jako dítě obětí rasově motivovaného přesídlení Romů ze Vsetína. Viz zejména body 46 a 52, ve kterých Ústavní soud poměrně detailně popisuje jeho příběh a bere do úvahy jeho zkušenost právě s rasismem.

⁵⁸ Viz například ESLP. *Lakatošová a Lakatoš proti Slovensku*, stížnost č. 655/16, rozsudek ze dne 11. 12. 2018.

⁵⁹ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*, s. 39–65.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 53.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, s. 55.

⁶³ ESLP. *X a další proti Albánii*, stížnosti č. 73548/17 a 45521/19, rozsudek ze dne 31. 5. 2022, § 84.

úvaha byla podle Ústavního soudu hypotetická a nezohledňovala jeho životní příběh.⁶⁴ Stěžovatel totiž pocházel „z marginalizované skupiny a od svého dětství žil v chudobě“, přičemž „ve svém životě pocítil toto zhoršené postavení opakovaně“.⁶⁵ Podle Ústavního soudu právě lidé „žijící v chudobě se potýkají se značnými překážkami v přístupu ke spravedlnosti“, a to ze dvou důvodů. Nejenom že „nemají finanční prostředky na právní pomoc, poplatky a další náklady“, ale zároveň mají i „horší přístup k informacím vyplývající z nerovnosti a strukturální diskriminace těch nejchudších a těch, co jsou vytlačeni na okraj společnosti“.⁶⁶

Tento případ demonstruje dvě věci. Jednak, že marginalizace se týká životní zkušenosti. Ta je komplexní a je ovlivňována strukturou v pozadí, která se projevuje např. ve zkušenosti s rasismem či extrémní chudobou. A zároveň, jak upozorňuje Young, marginalizace nemizí tím, že člověk „má kde bydlet a má jídlo“,⁶⁷ respektive stát mu uhradí náklady na obhajobu. Např. i lidé v ústavní péči, píše Young, zůstávají marginalizováni, a to navzdory tomu, že mají zajištěn určitý komfort. Jsou totiž izolováni od „organizované sociální spolupráce“. Jinak řečeno, zajištění materiální podpory by mělo být doplněno o požadavek inkluze, protože marginalizace zahrnuje i „deprivaci kulturních, praktických a institucionálních podmínek pro realizaci schopností“.⁶⁸ Například v případě institucionální péče o seniory či lidi s mentálním a psycho-sociálním postižením by to znamenalo transformovat formy péče na komunitní a inkluzivní, v případě strukturální chudoby pak komplexní podporu zejména v oblasti vzdělávání a sociálního bydlení, jak naznačil i Ústavní soud.⁶⁹

Pojem struktury vyjadřuje i negativně determinující síť pravidel a vztahů, které určují náš životní příběh např. v podobě marginalizace. Young k popisu struktury používá metaforu Marily Frye. Představme si klec s ptákem. Pokud bychom chtěli porozumět důvodům, proč je pták uvězněn, a dívali se pouze na jeden drát, bylo by to matoucí. Tím nevyšvětlíme ani nepopíšeme, proč pták neunikne a neodletí. To můžeme pouze tehdy, když vezmeme do úvahy uspořádání a propojení drátů do konkrétního celku klece.⁷⁰ Tento celek klece se stal předmětem zájmu Young v knize *Responsibility of Justice*, která vyšla po její smrti v roce 2011. Zde Young konkrétněji promýšlí specifický druh nespravedlnosti, který se vyznačuje strukturální povahou a vytváří pro některé sociální skupiny zvláštní situace zranitelnosti, včetně prekarity.

Young vychází z předpokladu – podobně jako Butler u prekarity –, že strukturální nespravedlnost není přirozená, ale umělá. Vzniká jako důsledek určitých procesů ve společnosti, které se projevují konkrétními rozhodnutími, např. přijetím, změnou, či naopak nepřijetím nějaké právní normy, anebo politik státu, včetně alokace zdrojů pro jejich naplnění. Young píše, že jde o takové „společenské procesy, které systematicky ohrožují velké skupiny osob dominancí nebo deprivací prostředků k rozvoji a uplatnění jejich schopností a zároveň umožňují jiným dominovat nebo mít k dispozici širokou škálu příležitostí k roz-

⁶⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, body 50 a 52.

⁶⁵ Ibidem, bod 46.

⁶⁶ Ibidem, bod 45.

⁶⁷ YOUNG, I. M. *Justice and the Politics of Difference*, s. 55.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. II. ÚS 1411/20, bod. 46.

⁷⁰ YOUNG, I. M. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 93.

voji a uplatnění svých schopností“.⁷¹ Tyto procesy Young pojmenovává jako sociálně-strukturální procesy. Jsou zvláštní v tom, že vytvářejí specifický „druh morální křivdy odlišné od protiprávního jednání jednotlivého aktéra nebo represivní politiky státu. Strukturální nespravedlnost totiž vzniká jako důsledek jednání mnoha jednotlivců a institucí, kteří sledují své konkrétní cíle a zájmy, většinou v rámci přijatých pravidel a norem.“⁷²

4. Stát citlivý na strukturální nespravedlnost

Pojem strukturální nespravedlnosti nám sám o sobě nic neříká o příčinách, které k ní vedou. Young je proto tematizuje. Příčinami strukturální nespravedlnosti jsou podle ní sociálně-strukturální procesy, které se vyznačují čtyřmi vzájemně provázanými znaky. První z nich se ukazuje v tom, jak jsme všichni objektivně omezováni naším prostředím. Tento znak nazývá objektivní omezení. Druhý znak souvisí s tím, že ve společnosti jsme každý v nějaké pozici, tj. můžeme si člověka představit, že okupuje určité místo v rámci sítě vztahů. Třetím znakem je tzv. rekurze. To je termín, který se používá pro označení situace, kdy je věc součástí sebe sama. V našem kontextu se může jednat např. o reprodukci sociálního vyloučení stejným jednáním. Představme si situaci, kdy jedna generace po druhé chodí do segregované školy s méně kvalitním kurikulem, zůstává uzavřena v nízko kvalifikované práci, v nedůstojném bydlení atd. Rekurze je problematická, protože posiluje chybné mínění o zdánlivě přirozených (ne)schopnostech. A posledním znakem jsou důsledky, které nikdo na začátku nezamýšlel, např. nedostupné bydlení napříč sociálními skupinami z důvodu chybějící efektivní regulace trhu.

První znak, tzv. *objektivní omezení* zakoušíme v určité míře všichni. Young odkazuje na metaforu Jeffreyho Reimana a píše, že sociálně-strukturální procesy fungují jako kanál, který nás sice omezuje, ale zároveň nebrání proudění. Omezení je faktické, přičemž tato fakticita je dvojí povahy, materiální a institucionální.⁷³

Materiální fakticita odkazuje na Jeana-Paula Sartra a jeho myšlenku setrvačnosti.⁷⁴ Young píše, že téměř každá záležitost v našem životě je poznačena kulturou, lidskou činností a lidskými rozhodnutími. V tomto smyslu je svět materializován, je doslova nějak fyzicky uspořádán bez našeho přičinění a my pouze prožíváme důsledky předchozích rozhodnutí o podobě fyzického světa, ve kterém žijeme. Představit si můžeme hranice mezi státy. Jde o umělé bariéry, které fyzicky zakoušíme. Young jako příklad uvádí urbanistická řešení měst či fyzickou podobu obydlí. V lidskoprávním kontextu je dobrým příkladem bariérovost fyzického prostředí, např. veřejné dopravy či veřejných budov, a povinnost zajistit fyzickou přístupnost prostředí pro lidi s postižením.⁷⁵ Jiným příkladem je architektura systému sociální či psychiatrické péče, který je ve střední Evropě závislý na fyzické – materiální – existenci velkokapacitních a mnohdy izolovaných ústavů. Alternativou by byla hustá a dostatečná síť fyzicky přístupných komunitních a terénních služeb, která by povahu objektivního omezení v případě určité události, např. ataky duševní nemoci

⁷¹ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 52.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, s. 53.

⁷⁴ SARTRE, J. P. *Critique de la raison dialectique. Théorie des ensembles pratiques*. Paris: Gallimard, 1960, s. 359.

⁷⁵ K významu pojmu přístupnost viz Obecný komentář Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením č. 6 (CRPD/C/GC/6), a č. 2 (CRPD/C/GC/2).

či vzniku potřeby samostatného bydlení pro člověka s mentálním postižením, určovala zcela odlišně.

Institucionální fakticita souvisí s pravidly, ať už s normami, či s implicitními sociálními pravidly, která nás omezují, či naopak zmocňují k jednání. Nám blízkým příkladem by mohly být překážky v přístupu ke spravedlnosti, a tedy i nápravě v situacích, kdy odpovědnost za porušení práv nese orgán veřejné moci. Konkrétně krátká promlčecí lhůta nároku náhrady imateriální újmy podle zákona č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti státu za způsobenou škodu,⁷⁶ či poplatková povinnost v případě, že člověk se pokouší domoci nápravy za porušení svých práv ze strany veřejné moci.⁷⁷ Zatímco pro některé ani lhůta ani soudní poplatek nemusí představovat výraznější omezení, pro jiné jde o překážky, které už na začátku zásadně ovlivní rozhodnutí svůj příběh přinést před soudce. Jiným příkladem by mohla být povinnost přijmout procesní úpravy a přizpůsobit trestní řízení bezpečí oběti. Například v rozsudku *Y. proti Slovinsku* ESLP uvedl, že trestní řízení by mělo být organizováno takovým způsobem, aby byla přijata adekvátní opatření za účelem ochrany obětí, a to za předpokladu, že taková opatření budou slučitelná s účinným výkonem práv obhajoby.⁷⁸ Bezpečnost prostředí může ovlivnit ochotu obětí skutek oznámit.

Druhým znakem je *posouzení pozice*. Young vychází z představy společnosti jako prostoru, kde jsou jednotlivci v různých pozicích a v těchto pozicích i ve vzájemných vztazích. Opírá se o sociologické teorie Petera Blaua a Pierra Bourdieu. Podle nich struktura vyjadřuje multidimensionalitu prostoru, jak píše Blau, či pole, pokud bychom použili slovník Bourdieu, ve kterém jsou lidé vždy v nějakých vzájemných vztazích.⁷⁹

Představa určitého pole či prostoru, kde všichni máme nějaké místo a zároveň jsme součástí jisté sítě, má podle Young význam z toho důvodu, že pokud budeme uvažovat o členech společnosti z hlediska jejich sociálních pozic, nebudou nás zajímat jejich individuální preference, schopnosti a vlastnosti, ale spíše vztahy v této síti, kterou můžeme označit i jako společnost. Jak dál dodává, existence vztahů předchází interakci. Nejenomže existující vztahy podmiňují očekávání při těchto interakcích, ale i možnost do nich vstupovat. Když si toto uvědomíme, konkrétní rozhodnutí konkrétních lidí v konkrétních případech se bude jevit mnohem komplexněji,⁸⁰ protože bude ovlivněno jejich výchozí pozicí v síti vztahů.

Příkladem z praxe ESLP může být případ *Hudorovič a další proti Slovinsku*, který se týkal přístupu k vodě v případě dvou romských rodin žijících v osadách. Vláda se bránila i tím, že rodiny k vodovodu připojit nelze, protože jde o černé stavby. Soud sice uznal, že Romové jsou tzv. zvláště zranitelnou skupinou a trpí v důsledku historické marginalizace,

⁷⁶ Pouze šestiměsíční lhůta pro uplatnění nároku na náhradu imateriální újmy podle zákona č. 82/1998 Sb. byla kritizována Výborem OSN proti mučení. Důvod je ten, že tato promlčecí lhůta se týká i případů špatného zacházení, kdy jsou pachatelé příslušníci například policie. Výbor proto doporučil, aby se „zvážilo prodloužení lhůty pro podávání nároků podle zákona o odpovědnosti státu, aby oběti mohly získat spravedlivé a přiměřené odškodnění“. Viz Výbor proti mučení, OSN. *Závěrečná doporučení k šesté periodické zprávě České republiky*, č. CAT/C/CZE/CO/6 ze dne 6. 6. 2018, odst. 31.

⁷⁷ Viz usnesení Ústavního soudu ze dne 18. 6. 2019, sp. zn. III. ÚS 634/19-1, podle kterého „je-li v žalobě kumulováno více nároků se samostatným skutkovým základem, je třeba vybrat soudní poplatek za každý takto žalovaný nárok, neboť každý z nároků by mohl být žalován zvlášť“.

⁷⁸ ESLP. *Y. proti Slovinsku*, stížnost č. 41107/10, rozsudek ze dne 28. 5. 2015.

⁷⁹ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*, s. 56–57.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 57.

jejich výchozí postavení se ale nepromítlo do hodnocení namítané nespravedlnosti. Dobře to popisuje disentující soudce Pavlí, který právě na výchozí pozici – v právním slova smyslu výchozí zvláštní zranitelnosti neboli, slovy Butler, prekaritě – konstruoval zcela odlišný narativ.⁸¹ Píše, že „nedostatečný přístup k čisté vodě a hygienickým zařízením má tendenci udržovat stigmatizaci a segregaci romských komunit a nijak nepomáhá proti stávajícím předsudkům vůči nim“. Existují proto podle Pavlího dobré důvody pro odmítnutí argumentu, že osadu nelze připojit k vodovodu z důvodu, že jde o černé stavby. Přeci primárně jde o „otázky historické spravedlnosti – protože romské komunity, včetně těch v tomto případě, nemusely mít v minulosti skutečnou možnost volby při usídlení v určitých neformálních lokalitách“.⁸²

Tento rozsudek poukazuje na riziko plochého porozumění jinak komplexní a vrstevnaté výchozí situaci, která má často svůj historický kontext. V případě pozice, tak jak to nastiňuje Young, nás musí zajímat výchozí postavení sociální skupiny nebo jednotlivce v kontextech, včetně toho historického a sociálního. Důvod je ten, že tato pozice nutně ovlivňuje rozsah a povahu vztahů, které skupina či členové skupiny mají možnost vytvářet, udržovat, nebo naopak, ve kterých jsou uzamčeni a které nemohou sami snadno změnit. Tedy zatímco první znak strukturální nespravedlnosti klade důraz na omezení skupin, ať už fyzickým prostorem, či pravidly, v případě pozice jde o posouzení jiné míry omezení, či naopak zmocnění. Takové, která bude závislá na výchozí pozici ve společnosti.

Další, třetí charakteristika strukturálních procesů se týká předpokladu, že struktury mají tzv. rekurzivní funkci. To znamená, že strukturu tvoří jednání, při němž lidé využívají stejná pravidla a stejné zdroje, které tuto strukturu zároveň i definují. Rekurze je pojem, který označuje situaci, kdy je pojem definován sebou samým, anebo jinak, kdy obraz obsahuje menší kopii sebe. V sociologii se rekurzivní povahou struktur zabýval Anthony Giddens a na jeho myšlení Young navazuje. Podle Giddense mají struktury duální povahu, tvoří stejná pravidla a zdroje a zároveň jsou jimi tvořeny. Píše, že struktura je „jak médium, tak výsledek“ určitého jednání.⁸³ V pojetí Young se rekurzivní povaha struktury projevuje v diferenci mezi jednotlivými sociálními pozicemi. Ty jsou totiž definovány právě tím, jaká pravidla se v dané společnosti vztahují na konkrétní lidi a kolik zdrojů mohou využívat, aby dosahovali svých cílů. Young píše, že lidé jednají v těch rámcích, v nichž poznají pravidla, tzn. chápou, že ostatní mají určitá očekávání, jak se věci dělají, respektive jak se chovat a podle toho reagují. Jednání, které těmto pravidlům odpovídá, je často rutinní. Zároveň jde i o otázku zdrojů. S odkazem na Giddense uvádí, že zdroje nejsou pouze materiální, ale jde o vše, na co se lidé spoléhají při rozvíjení nebo posilování svých schopností dosahovat určitých cílů. Platí přitom, že aby lidé nějak jednali, musí pravidla a zdroje poznat. S odkazem na Bourdieua dodává, že postačuje tzv. habitus, tj. určitá praxe, kterou si internalizujeme právě s ohledem na to, v jaké sociální pozici se nacházíme.

Z lidskoprávní praxe lze motiv rekurzivní povahy struktury postřehnout například v odůvodnění rozsudku ve věci *D. H. proti České republice*. Konkrétně v kontextu speci-

⁸¹ ESLP. *Hudorovič a další proti Slovinsku*, stížnosti č. 24816/14 a 25140/14, rozsudek ze dne 10. 3. 2020, odlišné stanovisko soudce Pavlího, § 13.

⁸² *Ibidem*, § 14.

⁸³ GIDDENS, A. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. Los Angeles: University of California Press, 1979.

fické obrany české vlády, která se pokusila segregaci romských dětí ve speciálních školách ospravedlnit tím, že rodiče s tímto opatřením souhlasili. Vláda se v podstatě dovolávala uznání, že sociální pozice Romů má mít rekurzivní povahu. Zjednodušeně řečeno, že stávající marginalizace by mohla ospravedlnit pokračující marginalizaci. Soud tento argument nepřijal, ale s paternalistickým odůvodněním, že rodiče nebyli schopni informované rozhodnutí učinit, tedy jejich jednání nebylo kompetentní. Přístup, který formuluje Young, by umožnil obranu vlády stejně dobře odmítnout, ale bez problematického zneschopňujícího narativu. A to tím, že by Soud více zohlednil jednání rodičů s ohledem na jeho habituální povahu z důvodů jejich sociální pozice a specifických omezení, kterým čelili, včetně zdrojů, které neměli k dispozici, aby udělali rozhodnutí, jenž by bylo nejenom informované, ale i svobodné. Jádrem argumentu tak mohla zůstat schopnost, respektive i neschopnost učinit informované rozhodnutí, ale nikoliv protože rodiče sami byli „bez vzdělání“,⁸⁴ ale protože by stát neměl být lhostejný vůči rekurzivní povaze zjevně překerní situace, např. segregovaného vzdělávání.

Poslední, čtvrtá charakteristika se týká toho, že strukturální procesy mají *nezamýšlené důsledky*. Young zde opět navazuje na Sartra, který si všímá, že když se lidé pokouší dosáhnout vlastních cílů, kumulativně tím vytvářejí situaci, která naplňování těchto cílů může bránit. Sociální struktura, píše Young, se týká kumulovaných výsledků jednání masy jednotlivců, kteří uskutečňují své vlastní projekty, často nekoordinovaně s mnoha dalšími. Kombinace individuálního jednání ovlivňuje podmínky, za kterých následně jednají druzí, a mnohdy vede k takovým důsledkům, které žádný ze zúčastněných aktérů na počátku nezamýšlel. Někdy jsou tyto nezamýšlené následky dokonce v rozporu se záměrem většiny aktérů.⁸⁵ Young jako příklad uvádí volný trh s bydlením, který není regulován a kde jednání velkého počtu různých aktérů vede k posílení „zranitelnosti velkého počtu lidí“.⁸⁶ Má na mysli ztrátu sociální rozmanitosti, gentrifikaci na straně jedné a ghettoizaci na straně druhé.

Problematika bydlení je dobrý příklad, protože se bezprostředně týká naší lokální zkušenosti s dlouhodobě neřešeným problémem chybějícího systému sociálního bydlení.⁸⁷ Na tento problém přes dvacet let upozorňuje Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Už v roce 2002 Výbor uvedl, že je „hluboce znepokojen akutním nedostatkem bytů a privatizací některých veřejných bytových fondů, které vedly k prudkému nárůstu nájemného, nucenému vystěhování a bezdomovectví“⁸⁸ a doporučil vytvořit „programy bydlení, a to zejména pro znevýhodněné a marginalizované skupiny“.⁸⁹ Nejenom, že k tomu nedošlo, ale dokonce jsme byli svědky regulace trhu s bydlením takovým způsobem, aby bylo možné z měst a obcí vylučovat chudé lidi. Tuto regulaci zrušil Ústavní soud pro

⁸⁴ ESLP. *D. H. proti České republice*, stížnost č. 57325/00, rozsudek Velkého senátu ze dne 13. 11. 2007, § 203.

⁸⁵ YOUNG, I. M. *Responsibility for Justice*, s. 63.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 64.

⁸⁷ Viz nálezy Ústavního soudu ze dne 25. 4. 2023, sp. zn. II. ÚS 2533/20.

⁸⁸ Výbor pro hospodářská, sociální a kulturní práva, OSN. *Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, č. E/C.12/1/Add.76 ze dne 5. 6. 2002, odst. 19.

⁸⁹ *Ibidem*, odst. 38. Při posledním přezkumu v roce 2022 Výbor OSN své znepokojení musel zopakovat, protože ani po dvou dekáдах a bezprecedentním ekonomickém růstu „stát ani nezavedl komplexní systém sociálního bydlení, ani nepřijal zákon o sociálním bydlení“. E/C.12/CZE/CO/2, odst. 16. Absence systému sociálního bydlení byla předmětem přezkumu i na půdě Evropského výboru pro sociální práva, a to konkrétně ve věci *European Roma and Travellers Forum (ERTF) proti České republice*, č. 104/2014. Není překvapivé, že Výbor konstatoval porušení čl. 16 Evropské sociální charty.

rozpor s právem na pomoc v hmotné nouzi, a to i s odkazem na chybějící systém sociálního bydlení.⁹⁰

Problém, na který nezamýšlené důsledky odkazují, se týká významu komplexnější regulace. V případě rekurzivní funkce struktury je zase důležité posoudit možnosti prolamování takového jednání, které by upevňovalo marginalizaci. Zcela konkrétně by nás mohly zajímat dvě věci. Na jedné straně pravidla, podle kterých se lidé chovají a rozhodují ve svých unikátních pozicích, a zdroje, které mají k tomu k dispozici, a na straně druhé otázka, jestli by se daná pravidla neměla změnit a zdroje posílit, např. alokováním specifické pozitivní povinnosti.⁹¹ V případě posouzení nezamýšlených důsledků už nejde o poznání, na základě jakých pravidel a podle jakých zdrojů lidé jednají a jestli nejsou tato pravidla problematická, respektive zdroje neadekvátní, ale nutné je vzít do úvahy dynamiku jednání velkého počtu aktérů. Toto jednání se může stát ohrožením právě v těch situacích, kdy není regulováno. A jak upozorňuje Young, těmi nejohroženějšími se snadno stanou právě ti, kteří už ve zvýšené míře situační zranitelnosti, včetně prekarity čelí.

Čtyři diskutované charakteristiky zvláštní dynamiky, která podle Young vede k fenoménu strukturální nespravedlnosti, lze chápat zrcadlově i jako popis toho, vůči čemu by stát neměl být lhostejný. Jinak řečeno, na jaké situace by měla občanská solidarita reagovat. Konkrétně na objektivní omezení druhých a jejich sociální pozici, na specifická pravidla a zdroje, které negativně ovlivňují jednání a rozhodnutí lidí, a na nezamýšlené důsledky, které vyplývají z jednání velkého počtu aktérů a vyžadují komplexní regulaci. Pokud přijmeme tento předpoklad, otevře se před námi otázka, jakým způsobem efektivně zajistit, aby stát nebyl lhostejný, a to tím spíše, pokud si uvědomíme, že fenomén prekarity je komplexní. Prekérní bývá situace celých sociálních skupin, nikoliv pouze jednotlivců, a efektivní reakce na prekaritu si nejspíš vyžaduje paletu možností odpovědět. Proto se musíme ptát, jestli je v rámci ústavněprávní ochrany žádoucí, aby nároky vznášely skupiny lidí, za jakých podmínek, a o jak vrstevnaté reakci v rámci lidskoprávní ochrany by bylo možné uvažovat.

Závěr

V tomto příspěvku jsem představil pojem solidarity, jak je aktuálně diskutován v politické filosofii. Konkrétně se jedná o tři podoby solidarity, a to solidaritu sociální, občanskou a politickou. Tyto tři podoby solidarity lze chápat i tak, že odpovídají na tři otázky. První se týká požadavku vysvětlit, *proč* nebyť lhostejný vůči situaci zranitelnosti druhého. Jedna z možných odpovědí odkazuje na motiv sociální solidarity jakožto schopnosti odpovědět na situaci druhého. Druhá otázka se týká poznání této situace, která už vyžaduje odpověď, tedy vůči *čemu* nebyť lhostejný. Zde jde o nalezení určitého pojmového rámce, který by nám umožňoval poznat, na co přesně následně cíleně reagovat. Třetí otázka navazuje, protože ono poznání otevírá problém způsobu, tedy *jak* nebyť lhostejný.

⁹⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 24. 8. 2021, sp. zn. Pl. ÚS 40/17, bod. 72.

⁹¹ Konkrétním příkladem může být formulace specifické pozitivní povinnosti v rozsudku Soudu Oršuš a Ostatní proti Chorvatsku (stížnost č. 15766/03, rozsudek Velkého senátu ze dne 16. 3. 2010, § 177) zajistit aktivní a strukturované zapojení sociálních služeb, aby došlo k posílení – slovy Young – zdrojů, které by mohli stěžovatelé čerpat, aby lépe zvládli školní kurikulum a školu zbytečně neopustili.

V této práci jsem se věnoval pouze druhé otázce, respektive solidaritě chápané jako občanská solidarita. Vyšel jsem přitom z práce Young, konkrétně z jejího pojmu strukturální nespravedlnosti, která může způsobovat prekaritu, tedy ve smyslu Butler maximalizovat situační zranitelnost lidí. Postupoval jsem tak, že jsem diskusi otevřel stručným přiblížením pojmu struktury, abych se následně mohl podrobněji věnovat čtyřem charakteristikám těch procesů, které podle Young vedou ke strukturální nespravedlnosti. Popis těchto znaků byl důležitý z toho důvodu, že jde podle Young o jevy, vůči kterým by stát neměl zůstat netečný. Jinak řečeno, do popředí se dostala právě otázka občanské solidarity. Můj příspěvek byl veden cílem přispět k lepšímu porozumění jednomu z důležitých pojmů nejenom současné politické filosofie, ale i praxe a snahou ukázat, že solidarita je nejenom pojem produktivní z hlediska teorie, ale potenciálně i lidskoprávní praxe. Zároveň je nutné přiznat, že příspěvek je do určité míry zkratkovitý, a to minimálně ve smyslu vztahu strukturální nespravedlnosti a strukturální nerovnosti. Je totiž otevřenou otázkou, jestli lze chápat oba pojmy synonymně. Sama Young, zdá se, rozdíl přehlízí a kloní se k překrytí obou pojmů.⁹² Ve svém příspěvku nediskutuji, jestli jde o správné řešení, respektive jaký jiný vztah bychom mohli uvažovat, a to je zajisté omezení, které se snad podaří napravit v jiném příspěvku.

⁹² YOUNG, I. M. Structural Injustice and the Politics of Difference. In: GRABHAM, E. – COOPER, D. – KRISHNADAS, J. – HERMAN, D. (eds). *Intersectionality and Beyond: Law, Power and the Politics of Location*. New York: Routledge-Cavendish, 2009, s. 273–295.

Úloha a význam demokracie v súčasných medzinárodných organizáciách (1992–2022)

Ján Klučka*

Abstrakt: Medzinárodné právo bolo voči demokracii a demokratickej legitimitě vlád tradične neutrálne, nakoľko tieto skutočnosti považovalo za internú záležitosť štátov, ktorou sa medzinárodné právo nezaobrá. Situácia sa začala meniť od začiatku 90. rokov, keď sa po konci studenej vojny a rozpade ZSSR objavili tendencie upraviť pravidlá demokracie prostredníctvom medzinárodného práva. Demokratický boom v tejto oblasti vrcholil v 90. rokoch a trval približne 30 rokov. Vzhľadom na rôzne faktické dôvody však tieto snahy neboli úspešné a pravidlá demokracie sú v súčasnosti stále reflektované prostredníctvom a na základe volebných ľudských práv (právo voliť a byť volený) zakotvených v niekoľkých povojnových dohovoroch o ochrane ľudských práv. Navyše, takzvané volebné demokracie začínajú postupne erodovať a odkláňať sa od demokratických pravidiel a procesov v rôznych rozsahoch a intenzitách. Začiatok nového tisícročia je charakterizovaný nárastom autoritárskych režimov a ideológií vo svete a všeobecným oslabovaním demokracie. V súčasnosti možno len ťažko predpovedať trvanie a rozsah takejto recesie. Na rozdiel od všeobecného medzinárodného práva, demokracia nadobudla silnejšie postavenie v regionálnych organizáciách a regionálnom medzinárodnom práve. Pre niektoré z nich je dodržiavanie demokratických pravidiel podmienkou prístúpenia nového štátu ako ich člena, pričom majú rôzne monitorovacie a sankčné mechanizmy v prípade ich porušenia členským štátom. OSN hrá dôležitú úlohu v podpore demokracie v jej členských štátoch. Ide predovšetkým o technické a iné nástroje podporujúce demokratické voľby, kolektívne prodemokratické intervencie v členských štátoch, ako aj rozhodnutia Valného zhromaždenia OSN o demokratickej povahe vlád členských štátov v rámci procesu posudzovania poverovacích listín ich zástupcov vo Valnom zhromaždení OSN. Existenciu demokratických zásad možno taktiež nájsť v zmluvách Európskej únie s tretími stranami (štáty a medzinárodné organizácie), pričom ich dodržiavanie je považované za základný prvok týchto dohôd a ich nedodržiavanie má za následok spustenie sankčných mechanizmov. Medzinárodná prax potvrdzuje, že demokratické kritériá sú brané do úvahy pri uznávaní nových štátov a vlád v kontexte tretej vlny demokratizácie.

Kľúčové slová: vzťah demokracie a medzinárodného práva, vzostup a prepád demokracie (tretia vlna), význam demokracie v medzinárodných organizáciách, osobitné právomoci OSN, demokracia a uznanie štátov a/alebo vlád

Úvodom

Je pravdou, že demokracia a jej vzťah k medzinárodnému právu neboli dlhodobo predmetom pozornosti vedy medzinárodného práva a ani medzištátnej praxe. Slovo „demokracia“ sa nevyskytuje v Charte Organizácie Spojených národov (ďalej ako „Charta OSN“) ani v Pakte Spoločnosti národov. Neexistuje žiadna štandardná učebnica medzinárodného práva, ktorá by obsahovala kapitoly o demokracii a ani Medzinárodný súdny dvor (ďalej ako „MSD“) nezakladá svoje rozhodnutia na uplatňovaní princípov demokratického vládnutia. Situácia sa však zmenila po skončení studenej vojny počas 90. rokov minu-

* Prof. JUDr. Ján Klučka, CSc., Ústav medzinárodného práva a európskeho práva, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta. E-mail: j.klucka@klucka.eu.

lého storočia, kedy nastal demokratický boom a vynorilo sa množstvo príspevkov o vzťahu demokracie a medzinárodného práva. Ich podstatou boli analýzy a úvahy o tom, či by sa demokracia a jej jednotlivé princípy nemali (nemohli) stať predmetom úpravy medzinárodného práva, prípadne naštartovať proces tvorby obyčajových pravidiel. Cieľom príspevku je priblížiť, prečo sa demokratické pravidlá ani po skončení studenej vojny nestali trvalejšou súčasťou medzinárodného právneho poriadku a ako, prípadne v akej forme sa v súčasnosti uplatňujú v niektorých univerzálnych a regionálnych medzinárodných organizáciách a v medzištátnych vzťahoch. Z akademického uhla pohľadu môže príspevok umožniť lepšiu orientáciu v problematike demokracie, medzinárodných organizácií a ich vzťahu k medzinárodnému právu ako matérie, ktorá nie je v odbornej spisbe veľmi frekventovaná.

Príspevok sa skladá z piatich častí, a to 1) z charakteristiky vzájomného vzťahu demokracie a medzinárodného práva, 2) z analýzy príčin, pre ktoré sa demokratické pravidlá nestali trvalejšou súčasťou medzinárodného práva, 3) zo vzťahu ľudských práv a volebných aspektov demokracie, 4) z miesta a úlohy demokracie v praxi medzinárodných organizácií a 5) z významu demokracie v medzištátnej praxi uznania štátov a vlád.

Z dôvodov priestorového obmedzenia príspevku nie je v ňom analyzovaná súčasná prax medzinárodných organizácií pri uznávaní demokratických entít vytvorených po vojenských prevratoch v ich domovských štátoch.

1. Vzťah medzinárodného práva k demokratizácii a demokracii

Tradičné medzinárodné právo bolo dlhodobo neutrálne vo vzťahu k demokracii, ako aj voči demokratickej legitimite vlád, nakoľko prevažoval názor, že rieši len vzťahy medzi štátmi a nie vo vnútri štátov. Aj počas studenej vojny zostávalo medzinárodné právo neutrálne k demokratickej legitimite orgánov štátu, pretože túto vec považovalo za súčasť vnútroštátnych oprávnení štátu. Relevantný nebol ani demokratický charakter štátov, nakoľko táto podmienka nebola považovaná za kritérium štátnosti. Dohovor z Montevidea o právach a povinnostiach štátov z roku 1933 ako kritériá štátnosti považuje trvalé obyvateľstvo, vymedzené štátne územie, vládu a spôsobilosť vstupovať do vzťahov s inými štátmi.

Ani Charta OSN neuvádza medzi podmienkami členstva demokratický charakter štátov. Jej čl. 4 uvádza, že členstvo v OSN je otvorené všetkým mierumilovným štátom, ktoré prijímú záväzky obsiahnuté v Charte OSN. Porušenie záväzkov vyplývajúcich z členstva v OSN preto nezakladá skutočnosť, že členský štát nemá demokratickú povahu. Generálny tajomník OSN (ďalej ako „GT OSN“) už v roku 1950 uviedol, že „*OSN nie je združením obmedzeným na rovnako zmysľajúce štáty a vlády s podobným ideologickým presvedčením (ako v niektorých regionálnych združeniach). Ako organizácia, ktorá ašpiruje na univerzálnosť, musí nutne zahŕňať štáty rôznych, ba dokonca protichodných ideológií.*“¹

Všeobecne sa uznáva, že demokracia je systém obsahujúci množstvo inštitúcií a mechanizmov, pričom systém politickej moci je založený na vóli ľudu a opiera sa o ňu. V širšom kontexte medzinárodného práva demokracia predstavuje univerzálnu hodnotu založenú

¹ List generálneho tajomníka z 8. marca 1950 adresovaný predsedovi Bezpečnostnej rady OSN obsahujúci Memorandum o právnych aspektoch reprezentácie v Spojených národoch, S/1466, s. 5.

na slobodnom vyjadrení vôle ľudí s cieľom rozhodnúť o vlastnom politickom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom systéme, ako aj o plnej účasti na všetkých aspektoch života ľudí. Demokratické systémy garantujú účinné zastúpenie ľudí v politickom systéme, volebnú rovnosť, uplatňovanie *rule of law*, oddelenie mocí, ako aj systém ľudských práv. Pokiaľ ide o poslednú podmienku, štát môže byť považovaný za demokratický, pokiaľ svojim občanom priznáva právo výberu svojej vlády prostredníctvom periodických volieb s tajným hlasovaním, ktoré majú všeobecný charakter, a pokiaľ spĺňa aj ďalšie podmienky demokratického právneho režimu. Túto skutočnosť výslovne potvrdzujú viaceré medzinárodné dokumenty.² Ich spoločná črta spočíva v tom, že právo na demokraciu je v nich úzko späté s tým, čo sa označuje ako „ľudské právo voliť“. Odborná spisba uvádza, že „*demokratické oprávnenie v medzinárodnom práve je založené na práve na politickú účasť v zmysle čl. 21 Všeobecnej deklarácie ľudských práv a čl. 25 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach*“.³

2. Vzostup a súčasný prepád demokracie a medzinárodné právo

V historickom kontexte predstavuje súčasná etapa demokratického vývoja tzv. tretiu vlnu demokratizácie. Prvá etapa, počas ktorej vzniklo 29 demokratických štátov, trvala zhruba od roku 1820 do roku 1926. Po nástupe Mussoliniho k moci v Taliansku v roku 1922 až do roku 1944 nastal opačný trend a počet demokratických štátov sa zredukoval na 12. Po víťazstve spojencov v druhej svetovej vojne začína druhá vlna demokratizácie, ktorá kulminovala v roku 1962, kedy sa k demokracii hlásilo 36 štátov. Druhá „reverzná“ vlna (1960–1975) zredukovala počet demokratických štátov na 30.⁴ Súčasná tretia vlna už zažila ako obdobie svojho vzostupu, tak aj súčasného postupného zostupu. Po skončení studenej vojny začiatkom 90. rokov minulého storočia začína prevládať názor o globálnom víťazstve liberálnej demokracie a vzniká presvedčenie, že od štátov sa vyžaduje rešpektovanie základných demokratických princípov vzhľadom na ich masívnu podporu zo strany medzinárodného spoločenstva a z dôvodu účinnej ochrany ľudských práv a tiež, že právo na demokraciu je už obsiahnuté v medzinárodnom práve ľudských práv. V tejto súvislosti by demokracia mala byť považovaná za jeden z riadiacich princípov medzinárodného práva.

Americký autor Thomas Franck vo svojom prelomovom článku z roku 1992 okrem iného uvádza, že „*zánik ruského komunizmu a víťazstvo západného politického a ekonomického*

² Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach z roku 1966 vo svojom čl. 25 uvádza, že „*každý občan má právo a možnosť bez akýchkoľvek rozdielov podieľať sa na vedení verejných záležitostí priamo alebo prostredníctvom slobodne zvolených zástupcov. Každý občan má tiež právo voliť a byť volený v pravidelných voľbách, ktoré sa budú konať na základe všeobecného a rovnakého hlasovacieho práva tajným hlasovaním zabezpečujúcim slobodné vyjadrenie vôle voličov. Každý občan má právo vstúpiť za všeobecne rovnakých podmienok do verejných služieb svojej zeme.*“

Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948 vo svojom čl. 21 uvádza, že „*každý má právo, aby sa zúčastnil vlády svojej krajiny priamo alebo prostredníctvom slobodne zvolených zástupcov. Každý má právo na rovnaký prístup k verejným službám vo svojej zemi. Základom vládnej moci nech bude vôľa ľudu na základe slobodných volieb.*“

Obdobné formulácie možno nájsť aj vo viacerých regionálnych dohovoroch o ľudských právach, akými sú Americký dohovor o ľudských právach (1969, čl. 23), Africká charta ľudských práv (1981, čl. 13), Dodatokový protokol k Európskemu Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd (1952, čl. 3) a iné.

³ FOX, G. H. – ROTH, B. R. Democracy and International Law. *Review of International Studies*. 2001, Vol. 27, No. 3, s. 335.

⁴ Bližšie k tomu: HUNTINGTON, S. P. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*. 1991, Vol. 2, No. 2, s. 13.

liberalizmu ukončilo tradičný agnosticizmus medzinárodného práva týkajúci sa povahy vnútroštátnych vlád a otvorilo cestu nastupujúcemu demokratickému oprávneniu obsahujúcemu vynútiteľné právo na demokratické vládnutie v medzinárodnom práve“, pričom dochádza k záveru, že „demokracia je na ceste stať sa globálnym nárokom, ktorý bude čoraz viac podporovaný a chránený kolektívnymi medzinárodnými procesmi“.⁵ Koniec studenej vojny posilnil nádej, že medzinárodné právo by mohlo rozšíriť svoj záber aj o pravidlá týkajúce sa demokratickej legitimacy vnútroštátnych vlád mimo klasických politických a občianskych práv. Išlo by o medzinárodný záväzok štátov zabezpečiť, aby ich vlády boli demokratickej povahy, pričom každý by mal právo na „svoju“ demokratickú vládu. Spomenutý článok Thomasa Francka inicioval (od roku 1992) intenzívnu debatu vo vede medzinárodného práva o vzťahu medzinárodného práva a demokracie. V jej rámci sa stretli zástancovia medzinárodného postavenia demokracie (americká doktrína medzinárodného práva) a realistickejší predstavitelia európskej vedy.

Demokratický „boom“ ako v praxi, tak aj v doktríne medzinárodného práva kulminoval v období rokov 1990–2006 a dosiahol svoj zenit na prelome tisícročia. Po prvýkrát v histórii pravidlo demokratického vládnutia nadobudlo temer univerzálnu povahu, keďže viac ako 62 percent všetkých štátov (114 až 119) sa hlásilo k volebným demokraciám. Tzv. Miléniová deklarácia Valného zhromaždenia OSN (ďalej ako „VZ OSN“) z roku 2000⁶ nabáda členské štáty vynaložiť „všetko úsilie na podporu demokracie a posilnenie právneho štátu, ako aj rešpektovanie všetkých medzinárodne uznávaných ľudských práv a základných slobôd vrátane práva na rozvoj“⁷ (bod 24) a na posilnenie „schopnosti všetkých našich krajín uplatňovať princípy a praktiky demokracie a rešpektovania ľudských práv vrátane práv menšín“ (bod 25).⁸ Napriek tomu, že ešte v roku 2022 bol počet volebných demokracií 119, u vyše tridsiatich z nich sa začínajú prejavovať problémy pri rešpektovaní občianskych a politických práv, ale aj v ďalších oblastiach.⁹ Takéto krajiny sa zvyčajne označujú ako čiastočne slobodné, respektíve neliberálne, ktoré síce majú stále určité prvky demokracie (legitimizované voľbami), ale v praxi už v plnom rozsahu nerešpektujú *rule of law* a občianske a politické práva svojich občanov (Egypt, Irán, Tunisko, Pakistan, Palestína, Venezuela, Thajsko, Keňa, Turecko, Filipíny, Nigéria).

Dôsledkom negatívnych faktorov ako vonkajších, tak aj vnútorných sa od roku 2006 zastavil nárast volebných demokracií, hoci viaceré demokratické pravidlá sa v rôznej podobe a rozsahu naďalej uplatňujú v medzinárodných organizáciách. Spomedzi vonkajších faktorov tejto erózie možno spomenúť nárast nedemokratických veľmocí (Ruská federácia, Čína), rastúce bezpečnostné obavy na medzinárodnej oblasti, ako aj ekonomická kríza v rokoch 2007–2010, ktoré začínajú nahliadať konsenzus štátov voči volebným demokraciám. K tomuto zostupnému trendu prispela neschopnosť demokraticky ustanovených vlád splniť očakávanie svojho obyvateľstva v ekonomickej oblasti a pri zabezpečovaní životnej úrovne (predovšetkým po skončení občianskej vojny), neúspechy v „manažovaní“

⁵ Bližšie k tomu FRANCK, T. M. The Emerging Right to Democratic Governance. *The American Journal of International Law*. 1992, Vol. 86, No. 1, s. 46.

⁶ Miléniová deklarácia Valného zhromaždenia OSN z 8. septembra 2000, A/RES/55/2. Dostupné zo: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>>.

⁷ Ibidem, b. 24.

⁸ Ibidem, b. 25.

⁹ FreedomHouse: *Freedom in the World*. 2022. Dostupné zo: <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world>>.

finančných alebo humanitárnych kríz a tiež v účinnej správe vecí verejných, napríklad v oblasti spravodlivosti, justície, rovnosti, vonkajšej bezpečnosti a pod. Pretrvávajúce problémy takejto povahy sú schopné postupne podryvať aj legitimitu demokratickej vlády. Takáto prax do určitej miery spochybňuje tézu, podľa ktorej demokratické voľby idú „ruka v ruke“ s rešpektovaním ľudských práv. Na vnútro politickej úrovni má takýto stav za následok nárast antidemokratických, pravicových a extrémistických ideológií a zoskupení krajnej pravice vyčítajúcich vládam neschopnosť. Ako spôsob nápravy takéto zoskupenia preferujú nedemokratické modely vládnutia opierajúce sa ideologicky o nacionalizmus, náboženský fundamentalizmus, populizmus a iné.

Ďalší príklad poskytovali štáty, ktoré sa odchýlili od demokratických pravidiel a napriek tomu dosahujú ekonomickú prosperitu (Singapur). V takejto situácii môžu povzbudzovať autoritárske hnutia v susedných štátoch (efekt snehovej gule). Uvedené faktory svojím dielom prispievajú nielen k celkovej dezilúzii obyvateľstva, ale aj k postupnej „delegitimácii“ demokratického systému.¹⁰

Pokiaľ ide o posúdenie súčasného stavu, literatúra konštatuje, že „súčasná prax štátov potvrdzuje uvoľnenie záväzkov k demokracii v porovnaní s obdobím bezprostredne po studenej vojne. V súčasnosti sa zdôrazňujú skôr otázky bezpečnosti, energetiky a iných vážnych záujmov, pričom sa nekladie dôraz na demokratické partnerstvo ako faktor medzinárodnej spolupráce. Záväzok štátov voči demokratickým inštitúciám a normám zohráva v súčasnej praxi menšiu úlohu aj pri vzniku a uznávaní nových štátov a dokonca ani vojenské prevraty nevedú vždy k adekvátnym sankciám.“¹¹ Odborná spisba tiež poukazuje na skutočnosť, že „demokraticky zvolené režimy, často opätovne zvolené alebo potvrdené referendumami, bežne ignorujú ústavné limity svojej moci a zbavujú svojich občanov základných práv a slobôd. V dôsledku toho vidíme nárast znepokojujúceho fenoménu v medzinárodnom živote, a to neliberálnych demokracií.“¹² Momentálne nie je možné presnejšie odhadnúť dobu trvania a intenzitu takéhoto trendu, nakoľko to závisí od vývoja ekonomických, sociálnych a politických podmienok priaznivých pre opätovný rozvoj demokracie. Stručný historický exkurz však potvrdzuje, že aj v tomto prípade zrejme pôjde o časovo obmedzený trend.

3. Ľudské práva a volebné aspekty demokracie

Napriek tomu, že otázky týkajúce sa vplyvu ľudských práv na demokraciu, ako aj na demokratickú legitimitu vlád v medzinárodnom práve dočasne zostávajú bez odpovede, je skutočnosťou, že potreba rešpektovania určitých demokratických pravidiel v praxi štátov a medzinárodných organizácií sa prejavila vo viacerých oblastiach medzinárodného práva. Konkrétne ide o podmienky uznania štátov a vlád pro demokratické intervencie medzinárodných organizácií, podmienky vstupu štátov do OSN a regionálnych organizácií, resp. schválenie poverovacích listín zástupcov štátov v medzinárodných organizáciách.

¹⁰ D'ASPROMONT, J. The Rise and Fall of Democracy Governance in International Law: A Reply to Susan Marks. *The European Journal of International Law*. 2011, Vol. 22, No. 2, s. 569–570.

¹¹ MAGEN, A. The Democratic Entitlement in an Era of Democratic Recession. *Cambridge Journal of International and Comparative Law*. 2015, Vol. 4, No. 2, s. 387.

¹² ZAKARIA, F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997, Vol. 76, No. 6, s. 22.

V týchto prípadoch sa skúma predovšetkým *demokratický pôvod* vlád, t. j. ich demokratická legitimita vznikajúca vo všeobecných voľbách s tajným hlasovaním. Hoci sú to predovšetkým medzinárodné organizácie (univerzálne, regionálne), ktoré zohrávajú významnú úlohu v rozvoji medzinárodného práva demokracie, aj u nich prevažuje tendencia sústreďovať sa predovšetkým na *procesný aspekt demokracie* (voľby). Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na postoje štátov a doktríny medzinárodného práva. Aj tieto potvrdzujú princíp demokratickej legitimity vlády po splnení jej volebných aspektov. Medzinárodné právo demokracie, ktoré sa rozvíja v súlade s takouto praxou, tak zostáva ukotvené v koncepcii, podľa ktorej sa voľby „rovnajú“ účinnej demokracii.¹³ Je to tiež aj preto, že kritérium slobodných a demokratických volieb možno monitorovať ľahšie ako ostatné podstatné prvky demokracie. K zisteniu, že voľby spĺňajú tieto požiadavky, štátom napomáhajú výsledky monitorovacích misíí vysielaných medzinárodnými organizáciami, ktoré môžu štáty zohľadniť pri prijímaní rozhodnutia o legitimitě vlády. Uskutočnenie volieb však nenapĺňa samotný obsah demokracie, nakoľko jej súčasťou sú aj tzv. „demokratické práva“ vzťahujúce sa na voľby, akými sú sloboda prejavu, sloboda zhromažďovania, sloboda myslenia, sloboda tlače.

Možno zdôrazniť, že ukotvenie ľudských práv do medzinárodného práva vytvára modifikáciu striktné vykladaného pojmu jeho neutrality, pokiaľ ide o voľbu politického režimu štátu vzhľadom na podstatné prepojenie demokracie a ľudských práv. Povedané inak, „*napriek neutrálnemu postojú medzinárodného práva k otázke demokracie táto vstupuje do medzinárodného práva cez „zadné dvierka“ ochrany ľudských práv.*“¹⁴ Záverečná deklarácia Svetovej konferencie o ľudských právach (Viedeň 1993) v tejto súvislosti uvádza, že „*demokracia, rozvoj a rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd sú vzájomne závislé a vzájomne sa posilňujúce. Demokracia je založená na slobodnom vyjadrení vôle ľudí slobodne určovať vlastný politický, ekonomický, sociálny a kultúrny systém a ich plné účasti na všetkých aspektoch ich života. Medzinárodné spoločenstvo by malo podporovať posilňovanie a presadzovanie demokracie, ako aj rozvoj a dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd na celom svete.*“¹⁵ Možno uviesť, že v súčasnom období neexistuje jediný a/alebo jednotný model demokracie vhodný pre všetky spoločenstvá. Potvrdzuje sa, že národné spoločenstvá samotné rozhodujú, či a kedy vstúpia do procesu demokratizácie, ktorý môže mať rôzne formy a narážať na lokálne, historické, obyčajové, náboženské či iné prekážky. GT OSN v tejto súvislosti uviedol, že „*jednotlivé štáty samotné rozhodujú o tom, či a kedy začnú s procesom demokratizácie, pričom ich dôraz na ňu nemá za následok zmenu tradičnej zásady nezasahovania*“.¹⁶ Takisto ako proces demokratizácie, aj demokracia môže mať viacero rôznych foriem a vyvíja sa v rôznych fázach a s rôznou dynamikou v závislosti od osobitných charakteristík a osobitostí každého spoločenstva. Demokracia preto nepredstavuje model, ktorý by mohol byť „kopírovaný“ rôznymi štátmi, ale proces a cieľ, ktorý by mal byť dosiahnuteľný všetkými štátmi.

¹³ BURCHILL, R. The Developing International Law of Democracy (Review Article). *The Modern Law Review*. 2001, Vol. 64, No. 1, s. 134.

¹⁴ WOUTERS, J. – DE MEESTER, B. – RYNGAERT, C. Democracy and International Law. *Leuven Interdisciplinary Research Group on International Agreement and Development, Working Paper*. No. 5. 2004, s. 7.

¹⁵ Viedenská deklarácia a akčný program z 25. júna 1993, prijaté na Svetovej konferencii o ľudských právach. Dostupné zo: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Events/OHCHR20/VDPA_booklet_English.pdf>.

¹⁶ BOUTROS-GHALI, B. *An Agenda for Democratization*. New York: United Nations, 1996, s. 1, 3. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/230086>>.

Aj rezolúcia VZ OSN č. 62/7 potvrdzuje, že „*zatiaľ čo demokracie majú určité spoločné črty, neexistuje jednotný model demokracie, ktorá nepatrí žiadnemu štátu alebo regiónu*“.¹⁷ Demokratizácia však nie je ani priamočiary, ani nezvratný proces, a preto ako štátne inštitúcie, tak aj občania musia jej prejavy neustále kontrolovať a vykonávať nad nimi dohľad. Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „*demokracia je viac ako voľby, nakoľko je potrebné aj posilnenie demokratických inštitúcií, hodnôt a noriem. Na druhej strane, nie je to priamočiara cesta. Väčšina pokusov o demokratizáciu býva fragmentárna a zahŕňa malé a veľké kroky ako vpred, tak aj vzad*“.¹⁸

Pokiaľ ide o budúce úlohy OSN v tejto oblasti, Usmerňovacia poznámka (Guidance Note) GT OSN v tejto súvislosti uvádza, že „*v 21. storočí bude OSN konfrontovaná s tromi výzvami, a to s obnovením demokracie, jej ochranou, ako aj so zlepšovaním jej kvality. V tomto kontexte prvá výzva spočíva v účinnej podpore všeobecne uznávaných demokratických princípov, inštitúcií a praxe. Ďalšia výzva smeruje k vytvoreniu dôsledného a predvídateľného systému reagencie pre prípady porušenia demokracie prostredníctvom štátnych prevratov alebo neústavného prebratia moci a napokon tretia výzva vyzýva k vytvoreniu systému reagencie na pomalú alebo postupnú eróziu kvality demokracie, ako aj na oslabovanie demokratických slobôd, praxe a inštitúcií*“.¹⁹

Napriek tomu, že súčasné medzinárodné právo do určitej miery reflektuje koncept demokracie, v súčasnosti neexistuje normatívny rámec ani pravidlá definujúce význam, zmysel a samotný obsah demokracie. Uvedené platí aj pre záväzné a nezáväzné dokumenty o ľudských právach spomenuté vyššie, ktoré pojem demokracia nepoužívajú. Vážny problém tiež predstavuje absencia samotnej definície „demokracie“ v politickej teórii a vede, ktorá by bola potvrdená praxou štátov, prípadne príslušným medzinárodným dokumentom, čo má za tejto situácie význam pre úvahy o možnej existencii práva na demokraciu. Uvedené skutočnosti tiež vedú k rôznym výkladom v závislosti od subjektov, ktoré ich prinášajú, ako aj od kontextu, v rámci ktorého boli vyslovené. Odborná spisba v tejto súvislosti preto poukazuje na fakt, že „*v medzinárodnom práve sa nevyskytuje ľudské právo na demokraciu a ani medzinárodné dokumenty vo všeobecnosti takéto právo neidentifikujú*“.²⁰ Za tejto situácie sa tiež pripomína, že „*otázka už nezní tak, či už ľudské právo na demokraciu v medzinárodnom práve je, ale či by malo byť a či by malo byť zaručené a osobitne chránené. Inými slovami, otázka už nie je pozitívna, ale normatívna*“.²¹ Väčšiu šancu ukotviť právo na demokraciu do medzinárodného práva majú regionálne organizácie, v ktorých sa nestretávajú výrazne odlišné prístupy k takejto úprave. Ako príklad možno uviesť Medziamerickú Demokratickú Chartu (2000), ktorá vo svojom čl. 1 uvádza, „*že národy Ameriky majú právo na demokraciu a ich vlády sú povinné ju podporovať a chrániť*“.²²

¹⁷ Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN z 8. novembra 2007, *Podpora snáh vlád podporovať a konsolidovať nové alebo obnovené demokracie systémom Organizácie Spojených národov*, A/RES/62/7. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/611350>>.

¹⁸ MARKS, S. What Has Become of the Emerging Right to Democratic Governance? *The European Journal of International Law*. 2011, Vol. 22, No. 2, s. 523.

¹⁹ Usmerňujúca poznámka Generálneho tajomníka OSN o demokracii, 2009. Dostupné zo: <https://www.un.org/democracy/fund/sites/www.un.org.democracyfund/files/un_sg_guidance_note_on_democracy.pdf>.

²⁰ WHEATLEY, S. *The Democratic Legitimacy of International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2010, s. 219.

²¹ BESSON, S. *The Human Right to Democracy – A Moral Defence with a Legal Nuance*. Council of Europe. Doc. CDL-UD (2010) 003, 2010, s. 6.

²² Inter-American Democratic Charter (2000). Dostupné zo: <https://www.oas.org/en/democratic-charter/pdf/demcharter_en.pdf>.

4. Význam a úloha demokracie v činnosti medzinárodných organizácií

4.1 Organizácia spojených národov a podpora volebných procesov

Mnohé štáty, ktoré v 60. rokoch minulého storočia vznikali v procese dekolonizácie, vstúpili do OSN a pre svoj ďalší vývoj ráтали s jej pomocou a podporou v rôznych oblastiach. Prejavovalo sa to aj v ich žiadostiach na podporu *volebných procesov*, o čom svedčí skutočnosť, že od roku 1989 dostala OSN viac ako 140 žiadostí z 84 členských štátov žiadajúcich o takúto formu pomoci.²³ Ako bolo spomenuté, aj keď demokratické voľby predstavujú dôležitú súčasť demokracie, nevytvárajú *per se* aj jej funkčný režim. Ide totiž len o jej procesný aspekt, pričom jej skutočný vplyv a význam prekračuje rámec volebného procesu a zahŕňa široké spektrum aktivít zahŕňajúcich jednotlivcov a iných neštátnych subjektov, štátny mechanizmus, ako aj medzinárodné organizácie. Ignorovanie takéhoto širšieho rozmeru a vplyvu môže viesť iba ku sklamaniu a dezilúzii. Aj v štátoch, v ktorých sa konali voľby, môže neskôr dôjsť k vypuknutiu (opätovnému vypuknutiu) občianskej vojny alebo iných vnútorných konfliktov, prípadne víťazi volieb sa svojou politikou odkláňajú od budovania sľubovanej demokratickej spoločnosti (Rakúsko 2000, Alžírsko 1995). Doterajšia prax OSN potvrdzuje, že podpora volebných procesov spočíva v podpore vzniku a fungovania nezávislých inštitúcií a procesov poverených „manažovaním“ samotných volieb, ako aj sledovaním a monitoringom volebného procesu. Tam, kde sa to javí primerané, môžu byť s pomocou OSN zriadené rôzne *fact-finding* misie, vyšetrovacie misie, ako aj misie dobrých služieb, ktoré skúmajú dodržiavanie ľudských práv na slobodné a fair voľby, ako aj iné podstatné prvky demokratických procesov.

V konkrétnostiach boli orgány a agentúry OSN žiadané o vypracovanie návrhov nových ústav, systémov administrácie súdnictva, poskytnutia policajných síl na zabezpečovanie a vynucovanie práva, zriaďovanie vnútroštátnych inštitúcií pre rozširovanie a ochranu ľudských práv, zabezpečenie a podporu aktívnej účasti občanov v politickom dianí, podporu založenia nezávislých prostriedkov masmédií, ako aj poskytovanie rôznych foriem technickej podpory a pomoci a pod. Orientácia na tieto aspekty demokratickej orientovanej aktivity OSN sa javí prirodzená, nakoľko práve nedostatok demokracie býva príčinou ozbrojených konfliktov. Nevyhnutnou podmienkou poskytnutia pomoci zo strany OSN je formálna žiadosť štátu pred začatím jej poskytovania. Hlavnú zodpovednosť za demokratický vývoj a jeho konsolidáciu však nesú vnútorné sily spoločnosti v konkrétnom štáte a nie externá pomoc a podpora, ktorá nemôže demokraciu „utvárať“. Podporu férovému volebnému procesu poskytovala OSN vo viacerých krajinách Afriky, Ázie a Latinskej Ameriky. Ako príklady možno spomenúť Namíbiu (1989), Nicaragu (1989), Haiti (1990), Eritreu (1991), Kambodžu (1991), Mozambik (1992), El Salvador (1994), Južnú Afriku (1994), Východný Timor (2002) a iné. Napriek rôznosti foriem podpory prodemokratických aktivít v členských štátoch OSN táto nie je oprávnená ponúkať či podporovať konkrétne modely demokracie, nakoľko ako samotný impulz, tak aj spôsoby

²³ Možno doplniť, že počas 90. rokov sa rozvinula aj prax pozorovania, respektíve monitoringu vnútroštátnych volieb, prípadne referendum prostredníctvom zahraničných pozorovateľov, pričom odmietnutie ich účasti môže signalizovať, že konkrétny štát nie je ochotný „otvoriť sa“ medzinárodnému prieskumu svojho volebného procesu, čo následne nevyplýva viac či menej oprávnené pochybnosti o demokratickej legitimitate vlády vytvorenej po takýchto voľbách.

demokratizácie musia vychádzať zo slobodnej vôle národných spoločenstiev. Vnucovanie zahraničných modelov demokratizácie a demokracie nie je v súlade s princípmi Charty OSN o zákaze zasahovania do vnútorných vecí štátu, môže vyvolať spory medzi vládou a verejnosťou a posilniť pozície a vplyv tých síl, ktoré sú nepriateľské voči demokratizácii a myšlienke demokracie.²⁴

VZ OSN občas prijíma komplexnejšie rezolúcie prinášajúce charakteristiku jej doterajšej praxe na podporu volebných procesov v členských štátoch. Z posledného obdobia možno spomenúť rezolúciu 76/176 z 11. 1. 2022,²⁵ ktorá potvrdzuje, že demokracia predstavuje univerzálnu hodnotu založenú na slobodne vyjadrenej vôli ľudí na určenie vlastného politického, sociálneho a kultúrneho systému, pričom v kontexte medzinárodného práva sú demokracia, rozvoj, *rule of law* a rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd vzájomne závislé a posilňované. Spomenutá rezolúcia osobitne zdôrazňuje, že medzinárodné pozorovanie (monitoring) slúži na podporu slobodných a spravodlivých volieb a predstavuje prínos pre posilnenie integrity volebného procesu, podporu verejnej dôvery a volebnej účasti, ako aj pre zníženie rizika nepokojov súvisiacich s voľbami. Spoločným znakom takejto podpory je skutočnosť, že zo strany OSN sú vykonávané objektívnym, nestranným, neutrálnym, a nezávislým spôsobom. Na žiadosť členského štátu môže OSN poskytovať aj iné prostriedky podpory súvisiace s voľbami, napríklad vo forme sprostredkovania, prípadne dobrých služieb. Členské štáty OSN o takúto pomoc osobitne žiadajú a ich žiadosti sú považované za prejav ich suverenity, pričom cieľom pomoci je posilnenie a rozvoj volebnej štruktúry a procesov. V prípade vznikajúcich demokracií v tzv. zručných štátoch, ktoré sa vydali cestou demokratizácie, je cieľom pomoci napomôcť občanom vyjadriť svoju vôľu, a tak podporiť úspešný prechod k dlhotrvajúcim udržateľným demokraciám. Pre úplnosť možno uviesť, že prax volebného monitoringu si postupne osvojili aj ďalšie medzinárodné organizácie, napríklad Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE), Európska únia, NATO, Organizácia amerických štátov (OAS) a iné. V medzinárodných medzivládnych organizáciách sa na tento účel zriaďujú stále odbory na poskytovanie volebnej podpory. Prax týchto organizácií viedla k prijatiu volebných kritérií, splnenie ktorých osvedčuje „férovosť“ uskutočnených volieb, ale aj viaceré nevládna organizácie. Z nevládných medzinárodných organizácií možno spomenúť Európsku (Benátsku) komisiu pre demokraciu prostredníctvom práva ako nezávislý poradný orgán Rady Európy, ktorý spolupracuje ako s jej členskými štátmi, tak aj nečlenskými štátmi a medzinárodnými organizáciami a orgánmi. Medzi jej základné úlohy patrí analýza problémov, ktoré prináša fungovanie demokratických inštitúcií a ich posilňovanie a rozvoj a podpora právneho štátu a demokracie v oblasti volieb a volebných procesov nielen v členských štátoch Rady Európy, ale aj mimo nej.²⁶

²⁴ Bližšie k tomu pozri BOUTROS-GHALI, B. *An Agenda for Democratization*, s. 1–4.

²⁵ Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN z 11. januára 2022, *Posilnenie úlohy Organizácie Spojených národov v podpore demokratizácie a posilnení pravidelných a skutočných volieb*, A/RES/76/176. Dostupné zo: <https://digitallibrary.un.org/record/3954961?ln=zh_EN>.

²⁶ Bližšie k prehľadu jej činnosti pozri Rada Európy a Európska komisia pre demokraciu prostredníctvom práva. Dostupné zo: <https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_activities&lang=EN>.

4.2 Prodemokratické intervencie štátov a medzinárodných organizácií na ochranu a podporu demokracie

4.2.1 Individuálne prodemokratické intervencie štátov

Politické a odborné debaty, ktoré sa vynorili vo vzťahu k spomenutým právnym úpravám, sa týkali otázky, či ľudia majú právo na demokraciu, a ak áno, či demokracia môže byť „vnesená“ do štátu zvonka použitím sily v rámci individuálnej alebo kolektívnej tzv. prodemokratickej intervencie. Prodemokratická individuálna intervencia však v kontexte medzinárodného práva vyvoláva závažné problémy týkajúce sa zákazu hrozby silou a použitia sily s výnimkou sebaobrany a kolektívnych sankcií Bezpečnostnej rady OSN (ďalej ako BR OSN) podľa kapitoly VII Charty, ako aj jej čl. 2 ods. 7 o zákaze zasahovania do vnútorných vecí štátu. V takomto kontexte môže byť považovaná za svojvoľné zneužitie sily v rámci pochybnej legality. V prípadoch individuálnych intervencií išlo o vojenské akcie USA smerujúce k zmene politických režimov v Paname (1989) a Grenade (1983) s cieľom „podpory a rozvoja demokracie“. Akákoľvek možnosť vzniku obyčajového pravidla legitimujúceho takýto spôsob použitia sily bola okamžite odsúdená rezolúciami VZ OSN, ktoré s odvolaním sa na čl. 2 ods. 4 Charty OSN posúdili tieto akcie ako flagrantné porušenie medzinárodného práva a suverenity a územnej celistvosti štátov.²⁷ Pozornosť bola tiež venovaná skutočnosti, že zákaz cudzej vojenskej intervencie chráni právo národa rozhodovať samostatne o vlastnom politickom systéme bez vonkajšieho zasahovania. Vonkajšia vojenská sila preto nemôže byť použitá na vytvorenie podmienok demokratického rozvoja, pretože demokracia je o voľbe a slobode a nemôže byť ľuďom vnútená. Jednotlivé štáty nie sú oprávnené vnucovať demokraciu inému štátu násilnými prostriedkami, nakoľko výber jeho ústavného modelu je vecou, ktorá patrí výlučne do jeho vnútroštátnej právomoci. Uvedené sa v plnom rozsahu vzťahuje na intervencie, cieľom ktorých by bolo dosiahnutie „chvályhodného“ účelu obnovy a/alebo znovunastolenia demokraticky zvolenej vlády.

Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „*presvedčenie, že použitie sily za účelom zabezpečenia demokracie je možné ospravedlniť len z pozície ideologickej nadradenosti*“, napriek tomu, že „*podľa medzinárodného práva je každý štát akceptovaný ako medzinárodný subjekt bez ohľadu na formu svojej vlády. Štáty si preto môžu vybrať ako demokratické, tak aj protidemokratické (autoritárske) modely štátneho zriadenia.*“²⁸ Príklad takéhoto postupu sa dostal pred MSD vo veci *Nicaragua v. USA*. V tomto prípade MSD odmietol argumentáciu USA, že mali právo na intervenciu proti Nicaragua s cieľom „*podpory politických a morálnych hodnôt*“ jej vnútornej opozície. Takisto dospel k záveru, že pristúpenie Nicaragui k určitej forme vlády nepredstavuje ani porušenie medzinárodného obyčajového práva, pretože neexistuje právo intervencie jedného štátu proti inému štátu z dôvodu, že iný štát si zvolil „*určitú ideológiu alebo politický systém*“.²⁹ V spomenutých prí-

²⁷ Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN č.44/240 z 29. decembra 1989, *Účinky vojenskej intervencie Spojených štátov amerických v Paname na situáciu v Strednej Amerike*. Dostupné zo: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/549/99/IMG/NR054999.pdf?OpenElement>>; rezolúcia Valného zhromaždenia OSN č. 38/7 z 2. novembra 1983, *Situácia v Grenade*. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/56923>>.

²⁸ BURCHILL, R. *The Developing International Law of Democracy*, s. 131.

²⁹ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment. ICJ Reports, 1986, s. 108, 113.

padoch vojenských intervencií USA obhajovali svoj postup ochranou štátnych občanov (Grenada), respektíve ochranou občanov a podporou demokracie (Panama). V spomenu-
tom prípade *Nicaragua v. USA* MSD jednoznačne potvrdil, že zákaz jednostranného po-
užitia sily predstavuje pravidlo *ius cogens*, ktoré nemôže byť derogované ani na základe
medzinárodnej zmluvy. Napokon aj GT OSN v roku 1997 skonštatoval existenciu stabi-
lizovaného pravidla, v súlade s ktorým „vojenské prevraty voči demokraticky zvoleným vlád-
dam samozvanými juntami nie sú akceptovateľné“.³⁰

4.2.2 Kolektívne prodemokratické intervencie OSN

K použitiu kolektívnej intervencie na podporu ohrozeného demokratického vývoja došlo
na základe rezolúcií BR OSN. Ich výsledkom sa stalo prijatie kolektívnych opatrení rôz-
neho obsahu na základe kapitoly VII Charty vo vzťahu k Haiti, Sierra Leone, Východnému
Timoru, Somálsku a Kosovu. K rozhodnutiu o ich použití došlo po zistení, že situáciu
v týchto krajinách je možné kvalifikovať ako ohrozenie mieru v zmysle čl. 39 Charty OSN.
V procese výkladu tohto termínu BR OSN zohľadnila skutočnosť, že nezákonné zvrhnutie
legitímnej vlády môže ohroziť medzinárodný mier a bezpečnosť v dôsledku cezhraničnej
masovej vlny utečencov, prípadne nepriateľského správania nedemokratickej vlády voči
susedným štátom.

Najjasnejšie bol tento prístup BR OSN vyjadrený vo vzťahu k Haiti.³¹ Stručne možno
uviesť, že dôvodom prijatia rezolúcie sa stalo násilné zvrhnutie demokraticky zvoleného
prezidenta Jeana-Bertranda Aristida (1991) a nastolenie nezákonného *de facto* režimu
systematicky narušujúceho základné práva a slobody. V dôsledku toho BR OSN posúdila
situáciu ako ohrozenie medzinárodného mieru a bezpečnosti v regióne a skonštatovala,
že si od OSN vyžaduje mimoriadne opatrenia. Konajúc v súlade s kapitolou VII Charty
OSN, BR OSN zmocnila členské štáty vytvoriť mnohonárodné sily pod jednotným velením
a kontrolou a podniknúť opatrenia s cieľom urýchleného návratu zvoleného prezidenta
a obnovenia pôsobenia legitímnej vlády. Tieto sily sa skladali predovšetkým z amerických
vojsk a pôsobili pod americkým velením. Výsledkom ich pôsobenia sa stala „reinstalácia“
demokraticky zvoleného prezidenta Jeana-Bertranda Aristida.

Ďalším prípadom, v ktorom sa BR OSN angažovala, bola situácia v Sierra Leone.³²
V tejto krajine došlo v roku 1997 k vojenskému puču, ktorý nastolil vojenskú vládu a bol
sprevádzaný násilím, masakrovaním civilného obyvateľstva a zhoršením humanitárnej
situácie. BR OSN vyhodnotila túto situáciu ako ohrozenie medzinárodného mieru a bez-
pečnosti v regióne a odvolávajúc sa na kapitolu VII Charty OSN vyzvala vojenskú vládu
na podniknutie okamžitých opatrení na obnovenie demokraticky zvolenej vlády. Pokiaľ
ide o snahy o vyriešenie existujúcej situácie, BR OSN vyjadrila podporu snahám Výboru
Ekonomického spoločenstva západoafrických štátov (ECOWAS)³³ na vyriešenie krízy
v Sierra Leone, ako aj na pokračovanie v snahách o pokojnú obnovu ústavného poriadku

³⁰ Správa Generálneho tajomníka OSN o práci organizácie z 3. septembra 1997, A/52/1, para. 37. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/243130?ln=en#record-files-collapse-header>>.

³¹ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 31. júla 1994, S/RES/940. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/191651>>.

³² Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 8. októbra 1997, S/RES/1132. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/244598?ln=en>>.

³³ Economic Community of West African States.

v spolupráci s osobitným vyslancom GT OSN. Prípád Sierra Leone potvrdzuje, že demokratická intervencia môže byť uskutočnená aj prostredníctvom regionálnej organizácie členských štátov OSN. V prípade Sierra Leone to bola ECOWAS, ktorá bola na základe výzvy Organizácie africkej jednoty (OAU)³⁴ vyzvaná na pomoc ľudu Sierra Leone pri obnovení ústavného poriadku. ECOWAS vytvorila západoafrickú mierovú misiu zloženú predovšetkým z ozbrojených síl Nigérie (ECOMOG), ktorá vo februári 1998 vstúpila na územie Sierra Leone a v spolupráci so silami jej civilnej obrany zvrhla vojenskú vládu a napomohla ustanoveniu zvrhnutého prezidenta Kabbaha.

Tretím prípadom, v ktorom konala BR OSN, bola situácia v Kosove. Postupný rozpad Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia (SFRJ) bol v priebehu 90. rokov sprevádzaný ozbrojenými konfliktami, ktoré stáli životy tisícov obetí. Ich dôvody boli teritoriálnej povahy, kedy si novovznikajúce štáty uplatňovali požiadavky historickej, religióznej, prípadne etnickej (národnostnej) povahy. Typickými pre ne boli mimoriadny stupeň a krutosť násilia, predovšetkým voči civilnému obyvateľstvu (Srebrenica). Uvedené platilo aj pre juhosrbskú provinciu Kosovo, v ktorej žili Albánci a Srbi. V dôsledku ozbrojeného konfliktu, do ktorého boli zapojené srbské bezpečnostné sily, juhoslovanská armáda a Kosovská oslobodzovacia armáda, vznikla v Kosove ťažká humanitárna situácia, dôsledkom ktorej boli civilné obeť a mnoho utečencov. Situáciou sa zaoberala BR OSN, ktorá vo svojej rezolúcii³⁵ skonštatovala, že situácia v celom regióne predstavuje hrozbu pre medzinárodný mier a bezpečnosť. Odvolávajú sa na kapitolu VII Charty OSN, BR OSN splnomocnila GT OSN, ako aj relevantné medzinárodné organizácie na zabezpečenie medzinárodnej civilnej (UNMIK)³⁶ a bezpečnostnej prítomnosti (KFOR)³⁷ s cieľom vytvorenia dočasnej administratívy. V jej rámci mali obyvatelia Kosova požívať značnú autonómiu a uplatňovať režim autonómnej a demokratickej samosprávy. Nakoľko dočasný režim OSN nebol na ujmu suverenity a územnej integrity Federálnej republiky Juhoslávia, politická budúcnosť Kosova mala mať naďalej podobu autonómnej provincie so samosprávnymi orgánmi a zvýšenou mierou administratívnej a politickej autonómie. Začiatkom 21. storočia sa však politický vývoj v Kosove výrazne odchyľil od zámeru OSN. Vo februári 2008 prijalo Zhromaždenie Kosova Deklaráciu nezávislosti, ktorá vyhlásila Kosovskú republiku za štát nezávislý od Srbska. Zákonnosť Deklarácie bola spochybnená a MSD bol požiadaný o poradné stanovisko ohľadom legitimity takéhoto postupu. Súd skonštatoval, že Deklarácia nezávislosti neporušuje medzinárodné právo, pretože skupina ľudí v mene albánskeho národa vyhlásila svoju nezávislosť spôsobom, ktorý neporušuje medzinárodné právo.³⁸

V prvej polovici 90. rokov sa BR OSN zaoberala situáciou v Somálsku, v ktorom začiatkom 90. rokov vypukla občianska vojna, do ktorej sa zapojili viaceré ozbrojené skupiny. V jej dôsledku sa výrazne zhoršila bezpečnostná a humanitárna situácia obyvateľstva a množstvo utečencov hľadalo útočisko v susedných krajinách. V prvej polovici 90. rokov

³⁴ Organisation of African Unity, ktorá bola v júli 2002 nahradená Africkou úniou (AU).

³⁵ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 10. júna 1999, S/RES/1244 (1999). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/274488?ln=en>>.

³⁶ United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (Misia dočasnej správy OSN v Kosove).

³⁷ Kosovo Force (Mierová misia NATO na udržanie mieru a bezpečnosti v Kosove).

³⁸ ICJ Advisory Opinion of July 2010: Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo. Dostupné na internete: <<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>>.

sa do konfliktu viackrát angažovala aj OSN, ktorá vzniknutú situáciu posúdila ako ohrozenie medzinárodného mieru a bezpečnosti v regióne. V roku 1992 bola na základe rezolúcie BR OSN 751 (1992)³⁹ vytvorená prvá *peacekeeping* misia (UNOSOM),⁴⁰ cieľom ktorej mala byť ochrana a bezpečnosť personálu OSN a ochrana distribúcie dodávok medzinárodnej humanitárnej pomoci. V mandáte misie ešte neboli úlohy na zabezpečenie a koordináciu aktov demokratickej povahy. Vzhľadom na zhoršujúcu sa bezpečnostnú situáciu bola neskoršie UNOSOM nahradená dočasnou UNITAF,⁴¹ ktorá však takisto nebola úspešná. Na základe rezolúcie BR OSN 814 (1993)⁴² boli vytvorené medzinárodné ozbrojené sily UNOSOM II. V ich mandáte už boli aj úlohy týkajúce sa budovania demokratických štruktúr Somálska a podpory úsilia somálskeho ľudu prehľbovať procesy národného uzmiernenia a vytvoriť demokratické inštitúcie, ktoré mali vyvrcholiť vytvorením demokraticky zvolenej vlády, ako aj konkrétna pomoc pri reorganizácii policajného zboru a súdneho systému. Zabezpečovaním týchto prodemokratických opatrení bol poverený GT OSN. Špecifikom pôsobenia kolektívnych opatrení OSN v Somálsku bola skutočnosť, že pôsobili v „rozvrátenom“ štáte, nakoľko jedným z dôsledkov občianskej vojny bolo zrušenie centrálnej vlády, polície, ako aj ďalších štruktúr štátneho mechanizmu. Tieto skutočnosti v praxi vytvárali prekážky pre implementáciu demokratickej agendy UNOSOM II. K reálnemu ukončeniu misie došlo na základe rezolúcie BR OSN 954 (1994),⁴³ ktorá okrem iného konštatuje, že neúspech procesu národného uzmiernenia, ako aj nedostatok účinnej spolupráce so somálskymi partnermi znemožňoval splnenie cieľov OSN v Somálsku, takže za týchto okolností bolo pokračovanie misie UNOSOM II potrebné ukončiť k 31. 3. 1995.

Ostatným prípadom, v ktorom bola BR OSN zapojená, bola kríza vo Východnom Timore. Na základe tzv. ľudových konzultácií (referenda) z 30. 8. 1999 obyvatelia Východného Timoru vyjadrili želanie začať proces prechodu k nezávislosti pod egidou OSN. Nakoľko Východný Timor bol od roku 1975 okupovaný Indonéziou, táto po úspešnom referende vyslala na jeho územie ozbrojené sily, pobyt ktorých bol sprevádzaný násilím a masovým zabíjaním ako „odplatu“ za úspešné referendum. Situáciou sa zaoberala BR OSN, ktorá vo svojej rezolúcii⁴⁴ kvalifikovala túto situáciu ako ohrozenie mieru a rozhodla o zriadení mnohonárodných síl pod jednotným velením, na základe žiadosti a so súhlasom Indonézie. Ich úlohou bola obnova mieru a bezpečnosti vo Východnom Timore, uľahčenie výkonu humanitárnych operácií a poverenie pre štáty na poskytnutie ozbrojených síl. Vo svojej ďalšej rezolúcii⁴⁵ sa BR OSN odvolala na kapitolu VII Charty OSN a rozhodla o zriadení Dočasnej administratívy OSN vo Východnom Timore⁴⁶ poverenej zodpovednosťou za administratívu Východného Timoru a výkon legislatívnych a výkonných právomocí

³⁹ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 24. apríla 1992, S/RES/751 (1992). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/141599?ln=en>>.

⁴⁰ United Nations Operation in Somalia.

⁴¹ Unified Task Force.

⁴² Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 26. marca 1993, S/RES/814 (1993). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/164678?ln=en>>.

⁴³ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN zo 4. novembra 1994, S/RES/954 (1994). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/197808?ln=en>>.

⁴⁴ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 15. septembra 1999, S/RES/1264 (1999). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/285615?ln=en>>.

⁴⁵ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN z 25. októbra 1999, S/RES/1272 (1999). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/291410?ln=en>>.

⁴⁶ UNTAET (UN Transnational Administration in East Timor).

vrátane súdnej administratívy. Tieto úlohy mala dočasná administratíva vykonávať v úzkej spolupráci s ľudovými zástupcami s cieľom rozvoja miestnych demokratických štruktúr vrátane nezávislých inštitúcií na ochranu ľudských práv, ako aj s mnohonárodnými silami. Neskôr OSN vytvorila niekoľko ďalších misií ako Misia OSN na pomoc Východnému Timoru,⁴⁷ ako aj UNOTIL⁴⁸ a UNMIT,⁴⁹ ktoré svojim dielom prispeli k politickej stabilizácii, vytvoreniu štátnych štruktúr, ako aj k posilneniu rešpektu k demokracii a ľudským právam.

Hlavným cieľom akcií schválených BR OSN v Haiti, Sierra Leone, Východnom Timore, Kosove a Somálsku bola podpora demokratických procesov a štruktúr, ktoré viedli k nastoleniu legitímnych orgánov štátu (Haiti, Sierra Leone), ako aj nových štátov s demokratickými štruktúrami (Východný Timor, Kosovo). Neúspech misie v Somálsku bol spôsobený neschopnosťou miestnych orgánov spolupracovať so silami OSN, čo znemožnilo plnenie ich mandátu. Na margo ich kolektívnej povahy odborná spisba uvádza, že „*popretie demokratického modelu založeného na vôli ľudu sa javí byť dostatočným základom pre zákonnú medzinárodnú akciu*“, ktorá môže prispieť k „*rozvoju mnohonárodnej praxe v medzinárodnom práve*“.⁵⁰

4.2.3 Výbor pre poverovacie listiny VZ OSN a jeho oprávnenie skúmať demokratickú legitimitu vlád členských štátov

Medzinárodné organizácie sa dlhodobo vyhýbali posudzovaniu legitimacy vlád členských štátov, čo platí aj pre OSN. V dôsledku toho v zakladajúcich dokumentoch medzinárodných organizácií absentuje inštitút formálneho uznania vlád, čo nevyklučuje skúmanie a schvaľovanie poverovacích listín ich zástupcov ako podmienkach účasti na zasadnutiach orgánov medzinárodnej organizácie. Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „*[s]chvaľovanie poverovacích listín vyvoláva problémy podobné, ale nie totožné s tými, ktoré sa týkajú prijatia za člena, keďže formálne požiadavky na schválenie poverenia sú v praxi spojené s výzvou na zastupovanie štátu konkrétnou vládou*“.⁵¹ V prípade OSN doteraz neexistuje jednotná prax v tejto oblasti. Jeden z mála dokumentov OSN, ktorý sa zaoberá problematikou poverovacích listín zástupcov vlád členských štátov, je rezolúcia VZ OSN 396 (V),⁵² ktorá okrem iného upozorňuje na riziko a problémy, ktoré by mohli vzniknúť v prípade rozdielných rozhodnutí orgánov OSN pri posudzovaní poverovacích listín. Rezolúcia ďalej uvádza, že v záujme zabezpečenia riadneho fungovania OSN je prijatie jednotnej procedúry aplikovateľnej v prípadoch, keď sa na OSN obrátia predstavitelia dvoch „vlád“ tvrdiacich, že sú oprávnení na reprezentáciu členského štátu, pričom sa táto skutočnosť stala predmetom sporu. V takomto prípade rezolúcia stanovuje, že táto situácia by mala byť riešená VZ OSN so zohľadnením účelu a zásad Charty OSN, ako aj okolností každého prípadu. Rozhodnutie VZ OSN by malo byť rešpektované ďalšími orgánmi OSN a jeho špecializovanými organizáciami. Vzhľadom na svoju kompromisnú povahu však

⁴⁷ UNMISSET (UN Assistance Mission for East Timor).

⁴⁸ United Nations Office in Timor-Leste.

⁴⁹ United Nations Mission in Timor-Leste.

⁵⁰ RICH, R. Bringing Democracy into International Law. *Journal of Democracy*. 2001, Vol. 12, No. 3, s. 32.

⁵¹ BROWNLIE, J. *Principles of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 85.

⁵² Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN z 14. decembra 1950, *Uznanie zastúpenia členského štátu Spojenými národmi*, A/RES/396 (V). Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/209556>>.

rezolúcia neobsahuje kritériá pre posudzovanie legitimacy vlády (aké sa navrhovali v prípade dvoch čínskych vlád v roku 1950), nakoľko upravuje len procesný postup v prípade, že dve entity menom jedného štátu tvrdia, že predstavujú jeho legitímnu vládu. Tri stručné články (27 až 29) venujú poverovacím listinám aj Procesné pravidla VZ OSN,⁵³ ktoré stanovujú, že deväťčlenný Výbor pre poverovacie listiny (*Credential Committee*, ďalej ako „Výbor“) bude vymenovaný GT OSN na začiatku každého zasadnutia VZ OSN, pričom posúdi poverovacie listiny zástupcov štátov a informuje o výsledku svojej činnosti VZ OSN, pre ktoré pripraví záverečnú správu s odporúčaním. Túto následne schvaľuje VZ OSN osobitnou rezolúciou. Správa Výboru obsahuje odporúčanie, ktoré poverovacie listiny sa navrhujú schváliť a ktoré nie, a pre VZ OSN nie sú záväzné. Každý zástupca, voči ktorému iný členský štát vzniesol námietku, však bude pôsobiť dočasne s rovnakými právami ako ostatní zástupcovia do doby, pokiaľ o tom VZ OSN nerozhodne (čl. 29 Procesných pravidiel). Za takejto situácie je však „*obtiazne identifikovať kritériá použité pri posudzovaní poverovacích listín a odporúčaní Výboru vzhľadom na to, že jeho správy takmer nikdy neuvádzajú dôvody a diskusie na pôde Valného zhromaždenia o nich sú zriedkavé. Napriek tomu preskúmanie základných faktov a praxe Výboru vedie k záveru, že hoci efektívna kontrola nad štátnym územím býva často východiskovým bodom jeho rozhodovania, nie je vždy rozhodujúca. Zdá sa, že Výbor vychádza z predpokladu kontinuity s predchádzajúcimi zasadnutiami, pričom berie do úvahy napr. demokratickú legitimitu a rešpektovanie ľudských práv*“.⁵⁴

Procesná prax Výboru potvrdzuje, že VZ OSN môže odporúčať schválenie poverovacích listín, odmietnuť schválenie poverovacích listín a napokon rozhodnúť o odložení svojho rozhodnutia (v „prospech“ VZ OSN).

Zatiaľ čo za „normálnych okolností“ má preskúmanie poverovacích listín Výborom pre poverovacie listiny viac menej procedurálnu povahu obmedzujúcu sa na kontrolu splnenia formálnych náležitostí a splnenia podmienok rezolúcie 396 (V), v prípade, že sa „stretnú“ dvoje prípadne viaceré poverovacie listiny predložené v mene jedného štátu, vyvstáva otázka, ktorá z nich predstavuje jeho legitímnu vládu a tiež na základe akých kritérií dospieť k takémuto záveru. Zo spomenutých dokumentov VZ OSN vyplýva, že ani Výbor a ani VZ OSN nemajú k dispozícii kritériá, použitím ktorých by mohli dospieť k záveru, ktorú vládu treba považovať za legitímnu. V dôsledku toho ani prax OSN nie je v takýchto prípadoch jednotná. Okrem „konkurujúcich si“ poverovacích listín môže členský štát OSN namietat poverovacie listiny zástupcov iného štátu a implicitne aj jeho vládu z toho dôvodu, že nepredstavuje legitímne zastúpenie „svojho“ štátu. Schválenie poverovacích listín OSN sa však dlhodobo považuje za cenný krok v procese legitimizácie konkrétneho subjektu a aj keď sa okamžite nepremieta do všeobecného, respektíve kolektívneho uznania vlády, môže to podnietiť ostatné krajiny, aby uznali jednu autoritu pred druhou.

V situáciách, kedy nedošlo ku „konfliktu“ poverovacích listín, Výbor v závažných prípadoch skúmal aj povahu (legitimitu) vlády členského štátu. V roku 1970 VZ OSN prijalo odporúčanie Výboru neakceptovať poverovacie listiny zástupcov Južnej Afriky (rovnako

⁵³ Procesné pravidlá Valného zhromaždenia, A/520/Rev.17. Dostupné zo: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/gaA.520.Rev.15_En.pdf>.

⁵⁴ AMIFAR, C. – ZAMOUR, R. – PICKARD, D. Representation of Member States and the United Nations: Recent Challenges. *American Society of International Law* [online]. 10. 8. 2022. Dostupné zo: <<https://www.asil.org/insights/volume/26/issue/6>>.

ako v roku 1973),⁵⁵ v dôsledku čoho VZ OSN vylúčilo jej účasť na svojich zasadnutiach až do roku 1994, kedy sa v JAR uskutočnili demokratické voľby. Podobne v roku 1956 VZ OSN nerozhodlo vo veci maďarského zastúpenia, nakoľko vláda tohto členského štátu bola vytvorená v dôsledku vojenskej intervencie cudzieho štátu, vojská ktorého sa nachádzali na maďarskom území. Zastúpenie vo VZ OSN dočasne vykonávali zástupcovia pôvodnej vlády. Tento stav trval do roku 1963, kedy Maďarsko preukázalo spôsobilosť vykonávať účinnú kontrolu svojho územia bez pomoci cudzích vojsk.

4.2.4 Kritériá pre posudzovanie legitimity vlád v OSN

Každoročné Správy pripravované Výborom potvrdzujú, že prevažná väčšina poverovacích listín zástupcov členských štátov OSN je Výborom a neskoršie VZ OSN prijímaná a schvaľovaná viac menej automaticky bez akýchkoľvek otázok. Iba v situácii, ktorá vznikla v prípadoch vnútorných alebo vonkajších problémov protiústavného charakteru (tzv. „ukradnuté“ voľby alebo nechota uznať výsledky demokratických volieb) môže Výbor posudzovať ďalšie skutočnosti, napríklad legitimitu entity požadujúcej schválenie poverovacích listín, spôsob, akým nadobudla moc, a rešpektovanie ľudských práv. Napriek absencii jednotných kritérií pri posudzovaní legitimity vlád možno z doterajšej praxe VZ OSN vysledovať dve hlavné kritériá. Do roku 1991 VZ OSN zohľadňovalo *efektívitu výkonu štátnej moci* vládou bez ohľadu na spôsob jej vzniku a rovnaký prístup mal aj Výbor. Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „od roku 1944 do roku 1991 neústavné ovládnutie moci nebolo neobvyklé a s výnimkou niektorých prípadov VZ OSN v konečnom dôsledku uznávalo predstaviteľov každého režimu, ktorý nezákonne uchvátil moc“.⁵⁶ Od roku 1990 sa však prax VZ OSN začína odkláňať od kritéria efektivity výkonu štátnej moci a prikláňať sa ku *kritériu ústavnosti* (t. j. či vláda štátu vznikla ústavou predpísaným spôsobom) a jej *demokratickej legitimity*. Tento zmenený prístup sa postupne začína prejavovať aj v praxi štátov pri posudzovaní legitimity vlád (pozri ďalej). Odborná spisba delí prax VZ OSN v tejto oblasti (a po roku 1991) do troch skupín. V tej prvej sú zvrhnuté vlády, ktoré naďalej predkladali poverovacie listiny Výboru, ale vojenské junty nie. Do tejto skupiny možno zaradiť Libériu (1991–1996), Haiti (1991–1993), Afganistan (1996), Sierra Leone (1997) a Honduras (2009). Vo všetkých prípadoch (okrem Afganistanu)⁵⁷ VZ OSN schválilo poverovacie listiny zvrhnutých vlád vzhľadom na ústavný spôsob ich vzniku a napriek nedostatku účinnej kontroly nad štátnym územím.

V druhej skupine prípadov sú tie, v ktorých poverovacie listiny zaslali zástupcovia vojenskej junty (respektíve autoritatívneho režimu) avšak nie zástupcovia zvrhnutej vlády (Guinea 2009, Madagaskar 2009). V týchto prípadoch VZ OSN odložilo rozhodnutie o zastúpení s tým, že dočasné zastúpenie vo VZ OSN je naďalej priznávané zástupcom zvrhnutých vlád.

⁵⁵ Vo svojej rezolúcii 3151 z roku 1973 VZ OSN vyhlásilo, že „juhoafrický režim nemá žiadne právo reprezentovať ľud Južnej Afriky“ a že „národnooslobodzovacie hnutia uznané Organizáciou Africkej Jednoty sú autentickými zástupcami prevládajúcej väčšiny ľudu Južnej Afriky“. Pozri rezolúciu Valného zhromaždenia OSN zo 14. decembra 1973, *Šírenie informácií o apartheide*, A/RES/3151 (XXVIII) [C]. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/642336?ln=en>>.

⁵⁶ GRIFFIN, M. Accrediting Democracies: Does the Credentials Committee of the United Nations Promote Democracy through Its Accreditation Process, and Should It? *New York University Journal of International Law & Politics*. 2000, Vol. 32, No. 3, s. 743.

⁵⁷ V prípade Afganistanu VZ OSN odložilo svoje rozhodnutie o jeho zastúpení a dočasne ponechalo predošlé zastúpenie.

Špecifickým problémom predstavujúcim určitú výnimku z tohto pravidla predstavovala situácia vo Venezuele. V januári 2019 zložil prezidentský sľub na ďalšie funkčné obdobie prezident Nicolas Maduro napriek tomu, že existovali vážne pochybnosti o ich férovosti a súlade s ústavnými požiadavkami. Vzhľadom na túto situáciu, ako aj predošlú politiku prezidenta ho Národné zhromaždenie Venezuely (podľa čl. 233 Ústavy) pozbavilo prezidentského úradu a za tzv. dočasného prezidenta bol ustanovený prezident Národného zhromaždenia Juan Guaidó. Jeho vláda bola uznaná 60 štátmi (vrátane USA), jej zástupcovia boli akceptovaní vo viacerých medzinárodných organizáciách a tiež nadviazala diplomatické styky s viacerými štátmi. Pokiaľ ide o zastúpenie Venezuely vo VZ OSN v roku 2019–2022 predkladali poverovacie listiny len reprezentanti prezidenta Madura. Správy Výboru z uvedeného obdobia nezachycujú žiadne diskusie ohľadom legitímnosti zástupcov prezidenta a iba zástupca USA opakovaně uviedol, že „*sa distancuje od prijatia rezolúcie Výboru výlučne v dôsledku prijatia poverovacích listín predložených reprezentantami Madura menom Republiky Venezuela*“. Spomenuté vyjadrenia však nebránili schváleniu poverovacích listín Venezuely Výborom a ani schváleniu jeho odporúčania vo VZ OSN.⁵⁸ Z uvedenej stručnej charakteristiky vyplýva, že v rámci OSN bol akceptovaný zástupca autoritatívneho politického režimu a nebol využitý inštitút odkladu rozhodnutia. Za tejto situácie odborná spisba upozornila, že „*[j]ediným príkladom, v ktorom VZ OSN po roku 1990 uznalo poverenie vlády, ktorá sa dostala k moci v dôsledku nedemokratických a protiústavných prostriedkov, sa stala Venezuela. Zdá sa, že jej prípad nie je v súlade s doteraz preferovaným prístupom VZ OSN, aj keď je vhodné poznamenať, že GA nebola v prípade Venezuely konfrontovaná s konkurenčnými povereniami.*“⁵⁹

Tretia skupina zahŕňa prípady, keď boli predložené poverovacie listiny dvoch rôznych entít z toho istého štátu (zvyčajne ako dôsledok občianskej vojny). Išlo o Čínu (1950–1971),⁶⁰ Jemen (1962), Kambodžu (1997–1998), Afganistan (1997, 2021), Líbyu (2011), Guineu Bissau (2012), Mjanmarsko (2021). S výnimkou Číny mali spoločnú črtu v tom, že v nich došlo k násilnému zvrhnutiu (nahradeniu) pôvodnej vlády ozbrojenou cestou, pričom vzbúrenci vytvorili vojenskú vládu (juntu), ktorá predložila poverovacie listiny OSN, respektíve jeho Výboru a to isté urobila aj zvrhnutá vláda. V takomto prípade Výbor odkladá svoje odporúčanie, pokiaľ VZ OSN nerozhodne o tejto otázke. Do tej doby dočasne zasadá vo VZ OSN pôvodný zástupca členského štátu, vláda ktorého bola zvrhnutá. Takto Výbor odložil svoje odporúčanie v prípadoch Kambodže (1997), Afganistanu (1997, 2021), Guinei (2009–2010), Guinei Bissau (2021), Mjanmarska (2021). V prípade Mjanmarska došlo ku

⁵⁸ Bližšie k tomu Doc. A/74/572 Report of the Credentials Committee, 4 December 2019; Doc. A/75/606 Report of the Credentials Committee, 23 November 2020; Doc. A/76/550 Report of the Credential Committee, 1 December 2021; Doc. A/77/600 Report of the Credential Committee, 12 December 2022.

⁵⁹ BARBER, R. The Role of the General Assembly in Determining the Legitimacy of Governments. *International & Comparative Law Quarterly*. 2022, Vol. 71, No. 3. Dostupné zo: <<https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/role-of-the-general-assembly-in-determining-the-legitimacy-of-governments/114812B27035EF504AB00DECFE3EBB86>>.

⁶⁰ Vo svojej rezolúcii 2758 z roku 1971 VZ OSN uznalo, že zástupcovia vlády Čínskej ľudovej republiky (ČĽR) sú jedinými zákonnými zástupcami Číny pri OSN a že ČĽR je jedným z piatich stálych členov BR OSN. VZ OSN preto rozhodlo, že obnovuje práva ČĽR a uznáva, že zástupcovia jej vlády sú jedinými reprezentantmi Číny pri OSN a vylučuje zástupcov Čankajškovo režimu z postov, ktoré v OSN nezákonne zastávali. Pozri rezolúciu Valného zhromaždenia OSN z 25. októbra 1971, *Navrátenie zákonných práv Čínskej ľudovej republiky v Spojených národoch*, A/RES/2758 (XXVI). Dostupné zo: <<https://digitalibrary.un.org/record/192054?ln=en>>.

konfliktnej situácii, pretože vo VZ OSN ho zastupujú reprezentanti pôvodnej civilnej vlády, zatiaľ čo v Rade pre ľudské práva reprezentanti vojenskej junty.

Oba spomenuté prípady potvrdzujú absenciu jednotného pravidla alebo procesu, použítím ktorých by sa v medzinárodnom spoločenstve posudzovala legitimita vlád. V dôsledku toho je k dispozícii len proces overovania poverovacích listín pri VZ OSN, ktorého pôvodný účel bol však odlišný. Z uvedeného, čo aj stručného prehľadu vyplýva, že od roku 1990 „VZ OSN preferovalo kritérium demokraticky zvolenej vlády alebo aspoň medzinárodne uznávanej vlády bez ohľadu na kritérium účinnej kontroly“.⁶¹ Pre úplnosť treba uviesť, že stav vytvorený uznaním vlády nie je nemenný a podlieha priebežnej kontrole Výboru (každý rok pred začatím VZ OSN) a neskôr môže byť nahradený odmietnutím uznania. Dôvodom môže byť porušovanie podstatných náležitostí demokracie (porušovanie občianskych a politických práv, respektíve pravidiel *rule of law*) v tzv. neliberálnych demokraciách. V širšom kontexte tretej vlny demokratizácie po skončení studenej vojny možno takúto prax VZ OSN hodnotiť ako jeden z jej prejavov na pôde OSN. V súvislosti so vzťahom OSN k podpore demokracie v členských štátoch GT OSN uviedol, že „celkový rozsah pomoci OSN zameraný na podporu kultúry demokracie, ako aj na pomoc pri budovaní inštitúcií demokratickej povahy možno chápať ako kľúčovú zložku budovania mieru“.⁶²

4.3 Demokracia v zakladajúcich aktoch medzinárodných organizácií a ako podmienka prijatia za ich členov

Na rozdiel od Charty OSN, viaceré zakladajúce akty medzinárodných organizácií vznikajúcich po druhej svetovej vojne spomínajú demokraciu a jej význam v kontexte svojich právomocí. Prvou z nich je *Ústava UNESCO* z novembra 1945, ktorá v preambule uvádza: „Veľká a hrozná vojna, ktorá sa práve skončila, bola možná v dôsledku popretia demokratických princípov dôstojnosti, rovnosti a vzájomnej úcty ľudí, namiesto ktorých sa šíрили doktríny o nerovnosti ľudí a rás prostredníctvom nevedomosti a predsudkov“.⁶³ Aj Charta OAS (1948)⁶⁴ zdôrazňuje, že reprezentatívna demokracia tvorí nevyhnutnú podmienku stability, mieru a regionálneho rozvoja. Kartagenský protokol doplnujúci Chartu OAS (1992)⁶⁵ vyhlasuje, že reprezentatívna demokracia by mala byť základom politickej organizácie štátov západnej pologule. Myšlienka opätovného potvrdenia úlohy demokracie ako prostriedku na udržanie medzinárodného mieru a bezpečnosti sa však začala zdôrazňovať až neskôr ako argument pre posilnenie programov podpory demokracie.

Ďalším dokumentom zdôrazňujúcim význam demokracie a jej vzťahu k ľudským právam sa stala Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948, čl. 29 ods. 2 ktorej uvádza, že „vo výkone svojich práv a slobôd je každý podrobený iba takým obmedzeniam, ktoré stanoví zákon a ktoré slúžia výhradne na zabezpečenie náležitého uznávania a zachovávaní práv a slobôd iných, ako aj na uspokojenie spravodlivých požiadaviek morálky, verejného

⁶¹ Ibidem, s. 642–643.

⁶² Bližšie k tomu pozri BOUTROS-GHALI, B. *An Agenda for Democratization*, s. 19.

⁶³ Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Dostupné zo: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/constitution>>.

⁶⁴ Charter of the Organization of American States. Dostupné zo: <<https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic22.charter%20oas.htm>>.

⁶⁵ Protocol of Amendment to the Charter of the Organization of American States (a-50) “Protocol of Cartagena de Indias”. Dostupné zo: <http://www.oas.org/dil/treaties_A-50_Protocol_of_Cartagena_de_Indias.htm>.

poriadku a všeobecného blaha v demokratickej spoločnosti“. V tomto kontexte demokracia plní úlohu procesu, „bez ktorého by obmedzenia ľudských práv podliehali len uváženiu štátnych autorít a otvárali možnosť ich svojvoľnému postupu“.⁶⁶

V druhej polovici 40. rokov minulého storočia sa demokracia spomína v *Štatúte Rady Európy* (1949),⁶⁷ v zmysle ktorého jej členské štáty potvrdzujú svoju oddanosť duchovným a morálnym hodnotám, ktoré sú spoločným dedičstvom ich národov a pôvodným zdrojom zásad slobody jednotlivca, politickej slobody a právneho štátu, na ktorých je založená každá skutočná demokracia. Jeho čl. 3 potvrdzuje záväzky členských štátov akceptovať princípy *rule of law* a zabezpečiť plné využívanie ľudských práv a základných slobôd všetkým, ktorí sú pod ich jurisdikciou.

Demokracia tvorí aj podmienku členstva v NATO,⁶⁸ nakoľko každý žiadateľ musí preukázať, že vystupuje v mene fungujúceho demokratického politického systému založeného na trhovej ekonomike, ako aj v OBSE, v rámci ktorej účastnícke štáty súhlasia s upevňovaním a posilňovaním demokracie ako jediného systému vlády spoločného pre naše národy.

Možno preto uviesť, že povojnové zakladajúce dokumenty viacerých medzinárodných organizácií považovali demokraciu za nevyhnutnú podmienku stability, mieru a rozvoja a záštity voči vojne a tiež za prostriedok pre definovanie legitímnych obmedzení ľudských práv. Počas studenej vojny však termín a koncept demokracie stráca kontakt s medzinárodným právom a je používaný predovšetkým na politické a ideologické účely, takže k jeho „revitalizácii“ v kontexte medzinárodného práva dochádza až po skončení studenej vojny.

Aj z obdobia po skončení studenej vojny možno zaznamenať medzinárodné dokumenty a zakladajúce akty viacerých medzinárodných organizácií zaoberajúce sa demokraciou. Pokiaľ ide o Európsku úniu, už Amsterdamská zmluva (1997)⁶⁹ podčiarkuje, že EÚ je založená na princípoch slobody, demokracie, ľudských práv a základných slobôd a *rule of law*.

Článok 2 Lisabonskej zmluvy (2007)⁷⁰ stanovuje, že „[ú]nia je založená na hodnotách úcty k ľudskej dôstojnosti, slobody, demokracie, rovnosti, právneho štátu a rešpektovania ľudských práv vrátane práv osôb patriacich k menšinám. Tieto hodnoty sú spoločné členským štátom v spoločnosti, v ktorej prevláda pluralizmus, nediskriminácia, tolerancia, spravodlivosť, solidarita a rovnosť medzi ženami a mužmi.“

4.3.1 Sankcie medzinárodných organizácií voči členským štátom narušujúcim demokratické pravidlá

Viaceré zo spomenutých zmlúv stanovujú, že rešpektovanie demokratických pravidiel a ľudských práv tvorí podmienku ako pre nadobudnutie členstva, tak aj pre ich dodržiavanie po dobu členstva v medzinárodnej organizácii. V poslednom uvedenom prípade

⁶⁶ RICH, R. *Bringing Democracy into International Law*, s. 22.

⁶⁷ Statute of the Council of Europe, London, 5. 5. 1949. Dostupné zo: <<https://rm.coe.int/1680306052>>.

⁶⁸ The North Atlantic Treaty. Washington D.C. – 4 April 1949. Dostupné zo: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm>.

⁶⁹ Konsolidovaná verzia Zmluvy o Európskej únii v znení Amsterdamskej zmluvy, Ú. v. EÚ C 340, 10. 11. 1997, s. 145–172, čl. 6.

⁷⁰ Konsolidovaná verzia Zmluvy o Európskej únii v znení Lisabonskej zmluvy, Ú. v. EÚ C 115, 9. 5. 2008, s. 1–388.

môžu byť na členský štát narušujúci demokratické pravidlá uvalené sankcie medzinárodnej organizácie. Washingtonský protokol k Charte OAS (1992)⁷¹ vylučuje účasť členského štátu na činnosti organizácie, ak došlo k neústavnej zmene jeho politického režimu, respektíve k neústavnému prerušeniu demokratického režimu vrátane suspendovania jeho členstva.⁷² Protokol MERCOSUR z Ushuaia (1966)⁷³ stanovuje, že akékoľvek narušenie demokracie v členskom štáte môže viesť k pozastaveniu jeho práva zúčastňovať sa zasadnutí jeho orgánov. Zakladajúci akt Africkej únie (2000)⁷⁴ potvrdzuje, že členský štát, vláda ktorého vznikla neústavným spôsobom, sa ďalej nemôže zúčastňovať na činnosti únie a iné. Maastrichtská zmluva o Európskej únii stanovuje, že demokracia a rešpektovanie ľudských práv sú podmienkou členstva štátu v EÚ (1992).⁷⁵ 16. marca 2022 došlo k zastaveniu členstva Ruskej Federácie v Rade Európy v dôsledku toho, že Rada nebude tolerovať diktatúru v členskom štáte, ktorý napáda susedný štát, pácha masívne vojnové zločiny, pričom potláča ľudské práva vlastných občanov, aby skryl svoju agresívnu vojnu pred verejnosťou. Rezolúcia Výboru Ministrov Rady Európy v tejto súvislosti potvrdzuje, že agresia Ruskej Federácie voči Ukrajine závažne porušuje jej záväzky podľa čl. 3 Štatútu Rady Európy.⁷⁶

Zatiaľ čo čl. 7 Zmluvy o Európskej únii (ZEÚ)⁷⁷ uvádza, že pokiaľ vzniklo jasné riziko vážneho porušenia hodnôt, na ktorých EÚ spočíva, a následne bolo prijaté rozhodnutie o existencii závažného alebo pretrvávajúceho porušenia takýchto hodnôt, môže dôjsť k pozastaveniu určitých práv členského štátu vyplývajúcich z uplatňovania zmlúv vrátane hlasovacieho práva na zasadnutiach Rady. Po prvýkrát došlo k pokusu o uplatnenie určitého kolektívneho postupu skupiny členských štátov EÚ voči členskému štátu v roku 1999, kedy v parlamentných voľbách v Rakúsku získala mandáty Strana slobody (FPÖ) na čele s Jörgom Haiderom. FPÖ bola prvou krajne pravicovou stranou, ktorá prevzala moc v členskom štáte EÚ od čias druhej svetovej vojny. Tento extrémistický člen rakúskej vládnej koalície vyvolal v EÚ znepokojenie a viaceré kontroverzie, ktoré vyústili do svojráznej „sankcie“ 14 členských štátov EÚ vyhlásenej 31. januára 2000. Jej cieľom bol zákaz podpory a akceptácie bilaterálnych kontaktov na politickej úrovni s rakúskou vládou a tiež zákaz podpory rakúskych kandidátov hľadajúcich pozície v medzinárodných organizáciách. Neskôr došlo aj k prerušeniu ďalších bilaterálnych stykov. Ich súčasťou boli bojkoty školských výletov, kultúrnych výmen a vojenských cvičení. Každý zo štrnástich štátov si však tieto „sankcie“ vykladal a implementoval individuálne. Vychádzajúc z tejto situácie sa členské štáty EÚ rozhodli vytvoriť spoločný mechanizmus garantovania princípov ochrany ľudských práv a *rule of law* v európskom priestore.

Ako bolo spomenuté vyššie, garančný mechanizmus upravuje čl. 7 ZEÚ. Procedúru podľa prvej časti môže iniciovať Komisia, Európsky parlament, prípadne tretina členských štátov, ktoré môžu signalizovať Rade EÚ, že existuje jasné riziko závažného porušenia základných hodnôt EÚ členským štátom a súčasne navrhnúť odporúčanie. Ak členský

⁷¹ Charter of the Organization of American States.

⁷² K suspendovaniu členstva v OAS došlo v prípade Haiti (1991), Peru (1992), Guatemaly (1993) a Paraguaja (1996).

⁷³ Mercado Común del Sur (Spoločný trh Juhu). Dostupné zo: <<https://www.wikidata.org/wiki/Q10354676>>.

⁷⁴ Constitutive Act of the African Union. Dostupné zo: <https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf>.

⁷⁵ Zmluva o Európskej únii, Ú. v. EÚ C 191, 29. 7. 1992, s. 1–112.

⁷⁶ Resolution CM/Res(2022)2 of Committee of Ministers on the Cessation of the Membership of the Russian Federation to the Council of Europe of 16 March 2022.

⁷⁷ Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii, Ú. v. EÚ C 202, 7. 6. 2016, s. 19–20.

štát takéto riziko neodstráni, môže nasledovať procedúra podľa druhej časti čl. 7 ZEÚ. Pokiaľ sa preto potvrdí existencia závažného a pretrvávajúceho porušenia hodnôt EÚ, môže Rada EÚ rozhodnúť o sankciách voči členskému štátu.

Zhruba od druhej polovice druhej dekády sa začali šíriť pochybnosti o tom, či dva členské štáty EÚ, a to Poľsko a Maďarsko, spĺňajú demokratické kritériá svojho členstva. Vo vzťahu k Poľsku vývoj dospel do situácie, kedy Komisia v decembri 2017 po prvýkrát uplatnila čl. 7 ZEÚ ako reakciu na dramatickú „eróziu“ súdnej nezávislosti na základe Zákona o spravodlivosti vrátane „vhodne“ zloženého Ústavného súdu. Európska rada zložená zo zástupcov členských štátov EÚ sa však od septembra 2018 touto situáciou nezaoberala. V septembri 2018 uplatnil Európsky parlament čl. 7 ZEÚ voči Maďarsku ako reakciu na opätovné útoky na demokratické inštitúcie a ľudské práva, obmedzovanie plurality médií, obmedzovanie činností a zákaz NGOs. Európska rada sa však od decembra 2019 touto situáciou nezaoberala (údajne v dôsledku covidu).

Okrem tohto mechanizmu na ochranu základných hodnôt EÚ členskými štátmi bolo v decembri 2020 prijaté nariadenie Európskeho parlamentu, Rady EÚ a Euroatomu o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie.⁷⁸ Toto nariadenie upravuje horizontálny „mechanizmus podmienenosti“, ktorý získanie finančných prostriedkov z rozpočtu Únie podmieňuje dodržiavaním zásad právneho štátu, pretože ich rešpektovanie nemožno obmedziť len na moment vstupu kandidátskeho štátu do Únie. Súdny dvor EÚ vo svojich rozhodnutiach vo veci žalôb Maďarska a Poľska namietajúcich neplatnosť nariadenia v roku 2021 uviedol, že jeho cieľom je ochrana rozpočtu Únie, a to v prípade takéto porušenia zásad právneho štátu, ktoré ovplyvňuje riadne plnenie úniového rozpočtu. Na ochranu rozpočtu môže Rada na návrh Komisie prijať ochranné opatrenia, ako je pozastavenie platieb z rozpočtu Únie alebo pozastavenie schvaľovania programov financovaných z rozpočtu. Na návrh Komisie rozhoduje o opatreniach voči členskému štátu Rada EÚ. V dôsledku toho majú postup podľa čl. 7 ZEÚ a postup podľa nariadenia odlišné ciele, pričom každý z nich má svoj určený účel.⁷⁹ Účastníkom tohto konania je Maďarsko, ktorému hrozí odobratie niekoľko miliárd eur z fondov EÚ kvôli nedostatočnému boju proti korupcii a problematickému pridelovaniu verejných zákaziek financovaných z fondov EÚ. Nemožno vylúčiť, že Maďarsko sa môže stať prvým členským štátom EÚ, ktorému nebudú pridelené finančné prostriedky z úniových fondov podľa pravidiel podmieňujúcich čerpanie rozpočtu EÚ rešpektovaním princípov právneho štátu.

V súčasnosti sú aktérom upravujúcim a presadzujúcim koncept demokracie medzinárodné organizácie, nakoľko viaceré z nich požadujú od štátov rešpektovanie demokratických princípov ako podmienku svojho členstva, majú k dispozícii monitorovacie mechanizmy skúmajúce splnenie tejto podmienky počas členstva a v prípade jej porušovania aj systémy rôznych sankcií. Tým vytvárajú demokratické právne prostredie vhodné ako pre riadne plnenie cieľov medzinárodnej organizácie, tak aj pre právne poriadky členských štátov. Aj odborná spisba uvádza, že „*medzinárodné a regionálne organizácie vytvorili celý rad mechanizmov na podporu a zabezpečenie demokratického vládnutia v členských štátoch*“.⁸⁰

⁷⁸ Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. decembra 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, Ú. v. EÚ L 433I, 22. 12. 2020, s. 1–10.

⁷⁹ Bližšie k tomu pozri rozsudok Súdneho dvora zo 16. februára 2022, *Maďarsko proti Európskemu parlamentu a Rade Európskej únie*, C-156/21, ECLI:EU:C:2022:97, a rozsudok Súdneho dvora zo 16. februára 2022, *Poľská republika proti Európskemu parlamentu a Rade Európskej únie*, C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98.

⁸⁰ MARKS, S. *What Has Become of the Emerging Right to Democratic Governance?*, s. 511.

V širšom kontexte medzinárodného práva sa tiež poukazuje na skutočnosť, že „*aktivity medzinárodných organizácií boli a budú naďalej potrebné pre rozvoj medzinárodného práva demokracie, nakoľko sa vyznačujú značnou koherentnosťou a stabilitou pri rozvoji zásad medzinárodného práva*“.⁸¹

4.3.2 Klauzuly o ľudských právach, respektíve demokratické klauzuly v zmluvách EÚ s tretími štátmi a medzinárodnými organizáciami

Od začiatku 90. rokov prenikajú do dvojstranných zmlúv ES/EÚ o voľnom obchode s tretími štátmi,⁸² ako aj do asociačných dohôd s medzinárodnými organizáciami politické klauzuly označované ako demokratické, respektíve klauzuly o ľudských právach. V týchto zmluvách sú zvyčajne charakterizované ako ich podstatné prvky (*essential elements*) predstavujúce základ vonkajších vzťahov EÚ s tretími subjektmi. Tieto klauzuly vytvárajú špecifické nástroje, ktoré sú pre EÚ mimoriadne dôležité, nakoľko reflektujú základné hodnoty európskej integrácie, t. j. rešpektovanie ľudských práv, demokracie a právneho štátu ukotvené v jej zakladajúcich dokumentoch. V prípade ich závažného porušenia poskytujú zmluvným stranám právo čiastočne alebo úplne prerušiť ich vykonávanie za splnenia podmienok medzinárodného zmluvného práva (tzv. *non-execution clause*).⁸³ Tieto sankčné režimy sú v zásade totožné s individuálnymi sankciami medzinárodného práva. Možno ich však použiť len ako krajné opatrenie po vyčerpaní predchádzajúceho postupu konzultácií a/alebo politického dialógu. V praxi fungujú ako konečný prostriedok nápravy, ktorý jedna zo zmluvných strán (zvyčajne Únia) môže uplatniť v prípadoch, keď druhá strana nerešpektuje záväzky vyplývajúce zo zmluvy, vrátane tých demokratických. Použité opatrenia však musia byť primerané, časovo obmedzené a reverzibilné. Klauzuly nevytvárajú nové štandardy prekračujúce úroveň medzinárodných uznávaných štandardov ľudských práv. Odvolávajú sa zvyčajne na dokumenty z oblasti medzinárodnej ochrany ľudských práv (najčastejšie na Všeobecnú deklaráciu ľudských práv) a potvrdzujú záväzky zmluvných strán rešpektovať ju v kontexte dvojstrannej dohody o voľnom obchode alebo rámcovej dohody s medzinárodnou organizáciou a jej členskými štátmi.⁸⁴

Prvé dohody EU s takýmito klauzulami boli uzatvorené v prvej polovici 90. rokov s viacerými štátmi Latinskej Ameriky, ktoré sa vymanili z autoritatívnych režimov (Brazília, štáty tzv. Andského paktu), baltickými štátmi a štátmi strednej a východnej Európy, prechádzajúcimi procesom politickej a hospodárskej transformácie. Od polovice 90. rokov sa postupne stávajú pravidelnou súčasťou zmluvnej praxe EÚ s tretími subjektmi. Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „*všetky kooperačné zmluvy uzavreté Európskym spoločenstvom obsahujú klauzuly, dovoľujúce čiastočné alebo úplne prerušenie ich vykonávania*

⁸¹ BURCHILL, R. *The Developing International Law of Democracy*, s. 134.

⁸² V súčasnosti je ich už viac ako 120, hoci nie všetky štáty takéto klauzuly akceptujú.

⁸³ Konkrétne ide o Viedenský dohovor o zmluvnom práve z roku 1969, ktorý vo svojom čl. 60 ods. 1 uvádza: „*Podstatné porušenie dvojstrannej zmluvy jednou zo zmluvných strán oprávňuje druhú zmluvnú stranu, aby sa dovoľovala porušenia ako dôvodu pre zánik zmluvy alebo pre prerušenie jej vykonávania úplne alebo čiastočne.*“ Pozri Vyhlášku ministra zahraničných vecí zo 4. septembra 1987 o Viedenskom dohovore o zmluvnom práve, č. 15/1988 Zb.

⁸⁴ KLUČKA, J. The Exercise of Union's External Competencies through Interregional Agreement. In: PETRLÍK, D. – BOBEK, M. – PASSER, J. – MASSON, A. (eds). *Évolution des rapports entre les ordres juridiques de l'Union européenne, international et nationaux, Liber Amicorum Jiří Malenovský*. Bruxelles: Bruyant, 2020, s.79–93.

v prípade porušenia niektorou zo zmluvných strán“.⁸⁵ Doterajšia prax potvrdzuje existenciu takýchto klauzúl v zmluvách EÚ v Revidovanom dohovore z Lomé IV (1995), v Dohode o pridružení Únie so Strednou Amerikou (2012), Dohode z Cotonou (2000), Rámcovej dohode Európskeho hospodárskeho spoločenstva s Kartagenskou dohodou a jej členskými krajinami (1992), Dohode o spolupráci s Andským spoločenstvom a jeho členskými krajinami (2003), Medziregionálnej rámcovej dohody ES s MERCOSUR (1995). V rámci *interregionálnych vzťahov* bola klauzula o ľudských právach a demokracii spolu s prerušením hospodárskej pomoci a spolupráce zo strany EÚ použitá na základe Dohody z Cotonou uzavretej medzi skupinou afrických, karibských a tichomorských štátov v júni 2000.⁸⁶ Doteraz bola takáto klauzula použitá v 24 prípadoch predovšetkým v dôsledku štátneho prevratu, po ktorom nasledovali nelegitímne voľby, čím došlo k porušeniu demokratických princípov dotknutého štátu. Odborná spisba v tomto kontexte zdôrazňuje, že „*Dohoda z Cotonou obsahuje prepracovaný systém sankcií pre krajiny, ktoré nedodržiavajú ustanovenia týkajúce sa demokracie, ľudských práv a právneho štátu, ktoré sú uvedené v jej článku 96*“.⁸⁷

Protiváhu demokratickej podmienenosti rozvoja vzájomnej spolupráce medzi EÚ a tretími subjektmi vytvára ČLR, ktorá sa hlási k odmietnutiu akýchkoľvek demokratických štandardov týkajúcich sa demokratickej legitimity štátnej moci. V tomto smere „*zlákala mnohé rozvíjajúce sa demokracie, aby uprednostnili ideologicky slobodnú spoluprácu pred spoluprácou západných krajín a regionálnych organizácií, ktorá je tradične podmienená rešpektovaním demokratických noriem*“.⁸⁸ Vzhľadom na uvedené až budúca prax v tejto oblasti ukáže, či budúce zmluvy EU s tretími subjektmi budú mať vhodné podmienky pre ďalšie uplatňovanie demokratických klauzúl, alebo nie.

5. Uznanie štátov a vlád v kontexte tretej vlny demokratizácie

Základnou skutočnosťou, ktorú štáty oddávna zohľadňovali pri uznávaní nových štátov, bola ich schopnosť efektívne vykonávať moc nad štátnym územím a obyvateľstvom, a tak garantovať plnenie záväzkov vyplývajúcich z medzinárodného práva (princíp efektivity). Forma vlády, ako aj spôsob jej nadobudnutia sa do skončenia studenej vojny považovali za vnútroštátnu vec štátov, a preto neboli upravované pravidlami medzinárodného práva. Ani prax štátov nevykazovala prípady, kedy by k odmietnutiu uznania došlo v dôsledku jeho nedemokratickej povahy. Na túto skutočnosť reagovali len rezolúcie VZ OSN odsudzujúce nacistické, fašistické a neofašistické ideológie, ako aj iné formy totalitných ideológií,⁸⁹ a tiež medzinárodné dohovory odsudzujúce rasizmus.⁹⁰ Aj veda medzinárodného

⁸⁵ STATHOPOULOS, L. “Political Dialogue under Article 8 Reflects the Normal State of Affairs in Relations between the European Community and the ACP States.” *The Courier: The Magazine of ACP-EU Development Cooperation*. September–October 2003, No. 200, p. 20. Dostupné zo: <<http://aei.pitt.edu/39235/1/Courier.200.pdf>>.

⁸⁶ Bola podpísaná 78 štátmi a 15 štátmi EÚ.

⁸⁷ KAPTEYN, P. J. G. – MCDONNELL, A. M. – MORTELMANS, K. J. M. – TIMMERMANS, Ch. W. A. (eds). *The Law of the European Union and European Communities*. Wolters Kluwer, 2004, s. 1347.

⁸⁸ D'ASPREMONT, J. *The Rise and Fall of Democracy Governance in International Law: A Reply to Susan Marks*, s. 563.

⁸⁹ Rezolúcia Valného zhromaždenia OSN zo 16. decembra 1981, *Opatrenia, ktoré treba prijať proti nacistickým, fašistickým a neofašistickým činnostiam a všetkým ostatným formám totalitných ideológií a praktikám založených na rasovej intolierancii, neznášanlivosti a násilí*, A/RES/36/162. Dostupné zo: <<https://digitallibrary.un.org/record/31526>>.

⁹⁰ Dohovor o potláčaní a trestaní zločinu apartheidu (1973), Dohovor o zákaze všetkých foriem rasovej diskriminácie (1965), ako aj viaceré rezolúcie VZ OSN.

práva konštatuje, že „aj vláda, ktorá získala trvalú moc revolúciou alebo štátnym prevratom, je podľa medzinárodného práva legitímnou vládou štátu“.⁹¹

Od skončenia studenej vojny sa však demokracia postupne stáva ďalším kritériom uznania štátov. Základný princíp efektivity výkonu štátnej moci sa začína postupne rozširovať o ďalšie kritériá týkajúce sa spôsobu vzniku nového štátu a jeho súladu s medzinárodným právom (napríklad či nevznikol ako dôsledok agresie či skutočne predstavuje uplatnenie práva národa na sebaurčenie a či nebol vytvorený „umelo“, len pre potreby určitého politického zoskupenia a pod.). Začiatkom deväťdesiatych rokov sú tieto kritériá uznania rozšírené Európskym spoločenstvom a jeho štátmi, ktoré v procese uznania nových štátov strednej a východnej Európy, bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík, ako aj bývalej Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia vyjadrili svoju pripravenosť uznať štáty, ktoré v súlade s historickými zmenami v regióne boli vytvorené na demokratickej základni.⁹² Konkrétne išlo o garantovanie práv etnických a národnostných menšín, nedotknuteľnosť štátnych hraníc, rešpektovanie Charty OSN a iné. Európske spoločenstvo a jeho členské štáty tiež zdôraznili, že nebudú uznávať žiadne entity, pokiaľ by vznikli ako dôsledok agresie. V takomto kontexte sa uznanie nových štátov stalo závislé od ich demokratickej povahy a rešpektovania *rule of law*. Rešpektovanie spomenutých princípov otvorilo novým štátom cestu k ich uznaniu Európskym spoločenstvom a jeho členskými štátmi a k nadviazaniu diplomatických stykov. Nakoľko v medzinárodnom práve neexistuje záväzok uznávať len demokratické štáty, existuje naďalej voľnosť uznávať aj nedemokratické štáty, prípadne ich vlády, ktoré vznikli protiústavným spôsobom. Odborná spisba v tejto súvislosti uvádza, že „medzinárodné spoločenstvo neodmieta uznanie štátov len preto, že nie sú demokratické, takže existuje aj skupina nedemokratických štátov, ktoré sú tiež uznávané medzinárodným spoločenstvom“.⁹³

Pokiaľ ide o uznanie vlád, problém nevzniká v prípade, ak sa dostali k moci ústavným spôsobom, takže sú považované za legitímnych predstaviteľov štátu bez ďalšieho. Štáty medzinárodného spoločenstva berú túto skutočnosť na vedomie a zvyčajne sa ani neuchýľujú k formálnym aktom uznania. Ak však nová vláda vznikla neústavným spôsobom (štátny prevrat, revolúcia, vojenský puč), zvyčajne sa neuznáva „automaticky“ bez toho, že by sa nevenovala pozornosť preskúmaniu jej legitimacy a potvrdil sa jej status ako legitímneho predstaviteľa štátu. V takomto prípade štáty svoje uznanie aj zverejňujú. Medzinárodné právo neobsahuje záväzok štátov uznávať vlády, takže tieto rozhodujú slobodne (uznať a/alebo neuznať) s použitím vlastných kritérií. Ide o politické rozhodnutie, ktoré štáty prijímajú na základe vlastného posúdenia konkrétnej situácie. V dôsledku toho môžu existovať vlády uznávané jedným štátom alebo skupinou štátov a neuznané ďalšími štátmi. Prax štátov v tejto oblasti však sprístupňuje kritériá, ktoré uznávajúce štáty zvyčajne berú do úvahy pri uznávaní. Okrem demokratickej legitimacy vlády a ústavného spôsobu jej vzniku môže byť zohľadnená jej stabilita, ako aj ochota nového režimu rešpektovať záväzky z medzinárodného práva.

⁹¹ KELSEN, H. *General Theory of Law and State*. New York: Russell & Russell, 1961, s. 220–221.

⁹² Deklarácia o usmerneniach týkajúcich sa uznania nových štátov východnej Európy a Sovietskeho zväzu zo 16. decembra 1991. Dostupné zo: <<https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991/>>.

⁹³ MURPHY, S. D. Democratic Legitimacy and the Recognition of States and Governments. In: FOX, G. H. – ROTH, B. R. (eds). *Democratic Governance and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 143.

Pre úplnosť je potrebné uviesť, že uznanie vlády poukazom na jej demokratickú legitimitu nevytvára raz navždy daný a nemenný stav. Odborná spisba pripomína, že „*legitímne zvolená vláda môže stratiť svoju legitimitu a môže jej byť zabránené hovoriť a konať v mene štátu, pokiaľ je výkon jej moci v rozpore s podstatnými prvkami demokracie*“.⁹⁴ V krajnom prípade môže dôjsť až k stiahnutiu uznania s poukazom na neústavný výkon jej právomocí. Z geopolitických, strategických či iných dôvodov môžu byť uznané aj nedeokratické vlády. V praxi môže nastať situácia, kedy sa uznania dožadujú dve rozdielne entity z jedného štátu. V takomto prípade sa situácia zvyčajne rieši podľa okolností prípadu, pričom do úvahy možno brať legitimitu vlády, stanoviská regionálnych a medzinárodných organizácií a rešpektovanie demokratických a ústavných procedúr.⁹⁵ Vzhľadom na politickú povahu aktu uznania však ani splnenie týchto kritérií nezakladá povinnosť štátov pristúpiť k samotnému aktu uznania. Odborná spisba uvádza, že „*hoci demokratická legitimita môže byť bežnejším faktorom v praxi uznávania v 21. storočí v porovnaní s minulosťou, zostáva stále len ‚ďalším prvkom politiky‘ a nie právnym imperatívom*“.⁹⁶

Vplyv tretej vlny demokratizácie sa v praxi uznania vlády môže prejavovať tak, že jej demokratická legitimita bude považovaná buď za výlučné kritérium uznania, respektíve za obligatórnu súčasť uznania (v prípade použitia viacerých kritérií). Odborná spisba v tejto súvislosti tiež poukazuje na skutočnosť, že „*možno oprávnene tvrdiť, že od konca studenej vojny sa demokracia stala skúšobným kameňom legitimacy každej novej vlády, členstva v medzinárodnej organizácii alebo odmietnutia vládných poverovacích listín*“.⁹⁷ Cieľom uznania vlády (bez ohľadu na jej povahu) je identifikácia orgánu oprávneného za štát konať a hovoriť, čo má význam pre jeho postavenie v kontexte medzinárodného právneho poriadku, pre autorizáciu ako podmienku jeho účasti štátu na rokovaní medzinárodnej organizácie, požiadavky pre vojenskú pomoc iného štátu a pod.

Záverom

Medzinárodné právo bolo tradične neutrálne k demokracii a demokratickej legitimitě orgánov štátu, nakoľko tieto skutočnosti považovalo za vnútroštátnu vec štátov. Situácia sa začína meniť začiatkom 90. rokov minulého storočia, kedy sa po skončení studenej vojny a rozpadu ZSSR objavujú tendencie upraviť pravidlá demokracie aj prostredníctvom medzinárodného práva. Do tohto obdobia spadajú aj snahy o identifikáciu demokracie ako právne vynútiteľného princípu medzinárodného práva. Demokratický boom v tejto oblasti vrcholil v priebehu 90. rokov a trval zhruba 30 rokov. Z viacerých dôvodov však takéto snahy neboli úspešné a pravidlá demokracie sú v súčasnosti reflektované prostredníctvom ľudských práv (právo voliť a byť volený) ukotvených vo viacerých povojnových dohovoroch o ochrane ľudských práv. Tieto súčasne vytvárajú rámec legitímneho uplatňovania ľudských práv vymedzených potrebami a hodnotami demokratickej spoločnosti.

⁹⁴ D'ASPREMONT, J. Legitimacy of Governments in the Age of Democracy. *New York University Journal of International Law and Politics*. 2006, Vol. 38, No. 4, s. 910.

⁹⁵ Bližšie k tomu pozri ILA Johannesburg Conference. *Recognition/Non-Recognition in International Law, Third Report*. 2016. Dostupné zo: <https://www.academia.edu/34592110/Recognition_of_governments_in_International_Law_Third_ILA_Report>.

⁹⁶ MURPHY, S. D. *Democratic Legitimacy and the Recognition of States and Governments*, s. 123, 153.

⁹⁷ D'ASPREMONT, J. *Legitimacy of Governments in the Age of Democracy*, s. 877.

Pokiaľ ide o medzinárodné regionálne organizácie, viaceré z nich považujú splnenie demokratických pravidiel za podmienku vstupu nového štátu za člena a disponujú rôznymi monitorovacími a sankčnými mechanizmami v prípade ich porušenia členskými štátmi. V prípade použitia sankcií môže situácia vyústiť aj do vylúčenia členského štátu. Tým vytvárajú demokratické právne prostredie vhodné ako pre riadne plnenie cieľov medzinárodnej organizácie, tak aj pre právne poriadky svojich členských štátov. Demokratické pravidlá napojené na záväzky členských štátov medzinárodnej organizácie a garantované regionálnymi sankčnými opatreniami zaručujú ich stabilné postavenie v kontexte regionálneho medzinárodného práva. V tomto sa odlišujú od univerzálnych medzinárodných organizácií (OSN), ktoré ako podmienku členstva nepožadujú demokratickú povahu štátov. Uvedené však nie je na ujmu úsiliu OSN pri identifikácii demokratických systémov a podpore demokracie v členských štátoch. Ide predovšetkým o technickú a inú podporu demokratických volieb, kolektívne prodemokratické intervencie OSN vo vybraných štátoch s odvolaním sa na Kapitulu VII Charty OSN (BR OSN), ako aj o rozhodnutia VZ OSN o identifikácii demokratických vlád v rámci konania o poverovacích listinách zástupcov členských štátov vo VZ OSN. Existenciu demokratických princípov možno nájsť aj v zmluvách Európskej únie s tretími subjektmi (štátmi a medzinárodnými organizáciami), pričom ich plnenie je považované za podstatný element týchto dohovorov a ich neplnenie nesie so sebou sankčné postihy. Napokon súčasná medzištátna prax potvrdzuje, že demokratické kritériá sa zohľadňujú aj pri uznávaní vlád, kde možno zaznamenať ústup od tradičnej požiadavky účinnosti v prospech ústavného spôsobu ich vzniku.

Morální uvažování (a morální intuice) v soudním rozhodování: Je možné dospět k racionálnímu rozhodnutí?

Linda Tvrdíková*

Abstrakt: Právní teoretikové či filosofové si všímají toho, že pokud hovoříme o interpretaci a aplikaci práva, pak svou roli, a to mnohdy nezanedbatelnou, hraje i morální uvažování. Například Pierluigi Chiassoni otevřeně přiznává, že v některých případech záleží na evaluaci soudce jako osoby, kterou z možných interpretací zvolí. Jak totiž víme, existuje několik interpretačních metod, na jejichž základě může interpret dospět v některých případech k různým závěrům. V takovém případě pak někdy hraje zásadní roli i morální hodnocení soudcem. Tato skutečnost nás může dovést k tomu, že bychom se měli i při diskuzích o interpretaci a aplikaci práva zabývat problematikou morálního uvažování a zdůvodňování. Potom, co bude stručně uvedeno, proč je otázka morálních intuic v právu relevantní, bude zkoumána otázka, zda i přes to můžeme (tedy spíše soudci) dospět v těchto případech k racionálnímu rozhodnutí. Budeme se snažit ukázat, že to možné je, byť se to tak na první pohled nemusí zdát. K tomu, abychom tuto otázku zodpověděli, využijeme analytickou filosofii, zejména filosofii Ludwiga Wittgensteina, Wilfrida Sellarse a Roberta B. Brandoma, kterou podpoříme poznatky kognitivní vědy. Na závěr uvedeme implikace tohoto našeho zkoumání pro právo. Uvidíme, že je velice důležité, aby byla rozhodnutí řádně odůvodněna a aby byly složité případy rozhodovány více soudci, kteří mají na některé otázky rozdílné názory, a rovněž uvedeme, proč jsou důležitá a užitečná odlišná stanoviska.

Klíčová slova: analytická filosofie, morální intuice, prostor důvodů, racionální rozhodnutí, kognitivní věda

Úvod

Pokud se podíváme na literaturu věnující se otázkám interpretace a s nimi spojené otázce aplikace práva, můžeme se setkat s odkazem na úlohu morálního uvažování a zdůvodňování. A to ať se podíváme na zastánce anti-positivistického přístupu, jako je například Ronald Dworkin, který tvrdí, že morální uvažování hraje zásadní roli při řešení obtížných ústavních otázek (tzv. „hard cases“),¹ nebo na zastánce pozice, vůči které se Dworkin vymezuje, tedy na pozitivisty. Tak kupříkladu ani Herbert Hart nezpochybňoval to, že v rámci interpretace a aplikace práva hraje morální uvažování a zdůvodňování svou roli, pouze tvrdil, že tyto úvahy nejsou nezbytně součástí práva.² Podobně se k této problematice staví i Joseph Raz, který nepopírá, že morální úvahy a důvody hrají roli v soudním rozhodování, ale tvrdí, že v takových případech soudci uplatňují svou diskreci.³ Vidíme tedy, že ovlivnění soudního rozhodování morálními úvahami je připuštěno jak ze strany takzvaných

* Mgr. Bc. Linda Tvrdíková, Masarykova univerzita. E-mail: Linda.Tvrdikova@law.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9115-1052>. Tento text vznikl za podpory projektu *Interní grantová agentura Masarykovy univerzity* (reg. č.: CZ.02.2.69/0.0/0.0/19_073/0016943) financovaného z EFRR.

1 DWORKIN, R. *Taking Rights Seriously*. London: Bloomsbury, 2013, speciálně kapitoly 4 a 5.

2 HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1994, s. 253 an.

3 LEITER, B. *Naturalizing Jurisprudence: Essays on American Legal Realism and Naturalism in Legal Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 153 an., nebo RAZ, J. *Authority, Law and Morality*. *The Monist*. 1985, Vol. 68, No. 3, s. 319.

inkluzivních pozitivistů (příkladem je výše zmíněný Herbert Hart), tak i exkluzivních pozitivistů (příkladem je zmíněný Joseph Raz).⁴

Lze tedy říci, že ani pozitivisté nepopírají, že morální uvažování a zdůvodňování hraje roli při výkladu a aplikaci práva, a to i v případě samotného soudního rozhodování. Z toho lze vyvodit, že otázka morálního uvažování a zdůvodňování v souvislosti s interpretací a aplikací práva je relevantní nejen z pohledu anti-pozitivistů, ale i z pohledu pozitivistů. Na základě tohoto poznatku může být poměrně překvapivé, že se morálním uvažováním a zdůvodňováním v rámci právní teorie či filosofie v současné době příliš nezabýváme. Tak tomu ovšem nebylo vždy a otázce intuic, citu a dalších mimoprávních vlivů na soudní rozhodování byl věnován na evropském kontinentě poměrně značný prostor, a to již v 19. a 20. století. Můžeme zmínit například francouzské právní filosofy a teoretiky François Gényho a Léona Duguíta,⁵ dále pak nám alespoň geograficky bližší a v České republice známější představitele tzv. školy „volného práva“,⁶ kde jméno Eugena Ehrlicha je známo asi každému absolventovi právnické fakulty. Pokud diskutujeme tuto problematiku, nemusíme odkazovat pouze na „volnoprávníky“, ale můžeme zmínit i jméno Hanse Kelsena, který rovněž uvádí, že i morální úvahy a normy hrají v rámci interpretace a aplikace práva soudy důležitou roli.⁷

V tomto textu tak na tyto debaty navážeme. Z mnoha různých otázek, které jsou s touto problematikou spojené, se budeme věnovat zejména otázce, zda je možné dospět k racionálnímu závěru i v případě, kdy v rozhodování hraje svou roli morální uvažování soudců. Jak bude níže rozebráno, v rámci morálního uvažování a zdůvodňování hrají důležitou roli morální intuice, které se zdají být zásadní při tvorbě našeho morálního úsudku. Výzkumy nasvědčují tomu, že náš intuitivní úsudek předchází naše zdůvodňování, tedy hledání důvodů, které probíhá až následně (*post hoc*). V některých případech pak vzniká dojem, že je tento úsudek neospravedlněný, neboť nejsme schopni uvést racionální důvody, které by nás k onomu rozhodnutí vedly. Uvádíme pak buď zcela irelevantní důvody, které se dají protichůdnou evidencí vyvrátit, nebo nejsme schopni uvést důvody žádné.⁸ To by nám (nejen) v případě soudního rozhodování mělo vadit.

⁴ Pozitivisté bývají rozdělováni na tyto dvě skupiny, tedy na inkluzivní a exkluzivní pozitivisty. Ty se pak odlišují podle toho, zda připouštějí možnost, že by morální normy sehrávaly roli nutné podmínky právní platnosti. Exkluzivní pozitivisté tuto možnost striktně odmítají a zastávají pozici, že morální kritéria nejsou nutnou ani dostatečnou podmínkou právní platnosti. Oproti tomu inkluzivní pozitivisté (můžeme se setkat i s označením „soft“ pozitivisté) tuto možnost připouštějí. Tvrdí tedy, že v některých právních systémech morální kritéria tuto roli hrát mohou. V otázce role morálních soudů a hodnocení v rámci interpretace a aplikace práva se však tímto způsobem nerozcházejí a i exkluzivní pozitivisté připouštějí, že zde morální úvahy hrají svou roli. Více k tomu SOBEK, T. *Nemorální právo*. Praha, Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 276 an.

⁵ CHAZAL, J.-P. Léon Duguit et François Gény, Controverse sur la rénovation de la science juridique. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*. 2010, vol. 65, n° 2, s. 85–133. Dostupné z: <www.cairn.info/revue-interdisciplinaire-d-etudes-juridiques-2010-2-page-85.htm>.

⁶ SOBEK, T. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva Akademie věd České republiky, 2011, s. 285.

⁷ „Ale i soudce vytváří právo, a i on je v této funkci relativně svobodný. Tvorba individuální normy [...] je totiž výsledkem činnosti vůle. Pokud se při aplikaci práva může uskutečnit kognitivní aktivita orgánu aplikujícího právo, a to nad rámec nezbytného zjištění rámce, v němž má být akt, který má být vykonán, zachován, nejedná se o poznání pozitivního práva, nýbrž o jiné normy, které zde mohou plývat do procesu tvorby práva – např. normy morálky, spravedlnosti, normy konstituující společenské hodnoty [...]“ KELSEN, H. *Pure Theory of Law*. Překlad 2. vydání. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2005, s. 353. Překlad vlastní.

⁸ Tento fenomén pak Jonathan Haidt nazývá jako morální ohlupování (*moral dumbfounding*). HAIDT, J. The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*. 2001, Vol. 108, No. 4, s. 814–834.

My se v tomto textu budeme snažit ukázat, že i pokud je tato teorie správná,⁹ je zde při splnění určitých podmínek šance, že můžeme dospět k poměrně racionálnímu (odůvodněnému a ospravedlnitelnému) rozhodnutí. Budeme tak zastávat pozici, že byt může být pravdou, že naše uvažování a rozhodování je silně ovlivněno našimi intuicemi, je možné tato rozhodnutí za určitých podmínek korigovat. Ukážeme, že odůvodňování našich rozhodnutí pak nemusí sloužit jako pouhá racionalizace, ale může plnit i jinou funkci. Touto funkcí je, že při odůvodňování našeho rozhodnutí explicitně uvádíme důvody, které nás k němu vedly. Tím vstupujeme do prostoru důvodů, který je společenský, a právě díky tomu může dojít ke korekci našeho rozhodnutí tak, aby bylo vybráno takové, které se zdá být co nejvíce ospravedlněné.¹⁰ V této části využijeme opět poznatky kognitivních vědců, které propojíme s filosofií Wilfrida Sellarse a Roberta B. Brandoma.

1. Výchozí pozice a výzkumná metoda

Jak bylo již zmíněno, někteří právní teoretikové či filosofové si všímají toho, že pokud hovoříme o interpretaci a aplikaci práva, hraje svou roli i morální uvažování a zdůvodňování. Například Pierluigi Chiassoni otevřeně přiznává, že v některých případech záleží na evaluaci soudce jako osoby, kterou z možných interpretací zvolí.¹¹ Jak totiž víme, existuje několik interpretačních metod, na jejichž základě může interpret dospět v některých případech k různým závěrům.¹² V takovém případě pak někdy hraje zásadní roli i morální hodnocení soudcem.¹³ Tuto tezi přijmeme v tomto textu jako výchozí bod.

⁹ A my věříme, že je, neboť tomu nasvědčují výsledky experimentů prováděné kognitivními vědci. Viz například *ibidem*, s. 814–834.

¹⁰ Rovněž je vhodné upozornit na to, že tuto korekci rozhodnutí někdy můžeme učinit i my „sami“ (za toto upozornění děkujeme anonymnímu recenzentovi). Může k tomu dojít například tím, že si sami nastudujeme co nejvíce informací o dané problematice, zaměříme se na argumenty pro naše přesvědčení a proti němu a následně se je pokusíme co nejvíce objektivně zhodnotit. I v takovém případě může někdy dojít k uvědomění si, že naše intuitivní rozhodnutí se nezdá být ve světle argumentů, které uvádějí ostatní například ve svých publikacích, zcela ospravedlnitelné. Anonymní recenzent pak odkazuje na Davida Černého a jeho knihu o eutanázii, kde autora přesvědčila racionalita argumentů zastánců pozice, kterou původně nezastával.

My se však domníváme, že i v tomto případě vlastně vstupujeme do společenského prostoru důvodů, kde sice neinteragujeme s ostatními přímo, ale tak, že si jejich názory a argumenty přečteme. Tedy stále dochází k tomu, že je třeba heterogenního prostředí, kde vedle sebe stojí různé názory, my se seznámíme s mnoha argumenty a ty následně nezařadíme hodnotíme. Nedocházíme tak ke korekci našeho původního rozhodnutí zcela sami, ale na základě argumentů a myšlenek, které předestřeli další jedinci.

¹¹ CHIASSONI, P. *Interpretation without Truth: A Realistic Enquiry*. Cham: Springer, 2019, s. 140. Na důležitost aspektu osoby samotného interpreta můžeme nalézt odkazy již v dřívější literatuře. Například pokud se podíváme na dílo Hanse-Georga Gadamera, nalezneme zde odkaz na předporozumění interpreta a na to, že závisí na samotném interpretovi, jakým způsobem text nahlíží. GADAMER, H.-G. *Estetika a hermeneutika*. Praha: Oikoymenh, 1999, s. 45. Hermeneutickému přístupu k interpretaci práva se pak věnuje například Lukáš Hlouch. Viz HLOUCH, L. *Teorie a realita právní interpretace*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2003. Gadamer navazuje na dalšího velice významného filosofa, kterým byl Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Nutno podotknout, že námi zvolený současný autor Robert B. Brandom se rovněž hlásí k Hegelovu odkazu. Krom toho pak Brandom vychází i z filosofie Immanuela Kanta a Wilfrida Sellarse, přičemž Sellars se rovněž inspiroval samotným Kantem. Takže byt není Robert B. Brandom filosofem, který by žil na evropském kontinentě, evropskou filosofií se inspiroval a otevřeně se k tomu hlásí.

¹² Například Hans Kelsen ve své *Ryzí nauce právní* v kapitole, která je věnována právě interpretaci a aplikaci práva, uvádí, že pokud má být interpretováno právo, pak nám text normativních právních aktů vytváří rámec, v němž je možné různými způsoby tento rámec interpretovat a následně aplikovat. Tvrdí, že neexistuje nějaké jednotné kritérium, které by nám určilo, která z možných interpretací je vždy ta správná (byť mnozí právě toto očekávají). KELSEN, H. *Pure Theory of Law*, s. 350–352. S tímto Kelsenovým tvrzením se zcela ztotožňujeme.

¹³ Viz DWORKIN, R. *Taking Rights Seriously*, speciálně kapitoly 4 a 5, HART, H. L. A. *The Concept of Law*, s. 253 an., RAZ, J. *Authority, Law and Morality*, s. 319, KELSEN, H. *Pure Theory of Law*, s. 353.

Tato skutečnost nás pak může dovést k tomu, že bychom se měli i při diskuzích o interpretaci a aplikaci práva zabývat problematikou morálního uvažování a morálních intuic. To se v rámci právní filosofie a teorie povětšinou neděje. My se v tomto textu pokusíme tuto „mezeru“ vyplnit a podat analyticko-explikační teorii (deskriptivní teorii).¹⁴ K tomu je vhodné použít i zjištění jiných věd, s kterými by tato naše teorie měla být v souladu. To tedy znamená, že taková teorie by neměla být v rozporu s tím, co bylo empiricky zjištěno. V kontextu tematiky tohoto textu se zdá být vhodné využít poznatky vědy kognitivní. V tomto textu se tak otevřeně hlásíme k metodologickému naturalismu. Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že z této pozice nemůžeme implikovat přijetí naturalismu ontologického, tedy redukcionistického pohledu na svět a sociální realitu. Naším cílem je podat analyticko-explikační (deskriptivní) teorii, která obstojí i před tribunálem faktů,¹⁵ kdy k tomuto cíli se zdá být vhodné využít námi předestřenou metodologii.

Jsme si vědomi toho, že tato pozice, tedy realismus, který je spojen s metodologickým naturalismem, není mezi právními teoretiky a filozofy zrovna nejoblíbenější a nemá mnoho svých přívrženců.¹⁶ Toho si všimá i Pierluigi Chiassoni.¹⁷ My se pokusíme v tomto textu ukázat, že je to pozice, která by mohla být zajímavá a nést své plody. Jak uvádí Chiassoni:

„Skepsse (a s ní spojený realismus) není v současné jurisprudenci příliš rozšířeným postojem. Hartova kritika ‚scepticismu vůči pravidlům‘ [...] se stále v právní teorii drží, a to jak

¹⁴ Tuto ambici měli třeba i američtí právní realisté, kteří ve svých dílech věnovali poměrně velkou pozornost právě například psychologickým aspektům interpretace a aplikace práva. Právě oni hovoří i o roli citů a intuicí při soudním rozhodování. Tak „například Oliver Wendell Holmes v roce 1881 ve své knize *The Common Law* napsal, že život práva není logika, ale zkušenost, pocit – soudce a jeho rozhodování ovlivňuje to, co pociťuje jako potřeby doby, je ovlivněn i převládajícími morálními a politickými teoriemi, intuicemi, a to ať už vědomě, či nevědomě. Holmes uvádí, že soudci krom tohoto ovlivnění teoriemi a intuicemi sdílí s ostatními spoluobčany dokonce i předsudky. A toto všechno má podle něho větší podíl na určování toho, jakými pravidly by se měl člověk řídit, než nějaký sylogismus. Sám Hutchenson uznává, že moudrost těchto mužů, kteří hovořili o pocitu a intuicích, začal poznávat až postupem času, když získával více zkušeností.“ TVRDÍKOVÁ, L. Intuice v soudním rozhodování. *Právník*. 2022, roč. 161, č. 4, s. 354–355.

Obdobně pak výše zmiňovaní francouzští autoři (Léon Duguit a François Géný). Dá se ostatně říci, že Duguit a Géný ve svých pracích rovněž využívali námi zvolenou metodologii (i tímto naším přístupem na ně tedy navazujeme), když chtěli transformovat v té době „tradiční“ jurisprudenci, a to tak, aby v ní byla používána „vědecká metoda“. Léon Duguit tíhl k využívání poznatků sociologie, a proto bývá řazen do tzv. sociologického pozitivismu. François Géný byl naopak k sociologickému přístupu zdrženlivý a Duguita často kritizoval (zejména proto, že i přes tvrzení, že buduje vědeckou metodu, v ní připouští pocit „sociálnosti“ a „spravedlnosti“). I přes různé odlišnosti a neshody měli společný cíl, a to zreformovat jurisprudenci. I Géný tvrdil, že tradiční metoda je nedostatečná. Kritizoval ji za to, že zneužívá logiku a abstrakci k tomu, aby právníci za pomoci pochybných metod pod rouškou výkladu prosazovali svůj vlastní názor. Oba dva pak přistupují k právu a právní vědě interdisciplinárně.

„[Géný – pozn. autorky] odsuzoval zneužívání logiky a abstrakce v této tradiční metodě, které spočívalo v tom, že zákon po interpretaci pomocí pochybných – protože nevědeckých – postupů říkal to, co zákonodárce nepředpokládal a nezamýšlel. Tímto úskokem se právníci pod rouškou výkladu ve skutečnosti snažili vnucovat své vlastní názory. [...] Nicméně uznává potřebu otevřít právní vědu a právníckou metodu společenskému světu a přimlouvá se za interdisciplinární přístup, který by obohatil právní vědění, a vyzývá právníky k ‚vážnému zpytování svědomí‘ s cílem obnovit metodu, tedy postupy zkoumání a výkladu práva.“ K tomu více CHAZAL, J.-P. Léon Duguit et François Géný, *Controverse sur la rénovation de la science juridique*, s. 85–133.

¹⁵ CHIASSONI, P. *Interpretation without Truth: A Realistic Enquiry*, s. 1.

¹⁶ Samozřejmě nalezneme i výjimky. Mezi nimi můžeme uvést již zmíněnou knihu Pierluigeho Chiassoniho *Interpretation without Truth: A Realistic Enquiry* nebo pak CHIASSONI, P. – SPAIĆ, B. (eds). *Judges and Adjudication in Constitutional Democracies: A View from Legal Realism*. Cham: Springer, 2021, nebo rovněž již zmíněný Brian Leiter a jeho *Naturalizing Jurisprudence: Essays on American Legal Realism and Naturalism in Legal Philosophy*.

¹⁷ CHIASSONI, P. *Interpretation without Truth: A Realistic Enquiry*, s. 1.

v Common Law, tak v Civil Law. [...] Nehledě na vlivnou kritiku představuje skepticismus (a v něm zakotvený pohled realismus) dobrou teorii. [...]

Řečeno na rovinu, realistické teorie práva, totiž jak je chápu já, tvrdě empirické a analytické právní teorie, jsou v očích přátel i nepřátel spatřovány jako ‚skeptické‘, neboť v kritice, kterou vznášejí proti ‚formalismu‘, ‚konceptualismu‘ a obecně jakémukoli druhu naivního či předstíraného ‚objektivismu‘ a ‚kognitivismu‘ týkajícího se práva, vrhají na tyto různové názory světlo pochybností a odvolávají se na tribunál faktů.¹⁸

Přikročíme ke zkoumání otázky morálního uvažování výše naznačeným způsobem. Po tom, co uvedeme, proč je otázka morálních intuic v právu relevantní, což učiníme v části 2 tohoto textu, budeme zkoumat naši základní otázku, tedy zda i přes to můžeme dospět v těchto případech k racionálnímu rozhodnutí. Budeme se snažit ukázat, že to možné je, byť se to tak na první pohled nemusí zdát. K tomu, abychom tuto otázku zodpověděli, využijeme analytickou filosofii, zejména filosofii Ludwiga Wittgensteina,¹⁹ Wilfrida Sellarse a Roberta B. Brandoma, kterou podpoříme poznatky kognitivní vědy. Toto bude stěžejní část naší argumentace, která bude obsažena v části 3 tohoto textu. Na závěr (v části 4) uvedeme implikace tohoto našeho zkoumání pro právo. Uvidíme, proč je velice důležité, aby byla soudní rozhodnutí řádně odůvodněna, jaký vztah mají tato zjištění k zásadě volného hodnocení důkazů, proč je velice důležité, aby tzv. složité případy byly rozhodovány více soudci, kteří mají na některé otázky rozdílné názory, a rovněž uvedeme, proč jsou důležitá a užitečná odlišná stanoviska.

2. Morální uvažování a morální intuice

Než přistoupíme ke zkoumání námi položené hlavní otázky, je třeba si vysvětlit, proč v souvislosti s morálním uvažováním hovoříme o morálních intuicích. Přesvědčený racionalista by tuto souvislost nemusel chápat. Při diskusi o morálním uvažování můžeme v oblasti filosofie narazit na dvě základní (proti sobě stojící) pozice a v rámci nich pak můžeme nalézt větší množství dílčích koncepcí. Nebudeme však rozebírat každou z nich jednotlivě, uvedeme si pouze základní charakteristiky těchto proti sobě stojících pozic. Jednou z nich je pozice racionalistická, druhou můžeme označit souhrnně jako anti-racionalistickou.

Racionalistickou pozici lze stručně charakterizovat tak, že před učiněním morálního úsudku uvažujeme. Zvažujeme různé důvody pro naše rozhodnutí a na základě našeho deliberativního, vědomého rozvažování dojdeme k výsledku, který se nám zdá být optimální, racionální.²⁰ Podle racionalistů je pak deliberativní perspektiva tou, která je rozhodující při tvorbě našeho úsudku.²¹ Zvažování důvodů a vyhodnocení těch dobrých totiž

¹⁸ Ibidem, překlad vlastní.

¹⁹ Na tomto místě je zřejmě vhodné uvést, že budeme pracovat s filosofií takzvaného pozdního Ludwiga Wittgensteina. U Wittgensteinova myšlení totiž došlo mezi jeho ranou a pozdější tvorbou k významnému posunu.

²⁰ SAUER, H. *Moral Judgments as Educated Intuitions*. Cambridge: The MIT Press, 2017, s. 26.

²¹ „Abychom viděli, že deliberativní perspektiva je skutečně perspektivou vysvětlení, stačí poznamenat, že tvrdit opak se rovná domněnce, že souvislost mezi tím, co se rozhodneme na základě racionální úvahy udělat, a tím, co uděláme, je zcela nahodilá a náhodná. [...] Když uvažujeme a rozhodujeme se, co máme racionální zdůvodnění udělat, právě tato skutečnost je někdy rozhodná pro to, co uděláme.“ SMITH, M. *The Moral Problem*. Malden: Blackwell, 1994, s. 132. Překlad vlastní.

hraje kauzální roli ve formování našeho morálního úsudku.²² Zdá se tak, že racionalisté uvádějí empirickou tezi, že naše morální uvažování tímto způsobem opravdu funguje.

Tato pozice má v našem prostředí poměrně dlouhou tradici, když už od dob antiky byl stavěn rozum, naše deliberativní myšlení, do kontrapozice k emocím, citům a pocitům. Jak uvádí například Jonathan Haidt:

„Filosofové často píšou o konfliktu mezi rozumem a citem jako o konfliktu mezi božstvím a živočišností. Platónův Timaeus (4. stol. př. n. l./1949) představuje půvabný mýtus, v němž bohové nejprve stvořili lidské hlavy s božským rozumem a poté se ocitli v situaci, kdy byli nuceni vytvořit kypící, vášnivá těla, aby pomohli hlavám pohybovat se ve světě. Drama lidského morálního života spočívalo v boji hlav o ovládnutí těl tím, že jejich vášně nasměrovaly k ktnostným cílům. Stoičtí filosofové se na emoce dívali ještě odmítavěji a považovali je za chyby, které člověka poutají k hmotnému světu, a tudíž k životu v utrpení (R. C. Solomon, 1993). Středověcí křesťanští filosofové emoce podobně očerňovali kvůli jejich spojení s touhou, a tedy s hříchem. Kontinentální racionalisté 17. století (např. Leibniz, Descartes) uctávali rozum stejně jako Platón a doufali, že celou filozofii vymodelují podle deduktivní metody, kterou vyvinul Euklides.“²³

Náš rozum a naše deliberativní myšlení nás tak dle racionalistů odlišuje od ostatních živočichů a přibližuje k bohům (tedy zřejmě k nějakému ideálu). Proti tomuto vidění našeho uvažování a zdůvodňování, zejména morálního, se stavěl již například David Hume, který naopak tvrdil, že rozum může a má být pouze otrokem vášni. Jeho filosofie však nebyla tak úspěšná a neměla tak velký vliv na formování hlavních filosofických koncepcí a proudů. Podle Haidta byla mnohem vlivnější filosofie Immanuela Kanta, tedy racionalistická.²⁴ Samozřejmě se objevují i hlasy proti této racionalistické koncepci, nelze však říci, že by byly tolik slyšet a byly tolik vlivné a úspěšné. V poslední době však dochází k formování nových perspektiv, a to v souvislosti s vývojem kognitivní vědy a prováděných experimentů. Tyto koncepce můžeme označit jako anti-racionalistické.

Mezi těmito zaujímá významnou pozici koncepce Jonathana Haidta, který ji označuje jako sociálně-intuicionistickou. Haidt tvrdí, že morální uvažování a zdůvodňování funguje jinak, než nám předkládají racionalisté. Haidt na rozdíl od zastánců racionalismu tvrdí, že naše morální rozhodnutí je vytvořeno předtím, než začneme hledat důvody, které by nás k němu vedly. Toto rozhodnutí se nám objeví ve vědomí a je formováno naším automatickým, intuitivním systémem a až následně dochází k tomu, že ho náš „rozum“ ospravedlňuje. Deliberativní systém je pak podle Haidta zapojen až *post hoc*, když se snažíme zpětně hledat důvody pro naše rozhodnutí.²⁵ K obdobnému závěru pak dospívají Mercier a Sperber, když tvrdí, že „naše důvody obvykle konstruujeme jako dodatečné zdůvodnění“.²⁶

²² SAUER, H. *Moral Judgments as Educated Intuitions*, s. 28–29.

²³ HAIDT, J. *The Emotional Dog and its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment*, s. 814. Překlad vlastní.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, s. 814.

²⁶ Citováno podle KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*. New York and London: Routledge, 2021, s. 100.

Haidt formuloval tuto svou pozici na základě empirických zjištění. Prováděl s kolegy výzkumy, které se věnovaly morálnímu uvažování a morálnímu rozhodování. Haidt a jeho kolegové vytvořili scénáře, které měly vyvolat poměrně silné automatické reakce na straně respondentů, a zároveň byly navrženy tak, aby nikomu nebyla způsobena žádná újma. Asi nejznámějším z těchto scénářů je ten, kde se objevuje incest. Haidt a kolegové předkládají respondentům k posouzení otázku, zda bylo morálně v pořádku, že spolu měli dva dospělí sourozenci za použití dvojité antikoncepce konsensuální sex, když přitom tento zážitek nenarušil jejich vztah, právě naopak.²⁷

Respondenti automaticky odpověděli, že to z morálního hlediska v pořádku nebylo, bylo to tedy morálně špatné.²⁸ Problém nastal, když respondenti měli uvést důvody, které je k tomuto jejich rozhodnutí vedly. Začali uvádět důvody, které byly v daném kontextu nerelevantní.²⁹ Tento fenomén Haidt nazývá jako morální ohlupování („*moral dumbfounding*“). Na základě tohoto jeho zkoumání a prováděných experimentů přichází se svou teorií, že je nejprve vytvořen úsudek prostřednictvím automatického, intuitivního systému a až následně ho justifikujeme prostřednictvím deliberativního systému a myšlení. Proto Haidt hovoří o emocionálním psovi a jeho racionálním ocasu.³⁰

Vzhledem k námi zvolenému metodologickému přístupu (metodologickému naturalismu) budeme považovat anti-racionalistický přístup za ten, který je „správnější“, jelikož je v souladu s výsledky kognitivní vědy (Haidtův sociálně-intuicionistický model byl vyloženě formulován na základě empirických výzkumů a jejich výsledků). Budeme tedy předpokládat, že intuitivní, automatické rozhodnutí předchází našemu hledání důvodů. Tedy, že naše deliberativní myšlení a „*uvažování/zdůvodňování je nejčastěji jako právník, který obhajuje naše původně intuitivní úsudky, spíše než jako vědec hledající pravdu*“.³¹

3. Povaha uvažování a zdůvodňování

Jak vidno, může se stát, že v některých případech je rozhodnutí emocionálního psa neodůvodněné, což by nám (nejen) v rámci soudního rozhodování mělo vadit. V následujících řádcích se budeme snažit ukázat, že byť k tomuto může někdy dojít, jsou zde způsoby, jak možnost takových rozhodnutí eliminovat. Přestože se zdá, že jsou naše rozhodnutí činěna automaticky, intuitivně a k deliberativnímu přemítání dochází až následně, a někdy mohou být tato rozhodnutí neodůvodněná, můžeme dospět k relativně racionálnímu rozhodnutí. Abychom tuto domněnku podložili, zaměříme se na samotnou povahu uvažování a zdůvodňování.

²⁷ „Julie a Mark jsou bratr a sestra. O letních prázdninách společně cestují po Francii. Jedné noci zůstanou sami v chatě nedaleko pláže. Rozhodnou se, že by bylo zajímavé a zábavné, kdyby se zkusili milovat. Přinejmenším by to pro každého z nich byla nová zkušenost. Julie bere antikoncepční pilulky, ale Mark pro jistotu použije i kondom. Oba si milování užívají, ale rozhodnou se, že už to nebudou opakovat. Tu noc si nechají jako zvláštní tajemství, díky němuž se cítí ještě blíže jeden druhému. Co si o tom myslíte vy? Bylo toto jednání v pořádku?“ HAIDT, J. *The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment*, s. 814.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ HERSHBERGER, J. Reason, Society, and the Social Intuitionist Model. *Compos mentis: Undergraduate Journal of Cognition and Neuroethics*. 2014, Vol. 2, No. 2, s. 34.

Krom toho, že existují různé koncepce morálního uvažování a zdůvodňování, jejichž dva hlavní tábory jsme si v předchozích řádcích stručně představili, existuje i neshoda na tom, k čemu uvažování a zdůvodňování jako takové slouží a jaká je jeho povaha. Vedou se diskuze o tom, zda se jedná o schopnost člověka sloužící k tomu, aby sám dospěl k co nejrozumnějšímu (nejracionálnějšímu) rozhodnutí, či zda se jedná o schopnost, která je spíše společenskou (a společnou) aktivitou. V souladu s námi zvoleným metodologickým postupem budeme opět kombinovat filosofické koncepce s poznatky kognitivní vědy. Na základě tohoto budeme schopni argumentovat, že se tato naše schopnost vyvinula k tomu, abychom došli k co nejrozumnějšímu rozhodnutí ve skupinách. Zdá se tak, že uvažování a zdůvodňování je svou povahou primárně společenskou aktivitou. V rámci skupiny, v níž jsou jedinci, kteří mají na některé věci odlišné názory, můžeme dospět k racionálním, odůvodněným rozhodnutím.

3.1 Individualistický přístup

Individualistický přístup k uvažování a zdůvodňování jako takovému můžeme připodobnit k výše uvedenému racionalistickému přístupu k morálnímu uvažování. Mercier a Sperber ho označují jako dogma.³² Jedná se o klasický přístup k povaze uvažování a zdůvodňování, které je spatřováno především „jako *individuální proces myšlení, který nám umožňuje vyvodit lepší přesvědčení, názory, stanoviska a rozhodnutí, a to tím, že vážíme důkazy pro a proti. Jeho smyslem (raison d' être) je zvýšit spolehlivost a koherenci našich přesvědčení a rozhodnutí.*“³³ Podle této koncepce je tak smysl uvažování a zdůvodňování spatřován v tom, že pomáhá jedinci k tomu, aby individuálně dospěl k co nejrationálnějšímu závěru.

V souvislosti s tímto dogmatem pak zmiňují jméno Reného Descarta a jeho *Rozpravu o metodě*. Descartes se v této své knize snažil nalézt nezpochybnitelný epistemický základ, chtěl nalézt to, o čem nemůže pochybovat, a pouze toto přijmout jako pravdivé. Na základě těchto pravdivých tvrzení chtěl pak od základů vybudovat své poznání. Chtěl se zbavit všech názorů a myšlenek, které přijal od jiných, neboť „*tvrdil, že nejlepší dílo je dílem jediného mistra. Domníval se, že to, co se člověk může dozvědět z knih, není tak blízko pravdě, protože se to skládá z názorů mnoha různých lidí, jako prostá úvaha, kterou si může o věcech vytvořit každý rozumný člověk.*“³⁴ Zdůrazňoval tak moudrost a sílu individuálního rozumu a deduktivní metody a tvrdil, že naše poznání máme budovat právě jejím prostřednictvím.³⁵

Právě individuální rozum nám pak v tomto pojetí umožňuje rozumět nejrůznějším vztahům, ať už se jedná o vztahy kauzální, evidenční, nebo logické. Právě díky této naší

³² MERCIER, H. – SPERBER, D. *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*. London: Allen Lane Books, 2017, část I. Shaking dogma, s. 15 an.

³³ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 80. Překlad vlastní. V originále: “On this view, reasoning is first and foremost an individual thinking process that enables us to infer better beliefs and decisions based on considering or weighing evidence pro and contra. Its raison d’être is to enhance the reliability and coherence of our beliefs and decisions.”

³⁴ MERCIER, H. – SPERBER, D. *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*, s. 17.

³⁵ „[P]okud člověk přestane považovat za pravdivé něco, co pravdivé není, a bude se držet správného řádu, aby odvodil jednu věc z druhé, nemůže být nic tak vzdáleného, aby k tomu nakonec nemohl dojít, ani tak skrytého, aby to nemohl objevit.“ DESCARTES, R. *A Discourse on the Method*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 19. Překlad do češtiny vlastní.

schopnosti individuálně uvažovat jsme schopni předvídat, jaké mohou být následky a důsledky našich jednání, a rozhodovat se pro optimální řešení, a to s ohledem na naše cíle, ať již krátkodobé či dlouhodobé. Jako takový byl rozum, jak jsme již uvedli výše při diskutování racionalistické koncepce morálního uvažování, stavěn do protikladu k citům, pocitům, emocím či intuicím.³⁶ Tyto pak byly spatřovány spíše jako přítěž pro náš rozum, jako něco, co nás lidi dělá „zvířecími“. Oproti tomu náš rozum, naše deliberativní myšlení podle této koncepce přibližuje k bohům, dělá nás „něčím víc“ než pouhými zvířaty.

Jak jsme ale již výše uvedli, empirické výzkumy, které byly a jsou prováděny v posledních dekádách v rámci kognitivní vědy, indikují, že tento pohled na naše uvažování a zdůvodňování není správný a neodpovídá tomu, jak naše uvažování a zdůvodňování funguje. Zdá se tak, že tato koncepce neodpovídá realitě, což je u koncepce, která má deskriptivní ambice, tedy tvrdí nějaké empiricky zjištělé a ověřitelné teze, problém. Jak by si s tímto mohli zatvrdzí racionalisté s individualistickým pohledem na povahu našeho uvažování a zdůvodňování poradit? Pod tlakem empirických dat by mohli připustit, že nám tedy náš automatický intuitivní systém poskytne jakýsi před-závěr (rozuměj intuitivní rozhodnutí, které však ještě není tím konečným výsledkem našeho uvažování a zdůvodňování) a následně náš deliberativní systém toto intuitivní rozhodnutí zkoumá ze všech možných stran a úhlů a my až následně činíme rozhodnutí konečné.

Tímto způsobem by se zdálo býti zachováno vše, co nám zastánci individualistického přístupu k uvažování a zdůvodňování tvrdí. Zejména tedy to, že naše uvažování důvodů je v kauzálním řetězci pro vytvoření našeho úsudku. Tímto způsobem by byla zachráněna racionalistická koncepce a individualistický pohled na uvažování a zdůvodňování. Bohužel, ani tato pozice se nezdá být ve světle výzkumů a zjištění kognitivních věd obhajitelná, neboť máme čím dál tím více evidence, že lidé, pokud mají uvažovat sami, dělají často chyby ve vztahu k uznávaným kánonům správného uvažování (logických, statistických a dalších). Zdá se, že lidé jsou i v tomto následném přemýšlení, uvažování a zdůvodňování ovlivněni tím, čemu, byť nevědomě, věří a jejich intuitivně učiněným před-závěrem, který se tedy zdá být závěrem konečným.

Tak mohou být například „úsudky subjektů o platnosti argumentů [...] ovlivněny tím, jak věrohodné se jim zdají být premisy (belief-based reasoning), nebo tím, jak věrohodné se jim zdají být závěry (belief bias). [...] Navíc lidé (také) mají tendenci hledat spíše důkazy na podporu něčeho, co považují za uvěřitelné, a důkazy, které svědčí opačnému závěru, opomíjet (myside bias). Lidé také s větší pravděpodobností dospějí k závěrům, k nimž chtějí dospět (motivated reasoning), a mají tendenci setrvávat ve svých přesvědčeních, přestože jsou jim předkládány důkazy, které svědčí, že je tomu jinak (belief perservance), a mají tendenci činit rozhodnutí, která se jim osobně zdají lépe zdůvodnitelná (reason-based choice).“³⁷

Lidé tedy při svém uvažování a zdůvodňování nepostupují podle pravidel logiky a ignorují statistiku, důležitější pro jejich rozhodnutí je pak nějaké jejich přesvědčení. Zářným příkladem tohoto fenoménu může být výzkum, který provedli Daniel Kahneman a Amos Tversky se studenty Oregonské univerzity (jednalo se tak o poměrně inteligentní respondenty, problémem by tedy neměl být dostatek inteligence). Kahneman a Tversky dali

³⁶ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 80.

³⁷ *Ibidem*, s. 81. Překlad vlastní.

studentům za úkol seřadit čtyři tvrzení o výsledku finále Wimbledonu od těch nejvíce pravděpodobných po ty nejméně pravděpodobné. Zadání bylo následující:

„Předpokládejte, že se Björn Borg dostane do finále Wimbledonu roku 1981. Seřadte následující výsledky od těch nejvíce pravděpodobných po ty nejméně pravděpodobné.

1. Borg vyhraje zápas.
2. Borg prohraje první set.
3. Borg prohraje první set, ale vyhraje zápas.
4. Borg vyhraje první set, ale prohraje zápas.³⁸

V tomto případě považovalo 72 % studentů za více pravděpodobný výsledek (závěr) výsledek 3. než výsledek 2. Když se na to podíváme ze statistického a logického hlediska, jde o chybný úsudek, neboť pravděpodobnost toho, že konjunkce (spojení) dvou výroků bude pravdivá, je nižší než pravděpodobnost, že každá z nich sama o sobě bude pravdivá.³⁹ To je dáno tím, že konjunkce je pravdivá tehdy a jen tehdy, když jsou oba spojované výroky pravdivé. Je ovšem možnost, že pravdivý bude pouze jeden z nich (může být pravdivý první výrok, nebo druhý výrok), v takovém případě nemůže být konjunkce pravdivá.⁴⁰

Z hlediska uvažování a zdůvodňování, a to i v kontextu právním, jak budeme blíže diskutovat v části 4.2 tohoto textu, je pak velice zajímavým a podstatným poznatkem, že lidé často dávají menší váhu argumentům, které jsou v rozporu s jejich přesvědčením, a je pravděpodobné, že budou vyhledávat zejména argumenty, které jsou s jejich přesvědčením v souladu (tedy tzv. *myside bias*, někdy označovaný jako *confirmation bias*⁴¹). Jde o to, že jedinec hledá podporu v argumentech a důkazech (evidenci), které ho utvrzují v jeho přesvědčení, a naopak nepřikládá váhu argumentům a důkazům, které nejsou s jeho přesvědčením v souladu.⁴²

³⁸ Citováno podle MERCIER, H. – SPERBER, D. *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*, s. 23.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Vychází se zde z výrokové logiky a pravdivostní tabulky pro logické spojky. Pokud mám dva výroky, například výrok C a D, pak je konjunkce (která je spojována se spojkou „a“) pravdivá, pouze pokud jsou oba výroky pravdivé. Pokud je tedy C pravdivé a zároveň je D pravdivé, pak je i C a D pravdivé. Konjunkce však nemůže být pravdivá, pakliže je jeden z výroků nepravdivý. V takovém případě by mohla být pravdivá disjunkce (která je spojována se spojkou „nebo“), kde postačuje to, že je alespoň jeden z výroků pravdivý. Pak by tedy disjunkce výroků C a D byla pravdivá v případě, že jsou výroky C a D oba pravdivé, nebo pokud je C pravdivé a D nepravdivé nebo pokud je C nepravdivé a D pravdivé. Ze statistického hlediska je pak vyšší pravděpodobnost, že bude jeden výrok pravdivý, než že budou pravdivé oba. Obdobné selhání je pak demonstrováno opět Kahnemanem v tzv. Linda problému. Viz KAHNEMAN, D. *Thinking Fast and Slow*. London: Penguin, 2012, s. 230, nebo TVRDÍKOVÁ, L. *Intuice v soudním rozhodování*, s. 369.

⁴¹ WASON, P. On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1960, Vol. 12, No. 3, s. 129–140; KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 81; STANOVICH, K. – WEST, R. – TOPLAK, M. *Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence*. *Current Directions in Psychological Science*, 2013, Vol. 22, No. 4, s. 259–264.

⁴² Toto se projevuje například i ve vztahu ke zvykům a zlovykům dané osoby, kdy podle výzkumů například kuřáci připouštějí s menší pravděpodobností než nekuřáci negativní zdravotní účinky pasivního kouření. Lidé, kteří konzumovali větší množství alkoholu, byli zase rezistentní vůči argumentům, které uváděly a zdůrazňovaly zdravotní rizika konzumace alkoholu. STANOVICH, K. – WEST, R. – TOPLAK, M. *Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence*, s. 260.

Stanovich a kol. dále uvádějí například to, že věřící lidé věří více tomu, že religiozita vede k poctivosti, než nevěřící lidé, nebo to, že lidé, kteří volili George W. Bushe, pak spatřovali invazi do Íráku jako v podstatě záslužnou akci, která měla vést ke zvýšení bezpečí před teroristy, zatímco u voličů Johna Kerryho tomu bylo naopak. Ibidem.

Tyto korelace můžeme ostatně pozorovat i v našem prostředí, kdy probíhají výzkumy, v nichž se ukazuje, že voliči SPD a KSČM si přejí, aby válku mezi Ruskem a Ukrajinou vyhrálo Rusko, a rovněž si myslí, že bychom s Ruskem měli vyjednávat ohledně dodávek plynu. Naopak voliči vládní koalice mají názory opačné. Jsou nakloněni na stranu Ukrajiny a mají za to, že s Ruskem vyjednávat o dodávkách nemáme, ale máme hledat jiné, alternativní zdroje.

Zdá se tak, že racionalistickou, individualistickou pozici před tribunálem faktů obhájit zcela dobře nelze. Pokud by to byl jediný možný pohled na uvažování a zdůvodňování, pak bychom se mohli cítit ztraceni a propadnout pocitu, že se nikdy zřejmě nemůžeme dobrat racionálního rozhodnutí. To by pro nás i v kontextu práva a jeho interpretace a aplikace mohlo být zcela zdrcující zjištění. Naštěstí tomu tak není a kromě individualistického přístupu k uvažování a zdůvodňování existuje i přístup interakcionistický, který tvrdí, že uvažování a zdůvodňování je veskrze společenskou aktivitou a až sekundárně může sloužit jako individuální nástroj individuálního uvažování a zdůvodňování. V následujících řádcích si ho představíme zejména v souvislosti s filosofií Ludwiga Wittgensteina, Wilfrida Sellarse a Roberta B. Brandoma. Uvidíme, že pokud budeme na uvažování a zdůvodňování nahlížet tímto způsobem, nemusíme mít tento pocit zoufalství a beznaděje.

3.2 Interakcionistický přístup

Jak bylo již napsáno, individualistický přístup k uvažování a zdůvodňování, kde považujeme uvažování a zdůvodňování za primárně individuální dobrodružství, není přístupem jediným. Dalším možným, a jak uvidíme, na základě námi zvolené metodologie i obhajitelnějším, je pak přístup interakcionistický. V tomto případě je uvažování a zdůvodňování spatřováno zejména jako společenská aktivita, která může být sekundárně využívána jednotlivými subjekty i pro jejich soukromé účely. Jak uvádí Ladislav Koreň:

„podle (interakcionistických) názorů je uvažování a zdůvodňování původně jako doma v komunikačních výměnách, v nichž partneři předkládají, posuzují, zpochybňují, obhajují, upravují nebo odvolávají tvrzení. Zahrnuje veřejné performance produkce a posuzování důvodů. Sekundárně je využíváno pro individuální účely, včetně racionalizace in foro interno.“⁴³

Tomu, že to tak skutečně je, nasvědčují i výsledky výzkumů, které byly a jsou prováděny kognitivními vědci. Výše jsme zmiňovali selhání, ke kterým dochází, pakliže má nějaký problém řešit a vyřešit (tedy dojít k nějakému rozhodnutí/závěru) samotný subjekt (individuální uvažující). Zdá se, že tyto „nedostatky“ v našem individuálním uvažování a zdůvodňování se neprojevují v takové míře, pakliže k rozhodnutí máme dospět v součinnosti s dalšími osobami. Tedy, má-li dojít k rozhodnutí ve skupině více lidí.

Jako příklad můžeme uvést experiment s takzvanou Wasonovou karetní úlohou⁴⁴ („Wason's selection task“ nebo také „four-card task“). Tato úloha spočívá v tom, že před respondenty položí výzkumník čtyři karty. Na dvou z nich budou velká písmena D a M, na dalších dvou budou čísla 3 a 5. Od výzkumníka dostanou za úkol určit to, zda je pravdivé, či nepravdivé následující tvrzení: „Jestliže je na jedné straně karty písmeno D, pak je na straně druhé číslo 3.“ A to prostřednictvím toho, že otočí dvě karty.

Při provádění tohoto experimentu se ukázalo, že většina lidí (někdy až 90 % respondentů⁴⁵) při řešení, pokud mají řešit tento úkol sami, selže. Rozhodnou se totiž otočit karty,

⁴³ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 77. Překlad vlastní.

⁴⁴ Tento test má jméno po svém tvůrci Peterovi C. Wasonovi, který zkoumal, jakým způsobem lidé uvažují v rámci kondicionálních vět, tedy vět, které mají strukturu „pokud/jestliže [...], pak [...]“. Wason zkoumal logická pravidla používání kondicionálních vět a jejich porušení. MANKTELOV, K. Wason (1966) Selection Task. In: SHACKELFORD, T. – WEEKES-SHACKELFORD, V. (eds). *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*. Cham: Springer, 2019, s. 1.

⁴⁵ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 83.

na nichž je písmeno D a 3. Karta s číslem 3 je přitom pro řešení irelevantní.⁴⁶ Když byl tento experiment prováděn tak, že respondenti měli odpovídat nikoli sami, ale ve skupinách, většinou dospěli ke „správnému“ rozhodnutí.⁴⁷ Smith a Wald pak uvádějí dva, podle nich hlavní, důvody, proč je kolektivní uvažování a zdůvodňování spolehlivější.⁴⁸

Jedním z nich je to, že v rámci něho dochází k dělbě kognitivní práce. To vysvětlují tak, že pokud člověk stojí tvář v tvář obtížnému problému a rozhodování, kde je potřeba identifikovat mnoho různých důvodů pro a proti různým rozhodnutím, je pro něj výhodnější takové rozhodnutí činit ve skupině. V rámci skupiny totiž mohou různí jednotlivci přemýšlet nad důvody pro a proti jednotlivým rozhodnutím, tedy jeden z nich bude zvažovat pro a proti ve vztahu k jednomu možnému rozhodnutí, druhý ve vztahu k dalšímu možnému rozhodnutí, atd. Následně tyto sdílejí společně s dalšími a dochází k argumentaci. Když takto činíme, šetříme tím čas i kognitivní úsilí, neboť nemusíme duplikovat kognitivní práci našich kolegů a je velmi pravděpodobné, že takovýmto způsobem identifikujeme i mnohem více různých důvodů, než by identifikoval jeden jedinec.⁴⁹

Druhou výhodou je pak podle nich to, že v rámci skupinového rozhodování může docházet a dochází i ke kontrole chyb.⁵⁰ Jak jsme uvedli v kapitole 3.1, v případě uvažování a zdůvodňování jednotlivce může docházet, a zdá se, že často i reálně dochází, k mnohým chybám a zkreslením, které si sám jednotlivec neuvědomuje. Pokud však „sdílíme naše uvažování a zdůvodňování s dalšími“, tedy pokud před nimi justifikujeme naše rozhodnutí a uvádíme důvody, které nás k němu vedly, „tak nám tyto další osoby mohou poskytnout určitou formu kontroly chyb“.⁵¹ Další členové skupiny, kteří s námi nemusejí nutně sdílet všechna naše přesvědčení, nás tak mohou upozornit na slabá místa našeho uvažování a zdůvodňování. Mohou tak zpochybňovat nějaké naše postoje a tvrzení a toto zpochybnění nás navede k tomu, abychom naši pozici lépe vyargumentovali (dodali nějaké další důvody) nebo abychom pod tlakem udávání důvodů ve prospěch jiného řešení naši pozici přehodnotili.⁵²

K tomu je potřeba, aby členové skupiny nebyli názorově a myšlenkově homogenní. Pokud by tomu tak bylo, pak by místo toho, aby docházelo k argumentaci a ospravedlňování různých pozic, šlo spíše o to, že se tito jednotlivci mezi sebou utvrzují v jejich názoru,

⁴⁶ Vzato z hlediska formální logiky se jedná o implikaci, která není pravdivá pouze a jen tehdy, když je pravdivý antecedent (v našem ilustrativním příkladu je antecedentem „Jestliže je na jedné straně karty písmeno D“) a nepravdivý konsekvant (konsekventem je „na druhé straně je číslo 3“). K vyvrácení pravdivosti výše uvedeného tvrzení bychom tak potřebovali takovou situaci, že bude na jedné straně karty písmeno D a na druhé straně nebude číslo 3. Abychom toto mohli identifikovat, potřebujeme otočit kartu s písmenem D a kartu s číslem 5, jelikož pouze v případě, že by bylo na druhé straně karty s písmenem D jiné číslo než 3, by se jednalo o nepravdivé tvrzení. O tom, co je na druhé straně karty, která na sobě má číslo 3, toto tvrzení nehovoří. Z tabulky pravdivostních hodnot vyplývá, že i kdyby byl konsekvant pravdivý (tedy na jedné straně bylo číslo 3) a antecedent nepravdivý (tedy na druhé straně by nebylo písmeno D), tvrzení jako celek je pravdivé.

⁴⁷ Toto samozřejmě není jediný výzkum, který byl v tomto kontextu prováděn. Julia Jael Smith a Benjamin Wald odkazují i na další výzkumy, kde si všímají toho, že je uvažování a zdůvodňování ve skupině mnohem efektivnější a vede k lepším výsledkům a rozhodnutím, a to například „v úlohách, které zahrnují numerické odhady (Minson et al. 2011), v úlohách komplexního rozhodování a řešení problémů (Laughlin et al. 2006) a u dětí v Piagetových úlohách (Doise et al. 1975, Silverman a Geiringer 1973)“. SMITH, J. J. – WALD, B. Collectivised Intellectualism. *Res Philosophica*. 2019, Vol. 96, No. 2, s. 6.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, s. 7.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Zde již spatřujeme návaznost na filosofii Roberta B. Brandoma, ke které se za chvíli dostaneme podrobněji.

který by se tímto procesem stal pevnějším,⁵³ ovšem nikoli nutně ospravedlnitelnějším a racionálnějším.

„Uvažování a zdůvodňování je [...] nástrojem (sociální) interakce“,⁵⁴ který se zřejmě vyvinul v průběhu evoluce zejména k tomu, abychom „uváděli a hodnotili důvody, kterými ospravedlňujeme naše tvrzení, názory nebo jednání ve veřejném prostoru tak, abychom obhájili svou pozici rozumného partnera“⁵⁵ a abychom společně s ostatními členy naší komunity (skupiny, společnosti) mohli dospět k co nejlepšímu řešení problémů, kterým společně čelíme.⁵⁶ Pokud však budeme v názorově homogenní skupině, tyto naše názory nebudou zpochybňovány a nebude potřeba je řádně justifikovat.

V prostředí, které bude názorově alespoň trochu heterogenní, pak bude situace jiná. Tím, že některá naše tvrzení budou zpochybněna, budeme nuceni k tomu, abychom řádně hráli hru na *ptaní se a udávání důvodů*.⁵⁷ Do tohoto *prostoru důvodů*, ve kterém je tato hra hrána, se dostávají i naše automaticky učiněná rozhodnutí, neboť k tomu, abychom je mohli sdílet s ostatními, je musíme formulovat v jazyce. Pokud je takto formulujeme a něco tvrdíme, přebíráme na sebe závazek, že tuto svou pozici, pokud je vhodně zpochybněna, ospravedlníme.⁵⁸

Jak uvádí Robert B. Brandom, pokud nějaký mluvčí „tvrdí, že věci jsou tak či onak, přijímá tím na sebe zvláštní druh [...] závazku: tím, že něco tvrdíme, to předkládáme jako vhodnou premisu pro další inference, tedy schvalujeme (autorizujeme) použití našeho tvrzení jako takové premisy a přebíráme na sebe odpovědnost za to, že se k tomuto závazku přihlásíme a budeme jej schopni obhájit typicky tím, že ukážeme, že je závěrem z jiných takových závazků [...]“.⁵⁹ A to prostřednictvím udávání důvodů, tedy prostřednictvím explicitního vyřčení toho, co je v rámci našeho tvrzení implicitně obsaženo⁶⁰ v naší jazykové praxi.

⁵³ Na toto upozorňují Steven Sloman a Philip Fernbach, když uvádějí, že „[k]dyž členové skupiny mnoho nevědí, ale sdílejí určitý postoj, mohou se navzájem utvrzovat v pocitu porozumění, což vede k tomu, že všichni mají pocit, že jejich postoj je oprávněný a jejich poslání jasné, i když nemají žádné skutečné odborné znalosti, které by jim poskytl pevnou podporu. [...] Členové skupiny si navzájem poskytují intelektuální podporu, ale skupinu nic nepodporuje. Sociální psycholog Irving Janis označil tento jev jako *groupthink*. Jedním z běžných zjištění je, že když lidé podobného smýšlení společně diskutují o nějakém problému, dochází k jejich větší polarizaci.“ SLOMAN, S. – FERNBACH, P. *The Knowledge Illusion. Why We Never Think Alone*. New York: Riverhead Books, 2018, s. 173. Překlad vlastní.

⁵⁴ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 78. Překlad vlastní: „Mercier a Sperber na základě rozsáhlých empirických studií tvrdí, že rozum funguje spíše suboptimálně, pokud je používán k individuálním účelům. Celkově se zdá, že tyto důkazy svědčí ve prospěch názoru, že rozum je především nástrojem interakce.“

⁵⁵ *Ibidem*, s. 82. Překlad vlastní. V originále: “reasoning could have evolved to serve the function of producing and evaluating reasons in order to justify one’s claims, views or actions in the public space and thereby also to justify oneself as a reasonable fellow.”

⁵⁶ Smith a Wald pak zdůrazňují to, že uvažování a zdůvodňování jsou nejen společenské aktivity, ale rovněž aktivity kooperativní (samozřejmě mohou být někdy využívány i k jiným účelům – například k tomu, abychom někoho zmanipulovali, což však podle Smith a Walda není primární účel a smysl uvažování a zdůvodňování). SMITH, J. J. – WALD, B. *Collectivised Intellectualism*, s. 8–9. Obdobně pak argumentuje i Michael Tomasello. TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Thinking*. Cambridge: Harvard University Press, 2014, s. 124 an.

⁵⁷ BRANDOM, R. B. *Articulating Reasons. An Introduction to Inferentialism*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 14. Brandom pak považuje hru na ptaní se a udávání důvodů za tu nejdůležitější, privilegovanou jazykovou hru. Uvádí, že pokud o něčem chceme hovořit jako o lingvistické (diskurzivní) praxi, je nutné, aby tvrzení byla důvody pro další tvrzení a aby zároveň byla podpořena zase jinými tvrzeními, tedy důvody. *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 11. Překlad vlastní.

⁶⁰ Brandom uvádí jako příklad takového implicitního závazku to, že pokud někdo tvrdí, že „Leo je lev, pak je tímto tvrzením implicitně zavázán (ať si to uvědomuje, či nikoli) k tomu, že Leo je savec.“ *Ibidem*, s. 43.

Tyto implicitní závazky, pokud je potřeba, vyjadřujeme explicitně.⁶¹ Abychom totiž „mohli závazky obsažené v naší praxi podrobit racionálnímu zkoumání a zvážit jejich revizi na základě důvodů a důkazů, musíme je umět formulovat způsobem, který umožní jejich diskusi. Musíme být schopni je explicitně zařadit jako prvky do hry na ptaní se a udávání důvodů.“⁶² Například tím, že o někom tvrdíme, že je čarodějnice, neboť má na nose bradavici, se zavazujeme k materiálnímu pravidlu inference, kde toto lze obhájit či zpochybňovat. A právě materiální inference jsou pak podle Wilfrida Sellarse (a dále i Roberta B. Brandoma, který mimo jiné vychází i ze Sellarsovy filosofie) zcela esenciální pro význam, náš jazyk, a tedy i naše uvažování.

Sellars ve svém článku *Inference and Meaning* argumentuje ve prospěch pozice, že „Materiální pravidla jsou pro význam (a tedy i pro jazyk a myšlení) stejně podstatná jako pravidla formální [...]“.⁶³ Inferenční pravidla totiž nemusejí mít pouze tuto podobu (která souvisí s formálními pravidly):

„1) X je P .
Jestliže X je P , pak X je Q .
 X je Q “

Mohou mít i následující podobu (kterou už Wilfrid Sellars spojuje s materiálními pravidly):

„2) X je pes
 X je savec“

Nebo:

„3) Blesk nyní
 Hrom za chvíli“

Pravidla uvedená v 2) a 3) jsou příklady materiálních inferencí. Pokud bychom se podívali na pravidlo 2), mohlo by nás to svádět k úvaze, že je zde ještě jedna zamlčená premisa, a to, že všichni psi jsou savci. Peregrin však upozorňuje, že tak tomu není.⁶⁴ Odkazuje na Wilfrida Sellarse, který tvrdí, že se v tomto případě jedná o extra-logická inferenční pravidla, která nazývá právě materiálními inferencemi. Ty pak podle Sellarse nejsou pouze „zkrácenými“ verzemi logických pravidel, tedy entymémou, jak se mnozí domnívali.⁶⁵ Podle Sellarse jsou právě tato pravidla materiálních inferencí pravidly fundamentálními a jsou základem jazyka, jak již bylo uvedeno výše.

I v tomto materiálním modu k sobě vztahujeme předměty či události jakoby zákonitým způsobem. Toto pravidlo bychom mohli vyjádřit následovně:

„Jestliže má někdo na nose bradavici, pak je čarodějnice.“⁶⁶

⁶¹ Ibidem.

⁶² KOONS, J. R. *The Ethics of Wilfrid Sellars*. New York and London: Routledge, 2017, s. 201.

⁶³ SELLARS, Wilfrid. *Inference and Meaning*. *Mind*. 1953, Vol. 62, No. 247, s. 317 an.

⁶⁴ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*. New York: Palgrave MacMillan, 2014, s. 27.

⁶⁵ „Zhruba před dvaceti lety bylo mezi velkou většinou empiricky smýšlejících filozofů přijato dogma, že závěr, který je vyjádřen větou ‚Prší, proto budou ulice mokré, prší, proto budou ulice mokré.‘ Jelikož platnost této úvahy spočívá na čistě formálních principech, byl učiněn závěr, že totéž platí i pro výše uvedený stručnější argument, který je ve všech ohledech, s výjimkou formulace, totožný.“ SELLARS, Wilfrid. *Inference and Meaning*, s. 313. Překlad vlastní.

⁶⁶ KOONS, J. R. *The Ethics of Wilfrid Sellars*, s. 201.

V tomto vyjádření vidíme, že je tvrzena inferenční oprávněnost, kterou dáváme explicitně najevo, že jedno tvrzení je odvoditelné z jiného. V tomto procesu hraje svou explikační roli logika, konkrétně pak kondicionální věty (implikace). Díky nim jsme schopni explicitně vyjádřit naše inferenční závazky, které by jinak zůstaly implicitní, nepřezkoumané a nepřezkoumatelné. Logické výrazy umožňují zobrazit relevantní důvody a důsledky a stanovit inferenční vztah. „*Formulování inferenčního závazku implicitně obsaženého v obsahu ve formě explicitního tvrzení jej vynáší na světlo a vystavuje ho výzvám a požadavkům na zdůvodnění, stejně jako je tomu u každého tvrzení. Explicitní vyjádření tak hraje objasňující roli.*“⁶⁷

Ostatně tohoto si všimá například už i Ludwig Wittgenstein, když poznamenává, že „*přehledný popis umožňuje pochopení, které spočívá právě v tom, že ‚vidíme souvislosti‘. Odtud důležitost nacházení a vynalézání mezičlánků. Pojem přehledného popisu má pro nás základní význam. Označuje naši zobrazovací formu, způsob, jak věci vidíme.*“⁶⁸ Prostřednictvím těchto mezičlánků, tedy dáváním dalších a dalších důvodů pro naše tvrzení, pak nejenže dáváme najevo, jak věci vidíme, ale můžeme tím ovlivnit i to, jak vidí tyto věci ostatní nebo jak budou následně soudit naše chování a jednání a jak o nás budou mluvit. Nejdůležitější věcí v kontextu tohoto konkrétního textu, kterou tímto děláme, je to, že se „*zapojujeme do konverzace, kde mohou ostatní přijmout naše ospravedlnění, mohou ho zpochybňovat a mohou uvádět své vlastní důvody [...]*“.⁶⁹ Hrají s námi společně hru na ptaní se a udávání důvodů.

Když se zapojíme do této hry (což bychom měli, pakliže chceme, aby nás ostatní brali jako rozumného člověka), pohybujeme se v prostoru důvodů. Vyslovujeme tvrzení, která explicitně vyjadřují implicitní inferenční vztahy, a právě díky tomuto explicitnímu vyjádření těchto vztahů může docházet k argumentaci a případné revizi našich tvrzení a přesvědčení. Pokud bychom je totiž neuvědli, taková diskuze by nebyla možná. X by mohl tvrdit „*Je čarodějnice,*“ Y by mohl tvrdit „*Není čarodějnice*“ a pokud by ani jedna strana neuvědla, *proč* tomu tak je (jaké jsou důvody pro jeho tvrzení, neuvědla by tedy materiální inferenční pravidlo), nelze vést rozumnou diskuzi a dojít k rozumnému (ospravedlněnému) závěru.⁷⁰

V tomto případě tak není vyloučeno to, že i pokud naše původní rozhodnutí není zcela v pořádku, můžeme dospět k racionálnímu (dobře ospravedlněnému) výsledku. Musí však být splněny podmínky, že budeme ve skupině, která bude názorově trochu heterogenní a naše tvrzení (rozhodnutí) budou v případě, že se nebudou zdát být akurátní, zpochybněna. Toto zpochybnění by však mělo mít rovněž racionální základ, měly by být uvedeny jeho důvody. My pak můžeme naši pozici obhájit tím, že budeme udávat dostatečně silné důvody, pak by měla být i osobami, které ji zpochybňují, přijata (pokud nebude dostupné žádné lépe ospravedlněné rozhodnutí).

⁶⁷ BRANDOM, R. B. *Articulating Reasons. An Introduction to Inferentialism*, s. 71.

⁶⁸ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 1993, s. 66.

⁶⁹ MERCIER, H. – SPERBER, D. *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*, s. 185–186. Obdobně pak i Brandom: „*Tvrzením člověk také přebírá odpovědnost – v případě, že je jeho tvrzení náležitě zpochybněno, jej musí zdůvodnit, a tím si uhájí oprávnění k přijetí tvrzení, které uznává. Dalším podstatným aspektem tohoto modelu diskurzivní praxe je tedy ospravedlnění: intrapersonální nebo? interpersonální odkazování na oprávnění k tvrzení.*“ BRANDOM, R. B. *Articulating Reasons. An Introduction to Inferentialism*, s. 165. Překlad vlastní.

⁷⁰ KOONS, J. R. *The Ethics of Wilfrid Sellars*, s. 201.

4. Soudní rozhodování

Na tomto místě se zaměříme na některé aspekty soudního rozhodování, které jsou zajímavé v kontextu toho, co jsme v předchozích řádcích analyzovali a vysvětlovali. Zaměříme se na odůvodnění rozsudků, a to námi výše uvedenou perspektivou, tedy perspektivou hry na ptaní se a udávání důvodů. Dále budeme diskutovat zásadu volného hodnocení důkazů. Nakonec se budeme zabývat neméně důležitou otázkou, proč je vhodné, aby složitější případy vždy rozhodovalo více soudců, přičemž se zaměříme i na úlohu a důležitost odlišných stanovisek.

4.1 Odůvodnění rozhodnutí

V části 3.2 tohoto textu jsme se věnovali krom jiného tomu, že pokud dospějeme k nějakému rozhodnutí, musíme ho formulovat v jazyce, abychom ho mohli sdílet s ostatními. Když tak učiníme, pak nás toto naše tvrzení, má-li být bráno vážně, zavazuje, a to tím způsobem, že bychom měli být schopni ho ospravedlnit. Ospravedlnění, tedy udávání důvodů, které jsou premisami pro náš závěr, je třeba, je-li naše tvrzení zpochybňováno ze strany ostatních hráčů hry na ptaní se a udávání důvodů. Na to bychom měli být vždy připraveni, neboť všechna naše tvrzení jsou zpochybnitelná.⁷¹

Pokud jde o požadavky a náležitosti, které musí být splněny, aby bylo rozhodnutí soudu považováno za řádné a přezkoumatelné, můžeme si povšimnout toho, že je nutné, aby soudy úspěšně hrály hru na ptaní se a udávání důvodů. Například *„Ústavní soud opakovaně judikoval, že nezávislost rozhodování obecných soudů se uskutečňuje v ústavním a zákonném procesněprávním a hmotněprávním rámci. Procesněprávní rámec představují především principy řádného a spravedlivého procesu, jak vyplývají z čl. 36 a násl. Listiny. Jedním z těchto principů, představujících součást práva na řádný proces a vylučujících libovůli při rozhodování, je i povinnost soudů svá rozhodnutí řádně odůvodnit.“*⁷² Odkaz na řádné odůvodnění nalezneme i v zákonné úpravě, a to například v § 157 odst. 2 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád.

Zákodárce zde přesně stanoví, co by mělo v odůvodnění rozsudku býti:

*„Není-li dále stanoveno jinak, soud v odůvodnění rozsudku uvede, čeho se žalobce (navrhovatel) domáhal a z jakých důvodů a jak se ve věci vyjádřil žalovaný (jiný účastník řízení), stručně a jasně vyloží, které skutečnosti má prokázány a které nikoliv, o které důkazy opřel svá skutková zjištění a jakými úvahami se při hodnocení důkazů řídil, proč neprovedl i další důkazy, jaký učinil závěr o skutkovém stavu a jak věc posoudil po právní stránce; není přípustné ze spisu opisovat skutkové přednesy účastníků a provedené důkazy. Soud dbá o to, aby odůvodnění rozsudku bylo přesvědčivé. Odůvodnění uvedené v písemném vyhotovení rozsudku musí být v souladu s vyhlášeným odůvodněním.“*⁷³

Jak vidno, soud musí úspěšně hrát hru na ptaní se a udávání důvodů, přičemž tuto hru i samotní účastníci řízení. V jejich vyjádřeních by nemělo v ideálním případě zůstat

⁷¹ BRANDOM, R. B. *Making It Explicit. Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 201.

⁷² Nález Ústavního soudu ze dne 20. 2. 2004, sp. zn. IV. ÚS 219/03.

⁷³ § 157 odst. 2 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

nic implicitně. Žalobce tvrdí X a v žalobě pro své tvrzení udává důvody. Toto jeho tvrzení pak může být zpochybňováno žalovaným, a to opět tím, že tento bude udávat důvody, které vedou k závěru jinému. Úkolem soudu je pak tento spor autoritativně rozhodnout, a to v kontextu daného případu.⁷⁴ Soud autoritativně rozhodne, která ze stran byla úspěšnější ve hře na ptaní se a udávání důvodů a zároveň tím vstupuje sám do této hry, kdy musí své tvrzení (svůj závěr) rovněž odůvodnit, a to přesvědčivě.

V tomto kontextu je rovněž nutno zmínit, že tato hra není hrána pouze v daný okamžik, ale navazuje na větší celek. A to tím, že i v kontinentální právní kultuře, konkrétněji pak v České republice, je v posledních letech vyvíjen „tlak“ na soudy, aby respektovaly a následovaly judikaturu. To má přispívat k právní jistotě a mají se tím chránit legitimní očekávání účastníků, což je samozřejmě žádoucí. Tento požadavek na následování judikatury můžeme nalézt explicitně zakotvený i v platném právu, a to konkrétně v § 13 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, kde zákonodárce uvádí, že:

„Každý, kdo se domáhá právní ochrany, může důvodně očekávat, že jeho právní případ bude rozhodnut obdobně jako jiný právní případ, který již byl rozhodnut a který se s jeho právním případem shoduje v podstatných znacích; byl-li právní případ rozhodnut jinak, má každý, kdo se domáhá právní ochrany, právo na přesvědčivé vysvětlení důvodu této odchylky.“

Zde si musíme povšimnout zejména toho, že je třeba, aby posuzované případy byly shodné v podstatných znacích. Vycházíme tedy z toho, že podobné má být souzeno podobně. Pokud nebudou případy shodné v relevantních znacích, pak soud nemá povinnost (a dokonce by zřejmě neměl, pokud jsou zde zásadní odlišnosti) dřívější rozhodnutí následovat. Toto však musí rovněž ve svém rozhodnutí náležitě odůvodnit. Nemělo by stačit a nestačit pouhé konstatování toho, že se daný případ od již rozhodnutého zásadně liší. I v tomto případě je povinností soudu vyložit, v čem a proč spatřuje tyto odchylky. Tedy pomyslně hrát hru na ptaní se a udávání důvodů s interpretem minulým.

Toto souvisí s otázkou, jak se z rozhodnutí, které již existuje, stane rozhodnutí, které následující soud sezná jako použitelné i pro jím právě řešený případ. Tedy „*jak identifikovat mezi nepřeberným množstvím minulých rozhodnutí to, které je pro naše současné rozhodování*“⁷⁵ relevantní a určující? I v odpovědi na tuto otázku nám může být nápomocna námi zvolená perspektiva: „*uznání autority předchozích rozhodnutí by [...] nemělo záviset pouze na postavení daného interpreta, ale i na přesvědčivosti jeho interpretace a argumentace, závisí tedy i na tom, zda byl úspěšným při hře na „ptaní se a udávání důvodů“; zda je jeho pozice dostatečně ospravedlněna rozumnými důvody. Z tohoto pohledu je pak důležité, aby byla rozhodnutí řádně odůvodněna, abychom měli dostatek explicitně vyřčených důvodů, které vedly ke konkrétnímu výsledku. Rozhodnutí učiněná v minulých případech při interpretaci jednotlivých ustanovení pak slouží jako měřítko pro normativní hodnocení*

⁷⁴ Na důležitost kontextu při soudním rozhodování upozorňují například MYŠKA, M. – SMEJKALOVÁ, T. – ŠAVELKA, J. – ŠKOP, M. Creative Commons and Grand Challenge to Make Legal Language Simple. In: PALMIRANI, M. – PAGALLO, U. – CASANOVAS, P. – SARTOR, G. *AI Approaches to the Complexity of Legal Systems. Models and Ethical Challenges for Legal Systems, Legal Language and Legal Ontologies, Argumentation and Software Agents*. Berlin: Springer, 2012, s. 277. Viz též TVRDÍKOVÁ, L. Důležitost kontextu při používání judikatury. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2020, roč. 28, č. 4, s. 587–612.

⁷⁵ SMEJKALOVÁ, T. Judikatura, nebo precedens? *Právník*. 2019, roč. 158, č. 9, 2019, s. 854.

toho, zda soudce při rozhodování jeho konkrétního případu „správně“ interpretuje a aplikuje právo.“⁷⁶

Z tohoto je zřejmé, že v rámci soudního rozhodování je hra na ptaní se a udávání důvodů velice komplexním fenoménem. Soudce či soudci v daném případě vstupují do této hry nejen se samotnými účastníky daného řízení, ale zároveň i s interprety minulými. Při jejich rozhodování by měli zohledňovat předchozí interpretace a aplikace práva minulými soudci a soudkyněmi. Dále by si měli být vědomi své pozice, kde jsou spoluodpovědní za to, jakým způsobem se bude právo interpretovat a aplikovat i v budoucnu, neboť to jsou právě oni a jejich rozhodnutí, která budou mít následní interpreti zohledňovat.⁷⁷

Tím však v kontextu soudního řízení tato hra nemusí končit. Má-li některý z účastníků řízení pochybnosti o tom, že byl soud úspěšný ve hře na ptaní se a udávání důvodů, může využít opravného prostředku. V případě občanského soudního řízení je tímto prostředkem odvolání, pokud není zákonem vyloučeno.⁷⁸ Zde odvolatel musí opět hrát hru na ptaní se a udávání důvodů, když musí uvést, co je odvolacím důvodem – v čem spatřuje nesprávnost napadeného rozhodnutí – jinými slovy, proč se mu zdá, že soud rozhodující v první instanci podle odvolatele nebyl úspěšný ve hře na ptaní se a udávání důvodů.

V takovém případě musí i odvolací soud své rozhodnutí řádně odůvodnit, tedy zapojit se do hry na ptaní se a udávání důvodů, neboť „*případná absence řádného a přezkoumatelného odůvodnění právního posouzení věci odvolacím soudem z pohledu právně významných skutečností pro rozhodnutí věci znemožňuje dovolacímu soudu přezkoumat jeho správnost [§ 241 odst. 3 písm. d) o. s. ř.]. Nepřezkoumatelnost rozsudku rovněž ve svých důsledcích představuje porušení ústavně zaručeného práva na soudní ochranu uvedeného v článku 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod [...]*“⁷⁹ Tato další soudní instance má pak roli dalšího arbitra, který soudí úspěšnost udávání důvodů soudem prvoinstančním.

Jak vidno, hra na ptaní se a udávání důvodů je v rámci soudního rozhodování zcela zásadní. Tuto hru pak vždy hrají nejen soudy, ale i samotní účastníci řízení, kde jsou předkládána tvrzení, která jsou zpochybňována, a soud musí autoritativně rozhodnout, která pozice je ta „správná“. Ani samotný soud nezůstává neúčasten na této hře, ale zapojuje se do ní, neboť všechna rozhodnutí musí být řádně odůvodněna. Soud nehraje jen s aktuálními účastníky řízení, ale i s předchozími interprety, jejichž rozhodnutí by měla spoluurčovat i rozhodnutí jeho. Pokud neuzná autoritu předchozích rozhodnutí, je povinen uvést, co ho k tomuto odmítnutí vedlo.

4.2 Volné hodnocení důkazů

V předchozí podkapitole tohoto textu jsme si mohli povšimnout, že velice důležitými důvody, které soudce předkládá v odůvodnění, jsou i skutkové okolnosti daného případu.⁸⁰

⁷⁶ TVRDÍKOVÁ, L. Je otázka paradoxu minimálních rozdílů relevantní pro právo? *Právník*. 2022, roč. 161, č. 6, s. 546.

⁷⁷ BRANDOM, Robert. A Hegelian Model of Legal Concept Determination: The Normative Fine Structure of the Judges' Chain Novel. In: HUBBS, G. – LIND, D. (eds). *Pragmatism, Law, and Language*. New York: Routledge, 2013, s. 59–60.

⁷⁸ § 201 an. zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29. 10. 2003, sp. zn. 33 Odo 809/2002.

⁸⁰ Rovněž jsme uvedli, že v rozhodování jednotlivých případů je důležité mít na mysli i konkrétní kontext, kterým je i kontext skutkový. Tato rovina hraje při interpretaci a aplikaci práva velice důležitou roli, neboť na základě ní soud shledává například podobnosti s již řešenými a vyřešenými případy, nebo naopak na základě ní argumentuje, že zde podobnost není, a není tak možné použít dřívější rozhodnutí.

Aby soud totiž mohl právně kvalifikovat daný případ, je nutno, aby nejprve věděl, co se stalo. Jaké jsou tedy skutkové okolnosti daného případu. V kontextu skutkových zjištění musí pak soud „*stručně a jasně vyložit(it), které skutečnosti má prokázány a které nikoliv, o které důkazy opřel svá skutková zjištění a jakými úvahami se při hodnocení důkazů řídil, proč neprovedl i další důkazy, jaký učinil závěr o skutkovém stavu [...]*“.⁸¹ Tato povinnost má pak svůj velký význam v kontextu problematiky opomenutých důkazů.

Jak víme, v našem prostředí nemáme autoritativně určené, jakou váhu má mít jaký důkaz, neboť se uplatňuje zásada volného hodnocení důkazů. To však neznamená, jak upozorňuje například Nejvyšší soud České republiky, „*že by soud ve svém rozhodování (v úvahách nad ním) měl na výběr, které z provedených důkazů vyhodnotí a které nikoli, nebo o které z provedených důkazů své skutkové závěry (zjištění) opře a které opomene. Procesnímu právu účastníka navrhopat důkazy odpovídá povinnost soudu nejen o vznesených návrzích (včetně návrhů důkazních) rozhodnout, ale také – pokud jim nevyhoví – ve svém rozhodnutí vyložit proč a z jakých důvodů tak činí.*“⁸² Tato povinnost soudu se zdá být ve světle námi uvedených informací v tomto textu jako zcela opodstatněná a velice důležitá.

Pokud bychom se totiž vrátili k problematice individuálního uvažování a zdůvodňování a toho, že často hledáme argumenty, které podporují naše přesvědčení⁸³ (jsou v souladu s naším již učiněným závěrem, jak jsme blíže analyzovali a diskutovali v části 3.1 tohoto textu), pak by mohlo docházet k tomu, že by soudci a soudkyně (třeba i nevědomky) nevzali v potaz některé třeba i zásadní a důležité důkazy. Tím, že své hodnocení důkazů či neprovedení důkazu, musí náležitě odůvodnit, by tomuto mohlo být alespoň částečně zamezeno.⁸⁴

Samozřejmě je pak otázkou, zda hodnocení provedených důkazů nebude těmito přirozenými inklinacemi ovlivněno. Tomu se dá zabránit tím, že se na hodnocení případu a důkazů podílí více lidí, jak uvedeme v podkapitole 4.3 tohoto textu, nebo nám k případné nápravě mohou pomoci opravné prostředky.⁸⁵

Pokud by soud nějaký důkaz neprovedl, mohlo by se bez řádného odůvodnění jednat o takzvaný opomenutý důkaz. Opomenuté důkazy pak zakládají nejen nepřezkoumatelnost daného rozhodnutí, ale i jeho protiústavnost.⁸⁶ To samozřejmě neznamená, že soud

⁸¹ § 157 odst. 2 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

⁸² Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 1. 2010, sp. zn. 5 Tdo 31/2010.

⁸³ KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 81; MERCIER, H. – SPERBER, D. *The Enigma of Reason: A New Theory of Human Understanding*, s. 23; WASON, P. *On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task*, s. 129–140; STANOVICH, K. – WEST, R. – TOPLAK, M. *Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence*, s. 259–264.

⁸⁴ Tímto způsobem by mohlo docházet k sebekontrolce. Mnohem účinnější ovšem je, jak jsme rozebrali v části 3.2 tohoto textu, pokud dochází ke „kontrolce“ skrze interakce s ostatními. KOREŇ, L. *Practices of Reason: Fusing the Inferentialist and Scientific Image*, s. 83; SMITH, J. J. – WALD, B. *Collectivised Intellectualism*, s. 7.

⁸⁵ Při využití opravných prostředků totiž můžeme uvažovat tím způsobem, že se nám do hry na ptaní se a udávání důvodů zapojuje další hráč. Ten pak může nahlížet na daný případ jinou perspektivou, čímž bude plnit funkci (ostatně, má plnit tuto funkci) onoho napravitele případných chyb. K napravování chyb blíže kapitola 3.2 tohoto textu nebo například SMITH, J. J. – WALD, B. *Collectivised Intellectualism*, s. 7.

⁸⁶ Viz Nález Ústavního soudu ze dne 1. 11. 2022, sp. zn. I. ÚS 1135/17: „*Tzv. opomenuté důkazy, tj. důkazy, o nichž v řízení nebylo soudem rozhodnuto, případně důkazy, jimiž se soud bez adekvátního odůvodnění nezabýval, typicky zakládají nejen nepřezkoumatelnost vydaného rozhodnutí, nýbrž i jeho protiústavnost. Procesním právům účastníka odpovídá povinnost soudu o jím navržených důkazech rozhodnout, jakož i – pokud jim nevyhoví – ve svém rozhodnutí vyložit, z jakých důvodů navržené důkazy neprovedl, resp. pro základ svých skutkových zjištění je nepřevzal. Jestliže tak soud neučiní nebo učiní nedostatečně, zatíží řízení vadami ve smyslu porušení obecných procesních předpisů, jež jsou způsobilé současně založit kolizi se zásadami vyjádřenými v hlavě páté Listiny.*“

musí provádět všechny navržené důkazy, ale pokud nějaký důkazní návrh neakceptuje, musí k tomu mít dostatečně silný důvod. Nejvyšší soud pak uvádí tři důvody, které takové neprovedení důkazu ospravedlňují.

„Neakceptování důkazního návrhu účastníka řízení lze založit pouze třemi důvody. Prvním je argument, podle něhož tvrzená skutečnost, k jejímuž ověření nebo vyvrácení je navrhován důkaz, nemá relevantní souvislost s předmětem řízení. Dalším je argument, podle kterého důkaz není s to ani ověřit ani vyvrátit tvrzenou skutečnost, čili ve vazbě na toto tvrzení nedisponuje vypovídací potencií. Konečně třetím je pak nadbytečnost důkazu, tj. argument, podle něhož určité tvrzení, k jehož ověření nebo vyvrácení je důkaz navrhován, bylo již v dosavadním řízení bez důvodných pochybností (s praktickou jistotou) ověřeno nebo vyvráceno.“⁸⁷

Tyto důvody, jak vidíme, jsou spojeny s tím, že dané důkazy nejsou ve vztahu ke hře na ptaní se a udávání důvodů pro daný případ podle soudu relevantní, nemohou tak v předmětném řízení být relevantním tahem ve hře. Další možností je pak případ, kdy se soud domnívá, že důkaz, který strana navrhuje, nemůže sloužit jako důvod, není zde tedy inferenční vztah mezi důkazem, který strana navrhuje, a tím, co strana tvrdí, a třetím případem je pak situace, kdy již byla ve vztahu k nějakému tvrzení (nějaké skutečnosti) prokázána jeho (ne)pravdivost a účastník navrhuje další důkaz, který by mohl sloužit jako další důvod pro přijetí již přijatého závěru ohledně (ne)pravdivosti tohoto tvrzení. Nejsou to tak smysluplné tahy, neboť jsou již nadbytečné. Byly by ospravedlňováním něčeho, co se již hráčům zdá dostatečně ospravedlněné.

4.3 Rozhodování složitých případů a důležitost odlišných stanovisek

Výše jsme diskutovali otázku odůvodnění rozhodnutí, kde jsme krom jiného upozornili na to, že v případě, kdy se bude některému z účastníků zdát, že soud při jeho rozhodnutí nehrál dobře hru na ptaní se a udávání důvodů, může použít opravného prostředku. Tímto způsobem se do této hry dostávají další aktéři. V některých případech se však mohou některé spory dostat k Ústavnímu soudu, který je, jak opakovaně sám připomíná:

„podle čl. 83 Ústavy [...] soudním orgánem ochrany ústavnosti, není tedy součástí soustavy obecných soudů a není ani povolán k instančnímu přezkumu jejich rozhodnutí. Směřuje-li ústavní stížnost proti rozhodnutí soudu vydanému v soudním řízení, není samo o sobě významné, je-li namítána jeho věcná nesprávnost. Pravomoc Ústavního soudu je založena výlučně k přezkumu rozhodnutí z hlediska dodržení ústavněprávních principů, tj. zda v řízení, respektive v rozhodnutí jej završujícím, nebyly porušeny ústavními předpisy chráněné práva a svobody účastníka tohoto řízení, zda řízení bylo vedeno v souladu s ústavními principy a zda je lze jako celek pokládat za spravedlivé. Na půdě Ústavního soudu nelze vést pokračující polemiku s obecnými (civilními, trestními, správními) soudy či jinými orgány veřejné moci, s jejichž rozhodnutími stěžovatel nesouhlasí. Ústavnímu soudu nepřísluší zasahovat do ústavně vymezené pravomoci jiných subjektů veřejné moci ani v případě, že by na konkrétní podobu ochrany práv zakotvených v podústavních předpisech měl jiný názor.“⁸⁸

⁸⁷ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 1. 2010, sp.zn. 5 Tdo 31/2010.

⁸⁸ Usnesení Ústavního soudu ze dne 2. 5. 2017, sp. zn. II. ÚS 4050/16.

Ústavní soud zde tak zdůrazňuje, že jeho posláním není zapojovat se do hry na ptaní se a udávání důvodů v rámci podústavního práva. Jeho úkolem je ochrana ústavnosti a základních lidských práv a svobod. Mnoho případů řešených před Ústavním soudem tak můžeme považovat za případy, které bychom označili za případy složité, kde nám v mnoha případech samotný text právního předpisu neposkytuje dostatečná vodítka pro řešení dané otázky. To může být zapříčiněno i tím, že v těchto otázkách budou mnohdy hrát roli i hodnoty,⁸⁹ právní principy, základní práva a svobody, které mohou stát proti sobě. V takovém případě je potřeba rozhodnout, kterým v daném případě dát přednost.

V takovýchto případech se pak zdá vhodné, aby hned v počátku byly případy rozhodovány více soudci a soudkyněmi, tedy aby hned od počátku byla hra na ptaní se a udávání důvodů hrána více hráči na straně soudu. Tito totiž mohou tyto složité otázky diskutovat mezi sebou a mohou uvádět relevantní protiargumenty, neboť by mělo již v rámci tohoto procesu docházet k formování co možná nejrozzumnějšího (a neobjektivnějšího) rozhodnutí.⁹⁰ Co je však rovněž nutno na tomto místě připomenout, je to, že je vhodné, aby tyto osoby měly alespoň částečně odlišné světonázory,⁹¹ aby k této racionální diskuzi mohlo alespoň hypoteticky docházet. Tedy aby zde docházelo ke hře na ptaní se a udávání důvodů i mezi samotnými soudci a soudkyněmi, aby jednotlivá tvrzení mohla být zpochybňována a zkoumána z různých úhlů pohledu (perspektiv). Tímto způsobem by se mělo zajistit co možná nejvíce ospravedlněné rozhodnutí, neboť by se k žádnému tvrzení nepřistupovalo zcela nekriticky.

Může se ovšem stát, že se jednotliví soudci a soudkyně, pakliže je případ rozhodován v senátu či plénu, na jednoznačné odpovědi neshodnou. Tato neshoda může být rozdělena na dvě typové situace. Jednou z nich je, že se neshodnou na samotném rozhodnutí, druhou je pak to, že se sice shodnou na rozhodnutí, ale neshodnou se na jeho odůvodnění. Pokud některá z těchto situací nastane, je v případě soudců a soudkyň Ústavního soudu možné, aby ti, kdo s rozhodnutím nebo s jeho odůvodněním nesouhlasí, vyjádřili tento svůj nesouhlas prostřednictvím odlišného stanoviska. Mají pak právo na to, aby „*odlišné stanovisko bylo uvedeno v protokolu o jednání a aby bylo připojeno k rozhodnutí s uvedením jeho jména*“.⁹²

Pokud bychom se na toto opět zaměřili námi naznačenou perspektivou, tak ti, kteří vyjadřují svůj nesouhlas, shledávají hru na ptaní se a udávání důvodů, která byla pro-

⁸⁹ Ústava ČR není podle Ústavního soudu „založena na hodnotové neutralitě, [...] ale včleňuje do svého textu i určité regulativní ideje, vyjadřující základní nedotknutelné hodnoty demokratické společnosti. Česká ústava akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově-materiálnímu smyslu, podmiňuje právo respektováním základních konstitutivních hodnot demokratické společnosti a těmito hodnotami také užití právních norem měří.“ Nález Ústavního soudu ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93.

⁹⁰ Tímto způsobem již v procesu samotného rozhodovacího procesu, ještě před tím, než je vyneseno konečné rozhodnutí, může docházet ke korekci případných chyb v úsudcích a zkruslení. K tomu více kapitola 3.2 tohoto textu nebo například SMITH, J. J. – WALD, B. *Collectivised Intellectualism*, s. 7.

⁹¹ Na tuto problematiku jsme upozornili v podkapitole 3.2 tohoto textu: „Když členové skupiny mnoho nevědí, ale sdílejí určitý postoj, mohou se navzájem utvrzovat v pocitu porozumění, což vede k tomu, že všichni mají pocit, že jejich postoj je oprávněný a jejich poslání jasné, i když nemají žádné skutečné odborné znalosti, které by jim poskytly pevnou podporu. [...] Členové skupiny si navzájem poskytují intelektuální podporu, ale názor této skupiny nic nepodporuje.“ SLOMAN, S. – FERNBACH, P. *The Knowledge Illusion. Why We Never Think Alone*, s. 173.

⁹² § 14 zákona č. 182/1993 Sb., zákon o Ústavním soudu, pokud se jedná o plenární rozhodnutí, a § 22 téhož zákona, pokud se jedná o rozhodování senátu Ústavního soudu.

vedena jejich kolegy, nepřiliš úspěšnou. V odlišném stanovisku pak uvádějí své důvody, které je buď rovnou vedou k závěru jinému, nebo je považují za relevantnější než ty, které byly uvedeny v samotném rozhodnutí nebo které byly podle nich použity neadekvátně. Na jednu stranu by se mohlo zdát, že tímto samotné rozhodnutí může ztrácet na autoritě, na stranu druhou je toto velice důležitým a smysluplným institutem. Disentující soudci a soudkyně tím naznačí, že řešená právní otázka není jednoznačně zodpověditelná, uvedou důvody, které mohou vést k jinému rozhodnutí.

Tyto důvody pak mohou zohlednit i následující interpreti a orgány autoritativně aplikující právo a po zvážení důvodů uvedených v rozhodnutí a důvodů uvedených v odlišném stanovisku či odlišných stanoviscích mohou dospět k tomu, že právě důvody uvedené v odlišných stanoviscích považují za lepší. Pak mohou rozhodnout v souladu s nimi, a to na základě toho, že jim takové rozhodnutí bude připadat více ospravedlněné. Disentující soudci tak hrají v takovém případě roli těch, kteří zpochybňují něčí tvrzení, v tomto případě rozhodnutí a odůvodnění jejich kolegů, neboť se jim zdá, že nepodali dostatečně silné argumenty.⁹³

Toto oprávnění, tedy možnost vyjádřit své odlišné stanovisko tak, aby bylo i veřejně dostupné, mají, jak jsme uvedli, soudci Ústavního soudu. Pro úplnost můžeme doplnit, že v některých věcech mají toto oprávnění i soudci Nejvyššího správního soudu, a to na základě § 55a zákona č. 150/2002 Sb., zákona soudní řád správní, kde se uvádí, že „*člen senátu Nejvyššího správního soudu ve složení podle § 16 odst. 2 písm. a) a odst. 3, který s rozhodnutím senátu nebo s jeho odůvodněním nesouhlasí, má právo, aby jeho odlišné stanovisko bylo uvedeno v protokolu o hlasování a aby byly důvody jeho nesouhlasu připojeny k vyhotovení písemného rozhodnutí s uvedením jeho jména*“. Nebo Nejvyššího soudu v případě, že soudce Nejvyššího soudu nesouhlasí s právním názorem vyjádřeným v návrhu stanoviska pléna Nejvyššího soudu.⁹⁴

Závěr

V tomto textu jsme se zaměřili na problematiku morálních intuic v právu. Nejprve jsme se věnovali samotné otázce toho, proč by měly morální intuice právníky, právní teoretiky a právní filosofy vůbec zajímat. Upozornili jsme na to, že otázka morálního uvažování se zdá být relevantní, ať už jsme zastánci pozitivismu, či anti-pozitivismu. Zástupci těchto myšlenkových táborů totiž připouštějí, že v rámci interpretace a aplikace práva hraje v některých případech svou roli i morální uvažování.

⁹³ Toto souvisí opět i s autoritou soudních rozhodnutí, kterou jsme diskutovali v podkapitole 4.1 tohoto textu.

⁹⁴ Čl. 35 bod 5) Jednacího řádu Nejvyššího soudu: „*Na žádost soudce Nejvyššího soudu, který se účastnil jednání kolegia nebo zasedání pléna a nesouhlasil se zaujatým stanoviskem nebo s jeho odůvodněním, se k protokolu o jednání kolegia nebo o zasedání pléna připojí podstatný obsah odlišného stanoviska (právního názoru) tohoto soudce s uvedením jeho jména a požádá-li o to, uveřejní se společně se stanoviskem ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek. Žádost musí soudce vyjádřit ústně nebo písemně do hlasování kolegia nebo pléna. Písemné vyhotovení svého odlišného stanoviska (právního názoru) je povinen předložit do vyhlášení stanoviska kolegia nebo pléna.*“

V tomto případě je to obzvláště zajímavá situace, neboť jedním z úkolů Nejvyššího soudu je právě i sjednocování judikatury, tedy zabránění tomu, aby se interpretační a aplikační praxe u různých soudů rozcházely. My se však nedomníváme, že by to bylo na škodu, byť to může působit trochu paradoxně. Sjednocení judikatury zcela jistě prospěje právní jistotě, ta však není hodnotou jedinou, kterou by stálo za to v rámci práva a interpretační a aplikační praxe chránit. Oproti ní můžeme uvést například spravedlnost.

Dále jsme uvedli naši metodologickou pozici, tedy metodologický naturalismus spojený s realismem, kde jsme se snažili poukázat na to, že pokud chceme podat explikačně-analytickou teorii toho, co se při procesu interpretace a aplikace práva soudy děje, měli bychom brát v potaz i výsledky kognitivních věd. Díky spojení právní teorie, analytické filosofie a poznatků kognitivních věd jsme pak analyzovali a explikovali problematiku uvažování a zdůvodňování, a to za účelem zodpovězení námi kladené otázky.

Představili jsme dva hlavní přístupy k uvažování a zdůvodňování, a to individualistický a interakcionistický. Díky spojení s kognitivní vědou jsme mohli upozornit na to, že se přístup interakcionistický zdá býti tím příležitavějším. Rovněž jsme byli schopni poukázat na možná úskalí a problémy individuálního uvažování a zdůvodňování, tedy toho, když člověk uvažuje sám. Interakcionistický přístup jsme pak spojili s filosofií Roberta B. Brandoma a jeho hrou na ptaní se a udávání důvodů. Poukázali jsme na to, že pokud něco tvrdíme, zavazujeme se tím k tomu, že bude-li tvrzení zpochybněno, budeme je schopni odůvodnit, tedy ospravedlnit. To se nám nemusí vždy podařit, ale vždy bychom na to měli být připraveni.

Následně jsme tyto naše poznatky spojili s problematikou ryze právní. Perspektivou filosofie Roberta B. Brandoma (potažmo Wilfrida Sellarse a Ludwiga Wittgensteina) jsme diskutovali problematiku odůvodnění soudních rozhodnutí, s tím spojenou problematiku zásady volného hodnocení důkazů a rovněž jsme se zaměřili na problematiku rozhodování složitých případů, kde jsme v návaznosti na dříve uvedené poukázali na to, že by tyto měly být rozhodovány vždy více soudci či soudkyněmi, kteří navíc mají na některé otázky trochu odlišný názor. Tímto způsobem by mělo být zabezpečeno to, že bude pečlivě hrána hra na ptaní se a udávání důvodů.

Odpovědnost státu za škodu a autonomie Parlamentu: Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu jako ústřední správní úřady

Lukáš Lev Červinka*

Abstrakt: Čím se stát stává komplexnějším, tím více se ukazuje formální pohled na dělbu moci jako nedostačující. Tento článek se snaží na příkladu projednávání odpovědnosti státu za škodu způsobenou nezákonným rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem ukázat, nakolik nás tekutá dělba moci nutí přehodnotit povahu a postavení Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu jako pouhých servisních orgánů komor Parlamentu a v situacích, kdy vykonávají činnosti státní správy, jim přiznat postavení ústředního správního úřadu. Na uvedeném příkladu zákona o odpovědnosti státu za škodu je v článku detailně rozebírána neudržitelnost čistě institucionálního pojetí ústředního správního úřadu a na Kanceláři Poslanecké sněmovny a Kanceláři Senátu ukazuje, proč je zásadní ústřední správní úřad vykládat z hlediska funkčního. Problematika postavení Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu má však i svůj rozměr ústavněprávní, jelikož Parlament, respektive jeho komory skrze činnost těchto svých orgánů realizují svou ústavní autonomii. Autor článku se proto věnuje i otázce, nakolik je slučitelné s ústavní autonomií Parlamentu, aby ve věci nároku náhrady škody způsobené činností jeho orgánů jednal za stát orgán moci výkonné, a dochází k závěru, že to možné není, jelikož nejenže s autonomním výkonem moci musí být nezbytně spojena i odpovědnost za takový výkon, ale vedle toho musí mít Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu, jakožto artikulanti ústavní autonomie Parlamentu, možnost v rámci této odpovědnosti svá rozhodnutí či úřední postup hájit neodvisle od stanoviska orgánu moci výkonné.

Klíčová slova: ústřední správní úřad, autonomie Parlamentu, odpovědnost státu, Kancelář Poslanecké sněmovny, Kancelář Senátu

Úvod

Článek na uvedeném příkladu zákona o odpovědnosti státu za škodu detailně rozebírá neudržitelnost čistě institucionálního pojetí ústředního správního úřadu a na příkladu Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu ukazuje, proč je zásadní jej vykládat z hlediska funkčního.

Problematika postavení Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu má však i svůj rozměr ústavněprávní, jelikož Parlament, respektive jeho komory skrze činnost těchto svých orgánů realizují svou ústavní autonomii. Článek se proto věnuje i otázce, nakolik je slučitelné s ústavní autonomií Parlamentu, aby ve věci nároku náhrady škody způsobené činností jeho orgánů jednal za stát orgán moci výkonné, a dochází k závěru, že to možné není, jelikož nejenže s autonomním výkonem moci musí být nezbytně spo-

* JUDr. Lukáš Lev Červinka, interní doktorand, katedra ústavního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy a katedra ekonomie University Ca' Foscari v Benátkách. E-mail: cervinkl@prf.cuni.cz. ORCID: 0000-0002-0770-7071. Článek vznikl za podpory SVV projektu Univerzity Karlovy č. 260622 *Technologický pokrok a společenské proměny jako výzvy pro zkoumání základních otázek práva*.

jena i odpovědnost za takový výkon, ale vedle toho musí mít Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu, jakožto artikulanti ústavní autonomie Parlamentu, možnost v rámci této odpovědnosti svá rozhodnutí či úřední postup hájit neodvisle od stanoviska orgánu moci výkonné.

Jsou to zdánlivě maličkosti či všemi zcela zapomenuté aspekty našeho ústavně-politického systému, které nám mnohdy manifestují jeho podstatu a charakter jasněji a ostřeji nežli základní principy a hodnoty, na nichž si představujeme, že jest tento systém postaven. Spor o jmenování guvernéra a viceguvernéra Bankovní rady České národní banky mezi prezidentem Václavem Havlem a předsedou vlády Milošem Zemanem, který měl být episodním střetem o konkrétní jméno jmenovaného, nám dal nahlédnout do chronické slabosti českých vlád rodící se z jejich nečinnosti a laxnosti směrem k aktivitám presidentovým.¹ Nelibost dvou poslanců s předčasným ukončením jejich mandátů zkrácením volebního období Poslanecké sněmovny *ad hoc* ústavním zákonem vedla k artikulaci doktríny přezkoumatelnosti ústavnosti ústavního zákonodárství.² Takových případů bychom přitom mohli v české ústavní historii nalézt vícero.

V tomto článku se zaměřuji právě na jednu takovouto jednotlivost; vskutku drobnost, a sice na postavení Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu (dále také jen jako „Kanceláře“) v rámci projednávání nároků na náhradu škody způsobené při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem.³ Cílem přitom není představit ucelenou koncepci povahy Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu uplatnitelnou v jakékoli myslitelné situaci jejich existence, nýbrž na konkrétním příkladu demonstrovat problematičnost našeho přístupu k těmto orgánům (jak z hlediska právněteoretického tak z hlediska právní praxe) jakožto orgánům čistě „servisním“, stojícím plně v oblasti moci zákonodárné. Zatímco první cíl by dalece přesahoval možnosti jednoho článku a vpravdě by si zasloužil dlouhodobého zkoumání týmem juristů z oblasti ústavního, správního i občanského práva, druhý umožňuje na věcně úzce vymezené problematice demonstrovat nedostatečnost čistě formálního pojetí dělby moci a nutnost inkorporace materiálního hlediska v situaci, kdy Kanceláře vykonávají úkoly, jež tradičně spadaly do působnosti správních úřadů a hájemství moci výkonné. Jinými slovy, tento minimalistický, téměř glosátorský úkol jasně ukazuje potřebnost stanovení si mnohem ambicióznějšího cíle prvého.

Na následujících řádcích se tedy nejprve zaměřím na problematiku zákona o odpovědnosti za škodu, respektive otázky, za jakou činnost jakých orgánů stát odpovídá a které orgány jsou příslušny k projednávání nároků na náhradu způsobené škody. Klíčová bude přitom otázka vymezení *ústředního správního úřadu*, čemuž se budu věnovat v druhé části, v níž se dostaneme do oblasti obecného správního práva, a tolik problematice nedostatečné konsistenčnosti, systematičnosti a srozumitelnosti užívaných pojmů, narážejících na meze formálního přístupu při snaze se *ad hoc* vypořádat s funkční specifičností Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu. Ve třetí části pak ukazují ústavně-právní problematičnost čistě formálního pojetí ústředního správního úřadu na příkladu

¹ Viz náleží Ústavního soudu ze dne 20. 6. 2001, sp. zn. Pl. ÚS 14/01.

² Viz náleží Ústavního soudu ze dne 10. 9. 2009, sp. zn. Pl. ÚS 27/09.

³ Viz zákon č. 82/1998 Sb., o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem („zákon o odpovědnosti za škodu“).

postavení Kanceláří v režimu zákona o odpovědnosti za škodu, a sice argumentují, že ústavní princip autonomie Parlamentu vyžaduje modifikaci takového pojetí ústředního správního úřadu o materiální hledisko.

Závěrem tohoto článku tedy je, že současná praxe, kdy ve věcech náhrady škody způsobené rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem Kanceláře Poslanecké sněmovny či Kanceláře Senátu jedná jménem státu Ministerstvo financí, a nikoli dotčené Kanceláře, je značně nešťastnou, ústavně nežádoucí a prakticky neudržitelnou konstrukcí, jež je nejen symptomem neschopnosti se systematicky vypořádat se specifickým postavením těchto entit, ale rovněž nepochopením a nedbalým narušením ústavní autonomie komor Parlamentu, již tyto Kanceláře symbolizují.

1. Zákon o odpovědnosti za škodu

Zákon o odpovědnosti za škodu ve svém § 3 odst. 1 stanoví, že stát odpovídá za škodu způsobenou a) státními orgány, b) právníckými a fyzickými osobami při výkonu státní správy, která jim byla svěřena zákonem nebo na základě zákona (dále jen „úřední osoby“), a c) orgány územních samosprávných celků jednajících v rámci své přenesené působnosti. Pro naši oblast zájmu je pak zásadní bod a), tedy kategorie státních orgánů. Mezi ty totiž jak teorie⁴ tak judikatura⁵ řadí všechny orgány uplatňující státní moc, tedy jak orgány moci výkonné či soudní, tak orgány moci zákonodárné, a to zejména s odkazem na článek 36 odst. 3 Listiny základních práv a svobod („LZPS“). Aby bylo možno uvažovat o odpovědnosti státu za škodu, musí být tato způsobena buď nezákonným rozhodnutím, nebo nesprávným úředním postupem.⁶ Je přitom nasnadě, že Kancelář Poslanecké sněmovny i Kancelář Senátu jsou orgány uplatňující státní moc, resp. v rámci správního řízení vydávají individuální rozhodnutí o právech a povinnostech osob a rovněž lze některou z jejich činností charakterizovat jakožto úřední postup – a pro účely zákona o odpovědnosti za škodu tedy potenciálně i nesprávný úřední postup – ježto za takový se považuje jakákoli činnost státních orgánů při uplatňování státní moci odlišná od činnosti rozhodovací.⁷

Příkladem situace, kdy stát odpovídá za škodu způsobenou nezákonným rozhodnutím či nesprávným úředním postupem Kanceláře Poslanecké sněmovny či Kanceláře Senátu, může být neposkytnutí informace v rozporu se zákonem č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím („informační zákon“), či poskytnutí informace při nedodržení tímto zákonem dané lhůty. V takovém případě pak připadá v úvahu otázka náhrady škody, resp. nemajetkové újmy. Kdo však jedná v těchto věcech jménem státu?

V občanskoprávních vztazích, mezi něž spadá i otázka náhrady škody, zastupují stát jeho organizační složky dle zákona č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky,⁸ nicméně zákon o odpovědnosti za škodu ve svém § 6 odst. 1 stanoví speciální úpravu, dle které ve věcech náhrady škody způsobené nezákonným rozhodnutím či nesprávným úředním

⁴ VOJTEK, P. – BIČÁK, V. *Odpovědnost za škodu při výkonu veřejné moci: komentář*. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2017, s. 35 an.

⁵ Viz nálezy Ústavního soudu ze dne 22. 9. 1999, sp. zn. I. ÚS 245/98.

⁶ § 5 zákona o odpovědnosti za škodu.

⁷ VOJTEK, P. – BIČÁK, V. *Odpovědnost za škodu při výkonu veřejné moci*, s. 146–147, 158.

⁸ Srovnej též ibidem, s. 77.

postupem jednájí jménem státu „ministerstva a jiné ústřední správní úřady“, přičemž pro další použití vyhraduje zkratku „úřad“. V odst. 2 písm. a) téhož ustanovení pak stanoví příslušnost Ministerstva spravedlnosti pro situace škod způsobených zejména v rámci občanského soudního řízení či trestního řízení a v písm. b) příslušnost toho úřadu, v jehož odvětví státní správy ke škodě došlo. Odstavec 3 pak stanoví, že u škod způsobených nesprávným úředním postupem dle § 13 odst. 1 věty druhé a třetí a situací, kdy se pro účely náhrady škody posuzuje správní a navazující soudní řízení za jeden celek, je příslušný úřad, do jehož působnosti spadá odvětví státní správy, v němž probíhalo správní řízení. Konečně pak odstavec 4 stanoví, že není-li možno určit příslušný úřad dle odstavce 2 či 3, je příslušné jednat jménem státu Ministerstvo financí. Toto ustanovení má za cíl předejít nejasnostem o příslušnosti v případech možné příslušnosti více subjektů, respektive situacím, kdy by nebyl příslušný žádný orgán, přičemž Ministerstvo financí bylo zvoleno z důvodu, že do jeho působnosti spadá hospodaření s majetkem státu.⁹ § 6 zákona o odpovědnosti za škodu pamatuje rovněž na orgány, které se svou povahou, zejména svou nezávislostí na moci výkonné, vymykají „standardním“ úřadům, a sice Českou národní banku (odstavec 5) a Nejvyšší kontrolní úřad (odstavec 6).

Ježto jak jsem uvedl výše, není pochyb o tom, že stát odpovídá za škody způsobené nezákonným rozhodnutím či nesprávným úředním postupem Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu, otázkou zůstává pouze, zdali tyto jsou příslušny jednat jménem státu při projednávání náhrad za takové škody. Jinými slovy, ať již jde o příslušnost dle § 6 odst. 2 písm. b) nebo § 6 odst. 3, klíčovým dilematem je povaha Kancelářů jakožto ústředních správních úřadů.

2. Ústřední správní úřad

Termín „ústřední správní úřad“ rozhodně nepatří mezi nezajímavé body správního práva, máje navíc značný přesah do otázek ústavně-teoretických, respektive ústavněprávních. Již samotný pojem „úřad“ disponuje v právnické češtině a české právní vědě mnohovýznamovostí, jak demonstruje Dušan Hendrych na třech možných interpretacích tohoto pojmu:

- 1) Zákonem stanovený a přesně ohraničený okruh záležitostí, které jsou přiřazeny nějaké organizační jednotce nebo přímo orgánu jako jejich působnost, kterou vždy vykonávají fyzické osoby jako monokratické nebo kolegiální orgány příslušného subjektu veřejné správy (funkční pojetí). Toto pojetí se dá také vyjádřit jako vykonávání úřadu nebo jako ustanovování do úřadu (např. prezidenta, ministra, přednosty).
- 2) Obecné označení organizační jednotky, které je příkázána určitá věcná a územní působnost (institucionální pojetí). Toto označení je významově shodné s doposud u nás ještě převažujícím starším označením správních útvarů (úřadů) slovem orgán (správní orgán, orgán státní správy apod.).
- 3) Soubor osob přidáný orgánu na pomoc při výkonu jeho úřadu (funkce) a tvořící organizační jednotku (pojetí pomocného útvaru) bez vrchnostenské pravomoci vydávat abstraktní nebo konkrétní právní akty. Taková pravomoc přísluší jen orgánu,

⁹ Důvodová zpráva k zákonu o odpovědnosti za škodu, zvláštní část k § 6.

u kterého byl takový pomocný útvar zřízen a pro něhož pracuje (např. Kancelář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR). Je třeba připomenout, že tato koncepce úřadu dlouho ve veřejné správě převažovala, neboť odpovídala plně starší představě, že úřad je funkce spojená s působností a pravomocí orgánů státu, jimiž mohou být pouze fyzické osoby (např. ministři) nebo kolektivy takových osob (např. vlády), a proto působnost být úřadem nelze přikazovat nějaké organizační jednotce.¹⁰

Dle Hendrycha v současném českém právním prostředí dominuje institucionální pojetí úřadu (výše pod bodem č. 2), tedy že správní právo, s odkazem na článek 79 odst. 1 a 2 Ústavy, „za úřad považuje každou trvalou organizační jednotku, která byla zřízena vykonavatelem veřejných úkolů a není právníčkou osobou“. Toto institucionální pojetí (správního) úřadu pak dále rozvádí konstatováním, že:

Organizační jednotka může však být koncipována jako správní úřad jen tehdy, pokud plní veřejné úkoly prostředky veřejného práva. [...] Správní úřady jsou součástí moci výkonné, nástrojem, jehož prostřednictvím stát přímo plní své úkoly a funkce. Správní úřady jsou organizovány monokraticky – v čele úřadu stojí jediná fyzická osoba. I když působnost je stanovena zákonem správnímu úřadu, jako souhrnu osobních a věcných prostředků zorganizovaných v jeden celek za účelem výkonu určitého vymezeného úseku veřejné správy, je pravomoc s výkonem takové působnosti vždy spojena s fyzickou osobou především s představitelem správního úřadu jako orgánem státu, a to v rozsahu působnosti přikázané správnímu úřadu, jehož řízením byl pověřen. Protože v případě správních úřadů jde vždy jen o výsek celkové působnosti příslušného subjektu veřejné správy (zejména státu), nutně platí, že postavení a vztahy těchto úřadů navzájem se řídí nejen předpisy právními, ale také předpisy interními platnými toliko uvnitř organizační soustavy subjektu veřejné správy.¹¹

Na tomto místě je třeba vyzdvihnout zásadní vliv výše zmíněného článku 79 Ústavy, který v institucionálním nazírání na problematiku (ústředních) správních úřadů řadí tyto vylučně do moci výkonné, respektive do té části moci výkonné, jež je hierarchicky pod vládou, čímž dochází k vynětí tolik problematického postavení presidenta republiky. Toto institucionální hledisko je pak dále rozvedeno zejména judikaturou Nejvyššího správního soudu, jenž, pro zachování právní jistoty, v této věci uplatňuje striktně formalistické chápání ústředních správních úřadů jakožto vylučně těch explicitně v zákoně – zejména kompetenčním¹² – za takové označených.¹³

Odlišné – materiální – pojetí ústředního správního úřadu zaujímá Ústavní soud, podle něhož je ústředním správním orgánem, užívaje přitom dříve převažující termín „ústřední orgán státní správy“, takový, jenž kumulativně splňuje následující tři kritéria:

Výkon státní správy představuje podstatnou (byť menšinovou) část náplně daného orgánu, správní orgán vykonává celostátní působnost a tento orgán není přímo podřízen jinému ústřednímu orgánu státní správy. (Další kritéria jako normotvorná pravomoc

¹⁰ HENDRYCH, D. a kol. *Správní právo. Obecná část*. 9. vydání. Praha: C. H. Beck, 2016, s. 66–67. (Číslování přidáno.)

¹¹ *Ibidem*, s. 67.

¹² Zákon č. 2/1969 Sb., kompetenční zákon.

¹³ Usnesení Nejvyššího správního soudu ze dne 27. 5. 2003, sp. zn. Komp 1/2003, a usnesení Nejvyššího správního soudu ze dne 23. 7. 2004, sp. zn. Komp 1/2004.

či monokratičnost správního orgánu nejsou v odborné literatuře jednoznačně přijímána a v jejich případě můžeme hovořit o znacích sice převažujících, nicméně nikoli nutných.)¹⁴

3. Autonomie Parlamentu

Jak je patrné z argumentace Ústavního soudu, čistě formalistické nazírání na ústřední správní úřady jako na orgány za takové označené je v rozporu s materiálním právním státem, jelikož nereflktuje skutečnou povahu daného orgánu, ale pouze jeho formální označení. § 1 a 2 kompetenčního zákona tak mohou sloužit jako nápomocné výčty ústředních správních úřadů, zejména poté, co se zákonodárce snažil reflektovat postoj Ústavního soudu a okruh ústředních správních úřadů dle formálního a materiálního hlediska pokud možno sjednotit, nicméně ani tak nelze tato dvě ustanovení považovat za taxativní výčty, jak ukazuje postavení ČNB a NKÚ. Jejich příklad ukazuje další problematičnost čistě institucionálně-formálního pojetí ústředních správních úřadů, a sice jejich zařazení do moci výkonné a hierarchickou podřízenost vládě, které je, právě ve světle povahy ČNB a NKÚ, ale i dalších nezávislých ústředních správních úřadů, neudržitelné. Materiálně-funkční interpretace ústředních správních úřadů tak reflektuje tekutou dělbou moci,¹⁵ kdy orgány mimo moc výkonnou vykonávají úkoly státní správy v minulosti tradičně zařazované výlučně právě do moci výkonné.

Podíváme-li se tedy na Kanceláře prismatem výše uvedených tří kritérií stanovených Ústavním soudem, nemůžeme než konstatovat, že otázku, zdali jsou Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu ústřední správní úřady, či nikoli, není možno bez dalšího jednoduše zodpovědět s platností pro všechny myslitelné situace. Jinými slovy, jejich povaha je situační a závisí na kontextu, v němž se nacházejí, respektive jaké činnosti vykonávají. Tato tekutost postavení Kanceláří je nejlépe patrná právě při pohledu na jednotlivá kritéria Ústavního soudu. Zatímco celostátní působnost je jednoznačná a vyplývá z celostátní působnosti Parlamentu, otázka podřízenosti již je poněkud problematická; a sice, je evidentní, že Kanceláře, jakožto pomocné orgány, jsou podřízeny jednotlivým komorám Parlamentu ČR, které mají plnou moc nad jejich vnitřní organizací i personálním obsazením. Na druhou stranu, při plnění úkolů vyplývajících Kancelářím přímo z právních předpisů – jako je již výše uvedená povinnost poskytovat informace v souladu se zákonem o svobodném přístupu k informacím – Kanceláře svým komorám podřízeny nejsou a tyto úkoly vykonávají nezávisle na nich, tj. není možné, aby například Poslanecká sněmovna, některý z jejích výborů či funkcionářů, uložila Kanceláři Poslanecké sněmovny, které informace žadateli poskytnout, a které nikoli. Ani poslední kritérium – tj. že výkon státní správy představuje podstatnou část náplně daného orgánu – nelze kategoricky označit za splněné, či naopak nenaplněné. Je beze sporu, že primárním úkolem Kanceláří je poskytovat administrativní, technickou a odbornou asistenci komorám Parlamentu při výkonu jejich legislativní činnosti, nicméně i přesto se Kanceláře dostávají, a to čím dál tím více, do situací, kdy rozhodují o právech jednotlivců, a to mnohdy dokonce o právech základních. V tomto směru tak nelze nepřipomenout postavení Úřadu

¹⁴ Usnesení Ústavního soudu ze dne 30. 11. 2010, sp. zn. Pl. ÚS 52/04.

¹⁵ Myšlenka „tekutosti“ vychází z práce Zygmunta Baumana, zejména z BAUMAN, Z. *Tekutá modernita*. Praha: Portál, 2020.

vlády, které je dle § 2 bodu 10 kompetenčního zákona považován za ústřední správní úřad, a to přesto, že povaha jeho činnosti a úkolů je obdobná těm vykonávaných Kanceláři, pouze s tím rozdílem, že orgán, kterému Úřad vlády poskytuje svůj servis, je v rámci moci výkonné. Určení, zdali je konkrétní orgán ústředním správním úřadem, tak opět naráží na institucionálně-formální nahlížení na dělbu moci a ignoruje funkčně-materiální hledisko, s nímž se zákonodárce snaží vypořádat *ad hoc*, jak ukazuje různorodé postavení Kanceláří v rámci režimu různých zákonů:

Dle § 3 odst. 1 zákona č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích, má Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu obdobné postavení jako organizační složka státu a dle § 6 a § 7 tohoto zákona jsou pak tyto oprávněny jednat za stát a manifestovat tak jeho právní subjektivitu. Podíváme-li se pak do rejstříku orgánů veřejné moci,¹⁶ nalezneme například u Kanceláře Poslanecké sněmovny, že je vedena jako orgán s obdobným postavením správního úřadu,¹⁷ státní orgán vykonávající veřejnou správu,¹⁸ a dokonce jako správní úřad s působností pro celé území státu.¹⁹

Tato nekonzistentnost právní úpravy kategorizace Kanceláří dobře ukazuje nemožnost jejich *en bloc* vynětí z okruhu ústředních správních úřadů, respektive z orgánů vykonávajících státní správu obecně. Obdobná nekonzistentnost, ačkoli v menší míře, postihuje i právní úpravu týkající se dříve zmíněného Úřadu vlády, který je uveden v § 2 bodě 10 kompetenčního zákona mezi ústřední orgány státní správy (ústřední správní úřady), ale v § 3 odst. 1 zákona č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky, již Úřad vlády mezi správní úřady státu zahrnut není.

Ptáme-li se tedy na povahu Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu, nemůžeme odsunout zcela stranou skutečnost, že orgán, jemuž poskytují servisní služby, je právě zákonodárny sbor. Na druhou stranu nelze ani ignorovat, že vykonávají úkoly mající nelegislativní charakter, tj. spadají do oblasti státní správy. Právě proto je třeba brát v potaz povahu jimi vykonávaných úkolů a ptát se, jakou povahu Kanceláře mají při jejich výkonu; jinými slovy, v situacích, kdy Kanceláře vykonávají úkoly státní správy, je více než záhodno na ně hledět jako na ústřední správní úřady, zejména vyžaduje-li to ústavní nutnost dané věci – zachování ústavní autonomie Parlamentu.

Je-li jedním ze základních prvků ústavní autonomie Parlamentu jeho autonomie rozpočtová,²⁰ funkční i organizační nezávislost a neodvislost od orgánů moci výkonné, a v neposlední řadě rovněž autonomní způsobilost jeho pomocných orgánů artikulovat právní subjektivitu státu jednáním jeho jménem, obdobně jako organizační složky státu, pak je nezbytné, aby tato autonomie byla vyjádřena i v jeho způsobilosti odpovídat za škody způsobené při uplatňování této autonomie. Respektive aby Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu byly způsobilé jednat jménem státu, jenž je za takové škody způsobilý.

¹⁶ Dostupné z: <<https://portal.gov.cz/organy-verejne-moci/ceska-republika-kancelar-poslanecke-snemovny-7881>>.

¹⁷ V režimu § 43 písm. c) zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví.

¹⁸ V režimu § 16 zákona č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv.

¹⁹ V režimu § 1 odst. 2 zákona č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv.

²⁰ Více k tématu ústavní autonomie parlamentu viz například WINTR, J. – CHMEL, J. – ASKARI, D. The Role of Parliamentary Autonomy in Constitutional Review. *The Lawyer Quarterly*. 2021, Vol. 11, No. 1, nebo COUDERC, M. The Administrative and Financial Autonomy of Parliamentary Assemblies. In: *Association of Secretaries General of Parliaments* [online]. 1998 [cit. 3. 7. 2023]. Dostupné z: <<https://www.asgp.co/sites/default/files/documents/OMQJLYHYSWWZJWFVQFGIIDSANRDGW.pdf>>.

Na tomto místě se více než nabízí srovnání se škodou způsobenou orgány moci soudní, kdy jménem státu jedná Ministerstvo spravedlnosti, čímž dochází k narušení dělby moci obdobným způsobem, jako když za škody způsobené orgány moci zákonodárné jedná Ministerstvo financí. Ačkoli se však daná úprava nejeví jako nejvhodnější a bylo by namísto uvažovat o její modifikaci ve prospěch zřízení orgánu obdobného Nejvyšší radě soudnictví, který by jménem státu v těchto věcech jednal, opírá se tato o § 119 odst. 1 zákona č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, dle něhož je ústředním orgánem státní správy soudů Ministerstvo spravedlnosti. V případě Parlamentu však žádné takovéto omezení autonomie Parlamentu nikde v českém právním řádu nenalezneme.

Vyjímat Kancelář Poslanecké sněmovny a Kancelář Senátu z orgánů státu oprávněných jej zastupovat při projednávání nároků na náhradu škody způsobené nezákonným rozhodnutím či nesprávným úředním postupem je jednak ústavně nežádoucí a jednak prakticky neudržitelné, ježto první vede k provázanosti výkonné a zákonodárné moci, respektive omezení ústavní autonomie komor Parlamentu a druhé k nekonsistenci a nejasnostem souvisejícím s terminologickým výkladem postavení Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu v oblastech výkonu veřejné moci, zejména pak v oblastech výkonu státní správy.

Závěr

Vynětím Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu ze zastupování státu při projednávání náhrady škody dochází k zásahu do autonomie Parlamentu, ježto oprávněnost a správnost jeho rozhodnutí a úředního postupu v rámci nelegislativní činnosti je pověřen hájit orgán moci výkonné, a nikoli samotné Kanceláře; těm přitom zcela evidentně svědčí právní zájem na výsledku takového projednání, což reflektují i obecné soudy, když přiznávají Kancelářím postavení vedlejších účastníků v občanskoprávním řízení. Kanceláře jakožto vedlejší účastníci nicméně mohou pouze podpořit stanovisko Ministerstva financí jakožto účastníka hlavního, které disponuje s věcí řízení a může se rozhodnout nárok na náhradu škody uznat i proti vůli příslušné Kanceláře. Touto interpretací „ústředního správního úřadu“ tak dochází k omezení práva komor Parlamentu, respektive jejich Kancelářů, bránit svá rozhodnutí a zvolený úřední postup. Konstruuje se tak quasi-tutela Ministerstva financí nad činností Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu, kdy tyto, přestože disponují vlastními kapitolami státního rozpočtu a finanční autonomií, nehradí škody způsobené svými rozhodnutími a nelegislativní činností, čímž se fakticky zbavují finanční odpovědnosti za způsobené škody, čímž je naopak narušeno postavení orgánů moci výkonné, které musí nést finanční odpovědnost za takovouto činnost, což je motivuje k ovlivňování rozhodovací činnosti Kancelářů takovým způsobem, aby bylo vzniku potenciální škody předejito. Tím se však opět dostáváme k problému narušení dělby moci a autonomie Parlamentu.

Nelze však opominout ani dopad vynětí Kancelářů z okruhu orgánů příslušných k zastupování státu při projednávání nároků na náhradu škody na oblast právního státu, konkrétně pak na srozumitelnost a předvídatelnost práva, když organizační složka státu, jež způsobila škodu a již je umožněno účastnit se občanskoprávního řízení před soudy jako vedlejší účastník zastupující zájem státu a vystupující jakožto artikulant jeho právní osobnosti, není tou organizační složkou, která je příslušna k projednávání takového nároku, a to bez jakéhokoli důvodu – odhlédneme-li od svévole či prostého nesystémového přístupu k právní regulaci činnosti orgánů veřejné moci.

Příklad projednávání nároků na náhrady škody za nezákonné rozhodnutí či nesprávný úřední postup ukazuje obecnější problém, a sice nedostatečnost formálně-institucionálního pohledu na právní povahu Kanceláře Poslanecké sněmovny a Kanceláře Senátu, které jsou sice součástí moci zákonodárné a jejich hlavním úkolem je poskytovat administrativní, technickou a odbornou asistenci komorám Parlamentu, nicméně jednotlivé právní předpisy jim zároveň ukládají další úkoly, tentokrát povahy výkonu státní správy. Kanceláře tak svými individuálními rozhodnutími a úředním postupem k nim vedoucím zasahují do práv jednotlivců, což je třeba – v zájmu zachování principů materiálního právního státu – reflektovat materiálně-funkčním nazíráním na jejich právní povahu. Mimo jiné i jejich způsobilostí jednat jménem státu při projednávání nároků na náhrady škody.

Rodičem v jedné zemi, rodičem ve všech zemích? Analýza uznávání cizích rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví

Jan Kozubík*

Abstrakt: Článek se zabývá jednou z aktuálních otázek úpravy rodičovství v mezinárodním právu soukromém – uznáváním cizích rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví. Aktualnost tématu je patrná zejména v souvislosti se stále častější migrací osob, která je v rámci Evropy navíc zintenzivněna volným pohybem mezi členskými státy EU. Na jedné straně přitom stojí státy západní Evropy s liberální úpravou rodičovství párů stejného pohlaví, na straně druhé potom konzervativní státy Evropy východní, které rodičovská práva těmto párům nepřiznávají. Absence sjednocených pravidel uznávání rozhodnutí o osvojení vede za tohoto stavu k nejistotě, zdali po přechodu hranic mezi těmito státy zůstane právní vztah mezi osvojiteli a osvojenem zachován, přičemž tato nejistota dopadá zejména na páry stejného pohlaví. Neuznání rodičovského vztahu má přitom zásadní dopady na každodenní život rodiny. Text je členěn do tří kapitol. Nejprve rozebírám úpravu uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví v z. m. p. s. a ve dvoustranných smlouvách o právní pomoci. Následně se zaměřuji na rozbor judikatury českých i mezinárodních soudů. V poslední části poté představuji aktuální legislativní návrhy v této oblasti. Text problematizuje neuznání vazeb mezi rodičem a dítětem ve vztahu k čl. 8 Úmluvy zakotvujícímu právo na ochranu rodinného života. Poukazuje také na nesystematičnost české právní úpravy uznávání rodičovství párů stejného pohlaví, kde možnost uznání závisí na způsobu nabytí rodičovství a na občanství rodičů.

Klíčová slova: uznávání cizích rozhodnutí, osvojení páry stejného pohlaví, výhrada veřejného pořádku, volný pohyb osob

Úvod

„Když jste rodičem v jedné zemi, jste rodičem ve všech zemích.“ Těmito slovy Ursula von der Leyen v projevu o stavu Unie 2020 oznámila, že Evropská komise bude usilovat o vzájemné uznávání rodinných vztahů v Evropské unii. Motivací k započetí prací na tomto legislativním návrhu byla mimo jiné chybějící unifikace pravidel uznávání cizích rozhodnutí o vnitrostátním osvojení.¹ Tato oblast je dnes regulována výhradně úpravou národní, případně úpravou zakotvenou ve dvoustranných smlouvách o právní pomoci. Absence sjednocených pravidel přitom vede k nejistotě, zdali po přechodu státní hranice zůstane

* Mgr. Jan Kozubík, asistent poslankyně Parlamentu České republiky. E-mail: kozubikjan@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3867-058X>.

¹ Jedná se o osvojení, jehož celý proces proběhl v rámci jednoho státu. Příkladem může být situace, kdy si pár stejného pohlaví, občan České republiky a občan Trinidadu a Tobaga, žijící v americkém státě New Jersey, osvojil dle tamějšího práva dva nezletilé americké občany (srov. náleží Ústavního soudu ze dne 15. 12. 2020, sp. zn. Pl. ÚS 6/20). Případně situace, kdy došlo k osvojení dítěte ve Švédsku česko-švédským párem s obvyklým bydlištěm v tomto státě. Vedle toho existuje také tzv. mezinárodní osvojení, kterým se rozumí případy, kdy dítě obvykle žijící v jednom státě (stát původu) má být po svém osvojení nebo za účelem tohoto osvojení přemístěno do země jiné (přijímací stát). Uznávání rozhodnutí o tomto typu osvojení je regulováno Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení.

právní vztah mezi osvojitelem a osvojenec zachován, přičemž tato nejistota se vztahuje zejména k situacím, kdy je osvojitelem pár stejného pohlaví. V současné době totiž osvojení těmito páry umožňuje pouze asi jedna šestina zemí světa.² Přemístění stejnopohlavní rodiny z jedné z těchto zemí, kde k osvojení došlo, do země jiné, která taková osvojení vylučuje, tak může přinést zásadní komplikace v každodenním životě této rodiny, od nejistoty ohledně nabytí občanství,³ nároku na výživné, dědictví, dávky sociálního zabezpečení či daňové výhody přes nedostatečnou ochranu v případě hospitalizace dítěte (neexistence práva na nepřetržitou přítomnost rodičů, na informování o zdravotním stavu, na činění důležitých rozhodnutí v této souvislosti) až po značnou nejistotu o osudu dítěte při dlouhodobé hospitalizaci či úmrtí jednoho nebo obou rodičů. Bukertová připomíná, že opomenout nelze ani negativní vliv na psychiku osvojenec, který v případě neuznání rozhodnutí o osvojení překročením hranic *de iure* ztrácí své rodiče a tím i část své identity.⁴

V souvislosti s migrací obyvatel, která je v rámci evropského kontinentu navíc zintenzivněna volným pohybem mezi členskými státy Evropské unie, se otázka uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví ukazuje jako vysoce aktuální. A to i s ohledem na pokračující liberalizaci úpravy rodičovství těchto párů ve státech západní Evropy a Skandinávie, a naopak konzervativní přístup států Evropy východní. Tuto aktuálnost potvrzují také v nedávné době publikovaná zásadní rozhodnutí vnitrostátních i mezinárodních soudů, stejně jako legislativní návrhy na národní, evropské i mezinárodní úrovni.

Článek si klade za cíl poskytnout rozbor právní úpravy uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví a související judikatury a legislativních návrhů. V kapitole první analyzuje úpravu uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví v zákoně č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém (dále „z. m. p. s.“), a ve dvoustranných smlouvách o právní pomoci, kterými je Česká republika vázána. V následující kapitole nejprve analyzuje nálezy Ústavního soudu týkající se ústavnosti podmínky hmotněprávní přípustnosti osvojení obsažené v § 63 odst. 1 z. m. p. s. a následně se zaměřím na otázku výhrady veřejného pořádku ve vztahu k uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví, a to jak v rozhodovací praxi soudů českých, tak také v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva (dále „ESLP“) a Soudního dvora Evropské unie (dále „Soudní dvůr“). V kapitole poslední představím tuzemské, evropské i mezinárodní legislativní návrhy v této oblasti. V závěru poté shrnu poznatky z celého textu.

1. Prameny právní úpravy uznávání rozhodnutí o osvojení

Uznáním se cizozemskému rozhodnutí přiznávají tytéž právní účinky, jako by šlo o rozhodnutí vnitrostátní. Důsledkem je právní stav, který by nastal, kdyby o téže věci bylo tožně rozhodnuto orgánem tuzemským.⁵ V případech rozhodnutí o osvojení je uznávání klíčové, neboť neuznání vazeb mezi rodičem a dítětem přináší zásadní komplikace pro

² Odkazy na právní úpravu jednotlivých států lze nalézt na stránkách wikipedia.org (Wikipedia. *Same-sex adoption* [online]. [cit. 11. 5. 2023]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_adoption>.

³ V České republice není dle § 9 zákona č. 186/2013 Sb., o statním občanství České republiky, možné bez uznání rozhodnutí o osvojení získat české občanství pro dítě osvojené českým osvojitelem v zahraničí.

⁴ BURKERTOVÁ, Eva. Nad nálezem Ústavního soudu ve věci uznávání zahraničních adopcí. *Jurisprudence*. 2021, č. 3, s. 32.

⁵ KUČERA, Zdeněk. *Mezinárodní právo soukromé*. Brno: Doplněk, 2009, s. 410.

život dané rodiny zmíněné v úvodu tohoto článku. I přes všechny tyto negativní dopady se však úpravu uznávání cizích rozhodnutí o vnitrostátním osvojení doposud nepodařilo unifikovat na mezinárodní ani evropské úrovni. Uznávání těchto rozhodnutí je tak regulováno buď dvoustrannými smlouvami o právní pomoci, nebo národní právní úpravou, kterou je v České republice z. m. p. s.

1.1 Zákon o mezinárodním právu soukromém

Dle § 63 odst. 1 z. m. p. s. lze v případech, kdy v době vydání rozhodnutí o osvojení byl osvojitel nebo osvojenec občanem České republiky, uznat cizí rozhodnutí pouze tehdy, jsou-li splněny tři podmínky. První podmínka stanoví, že se osvojení nesmí přičít veřejnému pořádku. Otázka výhrady veřejného pořádku ve vztahu k osvojení páry stejného pohlaví je podrobně rozebrána v kapitole 2.2. Podmínka druhá určuje, že osvojení nesmí bránit výlučná pravomoc českých soudů. S ohledem na § 60 odst. 3 z. m. p. s. by tato podmínka nebyla splněna při zahraničním osvojení českého nezletilého s obvyklým pobytem na území České republiky. V neposlední řadě podmínka třetí stanoví, že osvojení musí být přípustné podle hmotněprávních ustanovení českého práva.⁶ Pro posouzení splnění této podmínky ve vztahu k uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví je klíčový § 800 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále „o. z.“), dle kterého se osvojiteli mohou stát pouze manželé, jeden z manželů nebo výjimečně jiná osoba, přičemž manželství je dle § 655 o. z. definováno jako trvalý svazek muže a ženy a dle § 3020 o. z. ustanovení části druhé občanského zákoníku týkající se rodinného práva neplatí obdobně pro registrovaná partnerství. Z toho vyplývá, že osvojit dítě může pouze jeden z registrovaných partnerů jako jiná osoba. Druhý z partnerů není právně považován za rodiče dítěte ani v případě, kdy jej od mala vychovávají společně. Podmínka hmotněprávní přípustnosti zahraničního osvojení tak nemůže být v případě společného osvojení dvěma muži nebo ženami ani v případě osvojení dítěte jednoho z registrovaných partnerů tím druhým naplněna, neboť taková osvojení český právní řád neumožňuje. Rozhodnutí o těchto typech osvojení tak není možné v České republice uznat.⁷

V této souvislosti je důležité připomenout, že Česká republika je vázána Evropskou úmluvou o osvojení dětí z roku 1967.⁸ Osvojiteli se dle čl. 6 této úmluvy mohou stát pouze manželé, nebo jednotlivci. Za manžele se přitom dle výkladové zprávy⁹ revidované Evropské úmluvy o osvojení¹⁰ z roku 2008 považují dle původního znění úmluvy pouze osoby opačného pohlaví. To vedlo k jejímu vypovězení ze strany Švédska, neboť dle švédského práva se páry stejného pohlaví mohly stát společnými osvojiteli.¹¹ I z těchto důvodů byla proto přijata revidovaná verze úmluvy, která ponechává na uvážení států, zdali rozšíří

⁶ Tato podmínka není dle § 63 odst. 2 z. m. p. s. vyžadována, jsou-li všichni účastníci řízení o osvojení cizinci. Uznání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví je v těchto případech tudíž v zásadě možné, a to pokud nebude shledán rozpor takového rozhodnutí s veřejným pořádkem.

⁷ Tyto závěry platí obdobně také pro nesezdané páry opačného pohlaví. Osvojení těmito páry by totiž s ohledem na nepřipustnost tohoto typu osvojení dle občanského zákoníku taktéž nemohlo být v České republice uznáno.

⁸ Evropská úmluva o osvojení, publikována pod č. 132/2000 Sb. m. s.

⁹ Council of Europe. *Explanatory Report to the European Convention on the Adoption of Children (Revised)* [online]. 2008. Dostupné z: <<https://rm.coe.int/16800d3833>>.

¹⁰ Revidovaná Evropská úmluva o osvojení [online]. Dostupné z: <<https://rm.coe.int/1680084823>>.

¹¹ Council of Europe. *Explanatory Report to the European Convention on the Adoption of Children (Revised)*, bod 43–45.

okruh osvojitelů také na páry stejného pohlaví.¹² Česká republika však tuto revidovanou verzi nepřijala, a tudíž je stále vázána původním zněním, dle kterého by osvojení páry stejného pohlaví nemělo být umožněno. Z toho vyplývá, že podmínka hmotněprávní přípustnosti by neměla být v případě osvojení dvěma muži nebo dvěma ženami naplněna vedle občanského zákoníku ani ve vztahu k Evropské úmluvě o osvojení, která je součástí českého právního řádu. Pro úplnost je však třeba podotknout, že v některých státech, například v Irsku, Rakousku nebo Švýcarsku, je stále platná původní verze úmluvy, a to navzdory tomu, že tyto státy osvojení páry stejného pohlaví umožňují.¹³

1.2 Dvoustranné smlouvy o právní pomoci

Uznávání rozhodnutí o osvojení je vedle z. m. p. s. upraveno také některými dvoustrannými smlouvami o právní pomoci, a to v rámci obecné úpravy uznávání nebo v rámci uznávání rozhodnutí v nemajetkových věcech.¹⁴ Tyto smlouvy mají dle čl. 10 Ústavy aplikační přednost, a tudíž se užijí namísto úpravy v z. m. p. s. popsané v předchozí kapitole. Úpravu procesu a podmínek uznávání obsaženou v těchto smlouvách lze rozdělit do několika skupin, přičemž je třeba zdůraznit, že podmínku hmotněprávní přípustnosti osvojení neobsahuje žádná ze smluv.

První skupinou jsou smlouvy, které předpokládají, že rozhodnutí justičních orgánů smluvní strany se uznávají neformálně bez dalšího řízení, přičemž není možné využít výhradu veřejného pořádku. Patří sem dvoustranná smlouva s Albánií, Maďarskem, Mongolskem, Polskem, Slovenskem, SSSR (respektive s Běloruskem, Gruzii, Kyrgyzstánem, Moldavskem a Ruskem) a Ukrajinou. Další skupinou jsou smlouvy, které předpokládají zvláštní řízení před soudem státu, ve kterém má být rozhodnutí uznáno, přičemž konkrétní podoba tohoto řízení je regulována vnitrostátní úpravou.¹⁵ V rámci této skupiny smluv soudy taktéž nemohou aplikovat výhradu veřejného pořádku. Tento postup se uplatní ve vztahu k rozhodnutím z Bulharska, KLDK a Uzbekistánu. Řídili-li se proces uznávání některou ze smluv z těchto dvou skupin, pak dojde-li ke splnění dalších podmínek v nich uvedených, jako je např. neexistence předchozího rozhodnutí v téže věci ve státě, kde má být uznáno, budou rozhodnutí o osvojení z těchto států v České republice bez dalšího řízení uznána, a to včetně rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví. Žádná z uvedených zemí však osvojení těmito páry v současné době neumožňuje, tudíž takový případ doposud nemohl nastat.

Poslední skupinou jsou dvoustranné smlouvy, dle kterých se postup uznávání neliší od skupiny druhé, tedy potřebou zvláštního řízení dle vnitrostátního práva země, kde má být uznáno. Zásadním rozdílem je však možnost využít výhradu veřejného pořádku. Taková úprava je obsažena ve smlouvě s Afghánistánem, Alžírskem, bývalou Jugoslávií (respektive s Bosnou a Hercegovinou, Černou Horou, Chorvatskem, Kosovem, Severní

¹² Ibidem, bod 46–47.

¹³ Evropská úmluva o osvojení. Přehled signatářů [online]. Dostupné z: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=058>>.

¹⁴ Přehled všech dvoustranných smluv o právní pomoci, kterými je Česká republika vázána, lze nalézt na stránkách Ministerstva spravedlnosti (Ministerstvo spravedlnosti. *Dvoustranné smlouvy* [online]. [cit. 11. 5. 2023]. Dostupné z: <<https://justice.cz/web/msp/dvoustranne-smlouvy>>.

¹⁵ Ve vztahu k rozhodnutím týkajících se českých občanů je dle § 16 odst. 4 z. m. p. s. třeba vést řízení u okresního soudu. Soud v těchto věcech posuzuje splnění podmínek uznání a formálních náležitostí stanovených v té které smlouvě.

Makedonií, Slovinskem a Srbskem), Francií, Itálií, Jemenem, Kubou, Kyprem, Rumunskem, Řeckem, Sýrií, Španělskem, Švýcarskem a Tuniskem. Z výše řečeného vyplývá, že uznání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví na základě těchto smluv je v zásadě taktéž možné, a to pokud nebude shledáno, že je dané rozhodnutí v rozporu s veřejným pořádkem. Lze očekávat, že pokud tomu tak doposud nebylo,¹⁶ v budoucnosti k uznání rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví z některé ze jmenovaných zemí dojde. V současné době taková osvojení umožňuje šest z nich, konkrétně Francie, Chorvatsko, Kuba, Slovinsko, Španělsko a Švýcarsko.¹⁷

2. Relevantní judikatura

2.1 Podmínka hmotněprávní přípustnosti osvojení

Otázkou ústavnosti podmínky hmotněprávní přípustnosti osvojení zakotvené v § 63 odst. 1 z. m. p. s. se zabýval v roce 2020 Ústavní soud.¹⁸ S návrhem na její zrušení se na něj obrátil Krajský soud v Praze. Učinil tak jako odvolací soud proti rozhodnutí Okresního soudu v Nymburce,¹⁹ kterým bylo zamítnuto uznání rozhodnutí vrchního soudu amerického státu New Jersey o osvojení dvou nezletilých občanů USA registrovanými partnery, občanem České republiky a občanem Trinidadu a Tobaga.

Ústavní soud návrh zamítl. Uvedl, že Česká republika je svrchovaný stát, zákonodárce smí stanovit pravidla pro osvojování a v zásadě může bránit také tomu, aby tato pravidla byla obcházena prostřednictvím zahraniční právní úpravy, tedy osvojováním českými občany v jiném státě. Ústavní soud odmítl argumentaci navrhovatele o nemožnosti zohlednit nejlepší zájem dítěte dle čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte s odůvodněním, že zájem dítěte nemusí být hlediskem jediným a vždy a za každé situace rozhodujícím. Neakceptoval ani související argument o nemožnosti uznat faktickou životní realitu rodiny. Dodal, že z návrhu krajského soudu se nejeví, že by při návštěvách rodiny v České republice došlo k jakýmkoli problémům plynoucím z toho, že cizozemské rozhodnutí o osvojení nebylo uznáno, jednalo se dle jeho názoru vesměs o hypotetické obavy ekonomické povahy. Ústavní soud uzavřel, že zákonodárce je k řešení otázek rodiny, rodičovství a manželství předurčen nejen lépe než ESLP, nýbrž i než Ústavní soud samotný.

Rozhodnutí většiny pléna bylo podrobena kritice v disentaním stanovisku soudců Šámalá, Šimáčkové a Šimíčka. V úvodu stanoviska soudci uvádějí, že jim není zřejmé, čím český občan žijící po dlouhou dobu v cizině s občanem cizího státu obchází českou právní úpravu, pokud jedná s cílem založit rodinu právně přípustným způsobem a žít s ní ve státě, kde je tento způsob osvojení legální. Podstata rozhodované věci spočívala dle disentujících soudců v akceptaci již existujícího právního a faktického stavu i českým právním řádem, nikoli v tom, že by navrhovatel požadoval, aby faktická realita života v zahraničí měla vyšší hodnotu než realita života na území České republiky. Osvojitelé se z důvodu neuznání této reality setkávají při návštěvách České republiky s mnoha překážkami a osvojencům není přiznána adekvátní právní ochrana. Dle soudců tak nelze

¹⁶ Žádné takové rozhodnutí se mi nepodařilo dohledat.

¹⁷ Wikipedia. *Same-sex adoption*.

¹⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 15. 12. 2020, sp. zn. PL. ÚS 6/20.

¹⁹ Rozsudek Okresního soudu v Nymburce ze dne 31. 1. 2020, č. j. 5 C 407/2019-19.

souhlasit s tvrzením, že jde jen o hypotetické obavy. V této souvislosti dále uvádějí, že se většina pléna nevypořádala s nálezem ve věci uznání cizozemského rozhodnutí o rodičovství mužského páru k dítěti narozenému prostřednictvím náhradního mateřství.²⁰ V závěru soudci dodali, že podrobí-li se relevantní judikatura ESLP patřičnému rozboru a zhodnotí-li se bez předsudků, je z ní třeba dovozovat povinnost států uznat v souladu se zákonem v zahraničí založené právní rodičovství, a to ať již vzniklé na základě osvojení, či náhradního mateřství.

Podstatná část argumentace většiny pléna je založena na východisku, že zákonodárce je předurčen k řešení otázek rodiny a rodičovství lépe než Ústavní soud a ESLP, přičemž zákonodárce má suverenitu určit, jaká rozhodnutí budou v této oblasti uznávána. Jak však podotýká Vnenk,²¹ použijeme-li tento argument do důsledků, dojdeme k závěru, že by bylo rovněž přípustné demokratickými mechanismy prosadit omezování základních práv a svobod „nepopulární“ menšiny, v tomto případě menšiny sexuální. Dle autora je třeba respektovat demokratický princip rozhodování, ten však není absolutní a neomezený, budeme-li Českou republiku nazývat liberálním státem, a nikoliv neliberální demokracií. Parlament je jedním z ochránců základních práv a svobod, nikoliv však ochráncem jediným a výlučným. Pokud by navíc v těchto otázkách měl vždy rozhodovat pouze zákonodárce, Ústavní soud by nemohl zrušit právní úpravu, která znemožňovala osvojení osobou žijící v registrovaném partnerství.²² Ústavní soud v tomto nálezu navíc uvedl, že pokud je určitá skupina osob vyloučena z určitého práva jen proto, že se rozhodla uzavřít registrované partnerství, činí se z nich *de facto* jakési osoby druhého řádu. Přesně k tomu však dle Vnenka a také dle mého názoru dochází při paušálním vyloučení možnosti uznání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví.

Dalším sporným bodem nálezu je chápání toho, co lze považovat za obcházení českého právního řádu. Většina pléna uvádí, že zákonodárce může bránit tomu, aby byla česká pravidla obcházena osvojováním českými občany v jiném státě. Nález však klade rovnítko mezi úmyslné obcházení a „obcházení“ způsobené pouze tím, že osvojitel žije delší dobu v zahraničí a založí zde právně přípustným způsobem rodinu. Tento přístup nepovažuji za správný a sdílím názor disentuujících soudců, podle kterých je potřeba od sebe jednotlivé případy odlišovat, přičemž k zabránění opravdových případů obcházení zákona je dostačující výhrada veřejného pořádku.

2.2 Výhrada veřejného pořádku

V souvislosti s uznáváním rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví je klíčové posouzení souladu tohoto typu osvojení s veřejným pořádkem. Ústavní soud sice podmínku hmotněprávní přípustnosti osvojení nezrušil, je však možné, že dojde k jejímu zrušení parlamentní cestou, případně v souvislosti s možným budoucím rozhodnutím ESLP. Kdyby se tak stalo, v § 63 odst. 1 z. m. p. s. by nadále zůstalo pravidlo, dle kterého by bylo uznání rozhodnutí o osvojení možné pouze v případě, že by nebylo shledáno jako rozporné s veřejným pořádkem. Posouzení této otázky je dále relevantní také v souvislosti s uznáváním

²⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 29. 6. 2017, sp. zn. I. ÚS 3226/16.

²¹ VNENK, Vladislav. Nejlepší zájem dítěte ve světle nálezu Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 6/20, aneb (nemilé) překvapení v převaze námítky politické úvahy zákonodárce. *Právní rozhledy*. 2021, č. 5, s. 179–183.

²² Nález Ústavního soudu ze dne 14. 6. 2016, sp. zn. Pl. ÚS 7/15.

rozhodnutí o osvojení na základě dvoustranných smluv o právní pomoci. Tyto smlouvy totiž podmínku hmotněprávní přípustnosti neobsahují, některé z nich však obsahují právě možnost výhrady veřejného pořádku.

2.2.1 Judikatura českých soudů

Rozpor s veřejným pořádkem je dán pouze tehdy, pokud by se uznání cizího rozhodnutí přičilo takovým zásadám společenského a státního zřízení České republiky a jejího právního řádu, na nichž je nutno bez výhrady trvat. Rozpor není dán jen proto, že české právo nezná institut cizího práva, na kterém je cizí rozhodnutí, které má být uznáno, založeno.²³ Klíčová je tak otázka, zda mezi zásady, na kterých je třeba bez výhrady trvat, patří také vyloučení osvojení párem stejného pohlaví. S ohledem na níže popsanou rozhodovací praxi soudů se domnívám, že nikoliv.

Okresní soud v Prostějově v roce 2015 rozhodl o uznání rozhodnutí o osvojení dvou nezletilých manželským párem stejného pohlaví vydaným ve státě Kalifornie.²⁴ Soud konstatoval, že svazek navrhovatelů je manželství a dále se podmínkou hmotněprávní přípustnosti osvojení v § 63 odst. 1 z. m. p. s. nezabýval. K otázce veřejného pořádku konstatoval, že k základním principům českého právního řádu nelze počítat to, že je osvojení umožněno pouze manželům opačného pohlaví. V závěru rozsudku soud uvedl, že jelikož kalifornský soud uznal, že osvojení dětí navrhovateli je v zájmu dětí, pak český soud nemůže být bigotnější.

Stejným případem se jako správní soud zabýval Městský soud v Praze.²⁵ Podle § 3a zákona č. 40/1993 Sb., o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky, ve znění platném v době rozhodování kalifornského soudu, dítě, jehož alespoň jeden osvojitel byl státním občanem České republiky, nabývalo české státní občanství dnem právní moci rozsudku o osvojení.²⁶ Rozhodnutí vrchního soudu Kalifornie podléhalo dle tehdejší právní úpravy neformálnímu způsobu uznávání dle § 65 zákona č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním, ve znění platném v době vydání napadeného rozhodnutí. To znamená, že uznání se nevyslovovalo zvláštním výrokem soudu jako dle současné úpravy v § 63 odst. 1 z. m. p. s. ve spojení s § 16 odst. 4 z. m. p. s., ale příslušný orgán po posouzení splnění podmínek pro uznání k tomuto rozhodnutí přihlédl, jako by šlo o rozhodnutí českého soudu. Jednou z těchto podmínek byl soulad s veřejným pořádkem. A právě pro rozpor s ním Úřad městské části Praha 1 nevyhověl žádosti o vydání potvrzení o státním občanství pro oba nezletilé a toto rozhodnutí následně potvrdil Magistrát hlavního města Prahy jako odvolací správní orgán. Správní orgány konstatovaly, že český právní řád nepřipouští společné osvojení dítěte jinými osobami než mužem a ženou žijícími v manželství a tento princip lze považovat za součást veřejného pořádku. Městský soud v Praze rozhodnutí správních orgánů zrušil.²⁷ Konstatoval, že z oblasti rodinného práva

²³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 22. 8. 2014, sp. zn. 30 Cdo 3157/013.

²⁴ Rozsudek Okresního soudu v Prostějově ze dne 5. 11. 2015, č. j. 0 Nc 4714/2015–85.

²⁵ Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 4. 4. 2016, č. j. 5 A 185/2012–58.

²⁶ Dle současné právní úpravy obsažené v § 9 zákona č. 186/2013 Sb., zákon o státním občanství, nabývá dítě, které bylo osvojeno rozhodnutím orgánu cizího státu a alespoň jedním z osvojitelů je český státní občan, občanství České republiky dnem nabytí právní moci rozhodnutí o uznání osvojení, pokud bylo osvojení podle z. m. p. s. uznáno.

²⁷ Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 4. 4. 2016, č. j. 5 A 185/2012–58.

lze za zásady, na nichž je nutno bez výhrady trvat, považovat zejména princip monogamie či zájem a blaho dítěte. Těmto zásadám nelze stavět naroveň pravidlo, že společně si mohou osvojit dítě jen manželé opačného pohlaví.²⁸ Kasační stížnost podána v této věci nebyla a rozhodnutí se tak stalo konečným.

Ústavní soud se problematikou výhrady veřejného pořádku ve vztahu k osvojení páry stejného pohlaví doposud nezabýval. V jeho judikatuře lze přesto nalézt rozhodnutí, která jsou v tomto kontextu velmi relevantní. Ústavní soud zrušil ustanovení § 13 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství, dle kterého trvajícím partnerství bránilo tomu, aby se některý z partnerů stal osvojitelem dítěte.²⁹ Tím bylo umožněno, aby se osvojitelem jednotlivcem mohl stát také registrovaný partner. Druhý z partnerů za rodiče právně být považován nadále nemůže, avšak zákon č. 115/2006, o registrovaném partnerství, v § 13 odst. 3 uvádí, že pokud jeden z partnerů pečuje o dítě a oba partneři žijí ve společné domácnosti, podílí se na výchově dítěte i druhý partner. V jiném nálezu Ústavní soud zrušil rozhodnutí Nejvyššího soudu, který pro rozpor s veřejným pořádkem zamítl vůči jednomu z manželů stejného pohlaví, občanovi Dánska, uznat kalifornské rozhodnutí o určení rodičovství k dítěti narozenému prostřednictvím náhradního mateřství.³⁰ Ústavní soud uvedl, že výhradu veřejného pořádku je nutno chápat jako obranu proti důsledkům použití zahraničního práva, které jsou v tuzemském prostředí nesnesitelné a neudržitelné. Rodičovství párů stejného pohlaví však takovým případem není, neboť již dnes české právo připouští možnost, že dítě bude mít dva rodiče stejného pohlaví. Jestliže totiž jeden z rodičů změnil pohlaví, nepřestává být rodičem svého dítěte. Dle Ústavního soudu je tak existence dítěte s rodiči stejného pohlaví z hlediska veřejného pořádku obecně přípustná. Způsob, jakým taková situace vznikla, není z pohledu nejlepšího zájmu dítěte podstatný. Ústavní soud následně doplnil, že ani případný rozpor s veřejným pořádkem a normy mezinárodního práva soukromého nelze obecně použít jako argument pro porušení základních práv účastníků řízení a ignorování nejlepšího zájmu dítěte, jak zdůrazňuje judikatura ESLP. Následná rozhodovací praxe Nejvyššího soudu se ustálila v souladu s tímto nálezem a rozhodnutí o určení rodičovství k dětem narozeným prostřednictvím náhradního mateřství se uznávají bez ohledu na genderové složení páru.³¹

Toto rozhodnutí Ústavního soudu a následná rozhodnutí Nejvyššího soudu ovlivnila také zapisování dvou rodičů stejného pohlaví do matriční knihy vedené zvláštní matrikou při Úřadu městské části Brno-střed, která eviduje narození v zahraničí, a s tím související vydávání rodných listů. Matriční úřad postupoval tak, že v rodném listě proškrtnul kolonky „otec dítěte“ a „matka dítěte“ a oba rodiče stejného pohlaví zapisoval do kolonky „poznámka“ jako „rodiče“. Proti tomu podal mužský pár stejného pohlaví správní žalobu s odůvodněním, že není v nejlepším zájmu dítěte, které má fakticky i právně dva rodiče –

²⁸ Městský soud v Praze sice rozhodl po nabytí účinnosti z. m. p. s. a po uznání rozhodnutí výše uvedeným rozsudkem Okresního soudu v Prostějově, uvedl však, že vycházel při přezkumu žalobou napadeného rozhodnutí ze skutkového a právního stavu, který zde byl v době rozhodování správního orgánu, a ke změně právní úpravy nastalé po vydání přezkoumávaného rozhodnutí tak nemohl přihlížet.

²⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 14. 6. 2016, sp. zn. Pl. ÚS 7/15.

³⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 29. 6. 2017, sp. zn. I. ÚS 3226/16.

³¹ Srov. například rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 12. 6. 2018, sp. zn. 28 Ncu 44/2018; rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. 1. 2019, sp. zn. 28 Ncu 168/2018; rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. 8. 2019, sp. zn. 28 Ncu 95/2019; rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 12. 5. 2020, sp. zn. 20 Ncu 44/2020; rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 19. 4. 2021, sp. zn. 20 Ncu 30/2021; rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 12. 7. 2022, sp. zn. 20 Ncu 32/2022.

otce, aby v rodném listu nemělo v kolonkách otec a matka uvedeno nikoho. Odkázali na rozhodnutí okresní správy sociálního zabezpečení, kterým byla zamítnuta jejich žádost o přiznání peněžité pomoci v mateřství pro jednoho z nich, který o nezletilou trvale a celodenně pečoval, s odůvodněním, že zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, kategorií „rodič“ nezná. Krajský soud v Brně došel k závěru, že správní orgány pochybily, když preferovaly formalistický přístup. Soud poukázal na zásadní povahu vztahu rodič-dítě a uvedl, že vady ve vyjádření tohoto vztahu v úředních listinách zasahují do práva na soukromý a rodinný život.³² Na základě tohoto rozsudku vydalo ministerstvo vnitra doporučení matričním úřadům, aby do budoucna postupovaly tak, že oba rodiče stejného pohlaví budou v rodných listech zapsáni vedle sebe buď do kolonky „otec dítěte“ (jsou-li rodiči dva muži), nebo do kolonky „matka dítěte“ (jsou-li rodiči dvě ženy).³³ V roce 2023 následně ministerstvo vnitra představilo novou alternativní podobu rodných listů pro páry stejného pohlaví, kde by bylo uvedeno „rodič“ a „rodič“.³⁴

V souvislosti s otázkou výhrady veřejného pořádku je dále vhodné zmínit praxi správních orgánů týkající se uznávání společného rodičovství ženského páru stejného pohlaví k dítěti narozenému za použití prostředků asistované reprodukce ve státě, jehož právní úprava zakládá fikci automatického rodičovství partnerky ženy, která dítě porodila, pokud před umělým oplodněním obě ženy vyjádřily s rodičovstvím partnerky souhlas. Úřad městské části Brno-střed jako zvláštní matrika pro zápis narození v cizině tento typ rodičovství neformálně uznává,³⁵ respektive v těchto případech vydává český rodný list s uvedením obou matek, výhrada veřejného pořádku není uplatňována.³⁶ Podmínkou pro vydání českého rodného listu je předložení osvědčení o státním občanství České republiky,³⁷ které u osob, jež na území České republiky neměly nikdy trvalý pobyt, vyhotovuje Úřad městské části Praha 1.³⁸ V případě, kdy je ženou, která dítě porodila, česká občanka, je osvědčení vydáváno, neboť zákon o státním občanství stanoví, že dítě nabývá české státní občanství narozením, je-li v den jeho narození alespoň jeden z rodičů státním občanem České republiky.³⁹ Pokud však byla ženou, která dítě porodila, britská občanka a česká občanka byla pouze matkou právní na základě výše popsané fikce automatického rodičovství, osvědčení o státním občanství Úřad městské části Praha 1 vydat odmítl. Jeho rozhodnutí bylo nicméně zrušeno Magistrátem hlavního města Prahy jako odvolacím správním orgánem s odůvodněním, že dle britského práva byla česká občanka pokládána za rodiče nezletilého *ex lege* již v okamžiku jeho narození, nikoliv až později určením rodičovství. Nezletilý proto nabyl státní občanství České republiky, neboť v okamžiku jeho narození byl jeden z jeho rodičů českým občanem.⁴⁰ Po tomto rozhodnutí je tak na území

³² Rozsudek Krajského soudu v Brně ze dne 28. 4. 2021, sp. zn. 29 A 166/2018–86.

³³ Informace Ministerstva vnitra č. 9/2021 ze dne 7. 6. 2021, č. j. MV-89677-1/VS-2021.

³⁴ Příloha č. 2, vzor č. 23, vyhlášky č. 207/2001 Sb., vyhláška Ministerstva vnitra, kterou se provádí zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů.

³⁵ Jelikož v těchto situacích není v zemi, kde k narození dítěte došlo, vydáno žádné cizozemské rozhodnutí, ale pouze vydán cizozemský rodný list, zákon nevyžaduje proces uznání rodičovství Nejvyšším soudem dle § 51 z. m. p. s.

³⁶ Informace z Úřadu městské části Brno-střed ze dne 7. 7. 2022, poskytnuta na základě zákona o svobodném přístupu k informacím, sp. zn. 2010/MCBS/2022/0116189/2.

³⁷ § 43 odst. 1 písm. a) zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení.

³⁸ § 44 odst. 1 zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství České republiky.

³⁹ *Ibidem*, § 4.

⁴⁰ Rozhodnutí Magistrátu hlavního města Prahy ze dne 25. 6. 2021, č. j. MHMP 935371/2021.

České republiky uznáváno společné rodičovství dvou žen stejného pohlaví vzniklé výše popsáním způsobem bez ohledu na to, zdali je česká občanka matkou biologickou, či pouze matkou právní.

Z výše uvedeného vyplývá, že česká legislativa a praxe českých soudů a správních orgánů již dnes počítá s výchovou dítěte dvěma osobami stejného pohlaví a s existencí společného právního rodičovství dvou osob stejného pohlaví, a to ať již po změně pohlaví jednoho z rodičů, nebo na základě uznání rozhodnutí o určení společného rodičovství k dítěti narozenému prostřednictvím náhradního mateřství či uznání společného rodičovství vzniklého fikcí automatického rodičovství partnerky ženy, která dítě porodila. Přidáme-li k tomu skutečnost, že panuje odborná shoda na tom, že sexuální orientace nemá negativní vliv na rodičovské schopnosti a vývoj dítěte,⁴¹ nelze dle mého názoru očekávat, že by rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví bylo shledáno v rozporu s veřejným pořádkem v obecné rovině.

2.2.2 Judikatura Evropského soudu pro lidská práva

V kapitole 2.1. podrobně rozebraný náleží Ústavního soudu týkající se ústavnosti podmínky hmotněprávní přípustnosti osvojení a disentanční stanovisko k němu přiložené zmiňují několik rozhodnutí ESLP týkající se uznávání rozhodnutí o osvojení a rozhodnutí o určení rodičovství k dítěti narozenému prostřednictvím náhradního mateřství. V jejich hodnocení se však zásadně rozcházejí. V následující části práce tak tato rozhodnutí a rozhodnutí další, která byla od té doby publikována, podrobněji rozeberu.

Rozhodnutí *Wagner a J. M. W. L. proti Lucembursku* z roku 2007⁴² se týkalo zamítnutí uznání rozhodnutí o osvojení občankou Lucemburska, ke kterému došlo v Peru. Otázka výhrady veřejného pořádku nebyla v rozhodnutí o neuznání posuzována, neboť dle lucemburských orgánů bylo rozhodnutí o osvojení v rozporu s lucemburskými kolizními normami, dle kterých se měly podmínky osvojení řídit vnitrostátním právem osvojitelky, tedy lucemburskými zákony, které osvojení jednotlivcem nepřipouštěly. ESLP uvedl, že nejlepší zájem dítěte bránil tomu, aby nebylo přihlédnuto k právnímu statusu platně vytvořenému v zahraničí a *de facto* existujícím rodinným vazbám ve smyslu čl. 8 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv (dále „Úmluva“).⁴³ Rozhodl tak, že upřednostnění lucemburských norem před faktickou realitou rodiny představovalo neoprávněný zásah do práva na respektování rodinného života osvojitelky i osvojeence, a tedy porušení čl. 8 Úmluvy.

Ve věci *Négrépontis-Giannisis proti Řecku*⁴⁴ z roku 2011 shledal ESLP porušení několika článků Úmluvy za situace, kdy řecké orgány odmítly uznat rozhodnutí o osvojení stě-

⁴¹ Viz například předseda Sexuologické společnosti České lékařské společnosti Petr Weiss: „Od 70. let ve světě proběhla řada výzkumů týkajících se dětí, které vyrostly v rodině jednopohlavních párů. Výzkumy měly jednoznačné výsledky – u dětí nebylo zjištěno žádné narušení, ani z hlediska sexuální orientace, identity, neuroticismu, a dokonce ani z hlediska jejich postavení ve školním kolektivu.“ (Týden.cz. *Návrh zákona o adopcích by pomohl víc lesbičkám než gayům* [online]. 11. 5. 2013. Dostupné z: <https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/navrh-zakona-o-adopcich-by-pomohl-vic-lesbickam-nez-gayum_269761.html>).

⁴² Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Wagner a J. M. W. L. proti Lucembursku* ze dne 28. 6. 2007, č. 76240/01.

⁴³ Úmluva o ochraně lidských práv a svobod, publikována pod č. 209/1992 Sb.

⁴⁴ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Négrépontis-Giannisis proti Řecku* ze dne 3. 5. 2011, č. 56759/08.

žovatele, řeckého občana, jeho strýcem, ortodoxním biskupem, ke kterému došlo v USA, s odůvodněním, že takové osvojení je v rozporu s řeckým veřejným pořádkem, neboť kanonické právo ze 7. a 8. století mnichům zakazuje stát se osvojiteli. Obdobně jako ve výše popsaném rozsudku zdůraznil, že vztah mezi stěžovatelem a jeho adoptivním otcem se stal faktickou realitou. K otázce veřejného pořádku uvedl, že jeho výklad nesmí být svévolný a nepřiměřený.

Otázkou uznávání rodičovství páru stejného pohlaví se ESLP zabýval ve třech rozhodnutích. Příklad *Valdís Fjölnisdóttir a ostatní proti Islandu*⁴⁵ se týkal ženského manželského páru žijícího na Islandu. Stěžovatelky byly dle státu Kalifornie rodiči třetího stěžovatele, dítěte bez biologické vazby na ani jednu z nich narozeného prostřednictvím náhradního mateřství v tomto státě. Islandské orgány odmítly rodičovství uznat, neboť bylo založeno na základě islandskými zákony zakázaného náhradního mateřství. Úřady nezletilého převzaly do péče, jeho pěstounkami se však společně staly stěžovatelky. ESLP došel k závěru, že k porušení čl. 8 Úmluvy nedošlo. Vnitrostátní orgány totiž přijaly dostatečná opatření, aby rodinný život nebyl narušen (pěstounství) a rovněž udělily třetímu stěžovateli islandské občanství. Navíc existovala budoucí možnost jeho osvojení ze strany stěžovatelek, neboť Island umožňuje osvojení páry stejného pohlaví.

Druhá stížnost, *S.-H. proti Polsku*,⁴⁶ se týkala odmítnutí uznání rozhodnutí o určení rodičovství mužského páru ke dvěma nezletilým narozeným prostřednictvím náhradního mateřství ve státě Kalifornie, přičemž jeden z mužů, občan Polska, byl biologickým otcem nezletilých. Polské orgány uvedly, že náhradní mateřství není v Polsku povoleno a rodný list se dvěma rodiči stejného pohlaví je v rozporu s polským veřejným pořádkem. ESLP uvedl, že jelikož stěžovatelé v Polsku nikdy nežili, neprokázali žádné konkrétní plány na přesun do této země, mají již americké a izraelské občanství a vazba mezi nimi a jejich rodiči byla uznána ve státě, kde celý život žijí, tedy v Izraeli, považoval jakékoli potenciální ohrožení jejich rodinného života za čistě spekulativní a hypotetické a mohlo by se uskutečnit pouze v případě, že by se v Polsku usadili. Věc tak odmítl pro nepřijatelnost *ratione materiae*, neboť nebylo možné na daný případ Úmluvu vůbec vztáhnout.

V případě *D. B. a ostatní proti Švýcarsku*⁴⁷ z roku 2022 ESLP shledal porušení čl. 8 Úmluvy z důvodu neuznání rodičovské vazby mezi nezletilým, narozeným v roce 2011, a jeho zamýšleným, nebiologickým otcem. Vazba byla švýcarskými orgány uznána pouze ve vztahu k druhému z registrovaných partnerů, biologickému otci, jehož spermie byly použity ve státě Kalifornie k oplodnění vajíčka od anonymní dárkyně, které pak odnosiла náhradní matka. V kalifornském rodném listě byli přitom jako rodiče zapsáni oba muži švýcarské národnosti. Švýcarské orgány uvedly, že náhradní mateřství je ve Švýcarsku zakázáno a obcházení tohoto zákazu je v rozporu s veřejným pořádkem. ESLP tuto argumentaci nepřijal a shledal porušení Úmluvy vůči nezletilému. Zdůraznil, že téměř osm let neexistoval žádný způsob zabezpečení právního vztahu mezi nezletilým a zamýšleným otcem, neboť osvojení dítěte registrovaného partnera je ve Švýcarsku možné až od roku 2018. Tato absolutní nemožnost uznání byla dle ESLP v rozporu s nejlepším zájmem dítěte.

⁴⁵ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *Valdís Fjölnisdóttir and ostatní proti Islandu* ze dne 18. 8. 2021, č. 71552/17.

⁴⁶ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci *S.-H. proti Polsku* ze dne 16. 11. 2021, č. 56849/15.

⁴⁷ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci *D. B. a ostatní proti Švýcarsku* ze dne 22. 11. 2022, č. 58817/15 a 58252/15.

Dále uvedl, že prostor pro uvážení poskytovaný státem je v případech uznávání rodičovství omezený a že zájmy dítěte nemohou být závislé na sexuální orientaci rodičů.

Shrneme-li výše uvedenou judikaturu, je třeba dojít k závěru, že je-li vztah právního rodičovství založen v jednom státě, je možnost uplatnění výhrady veřejného pořádku značně omezená. Smluvní státy mají totiž v zásadě povinnost takový vztah uznat, existují-li zároveň faktické rodinné vazby mezi právním rodičem a dítětem a je-li takový postup v nejlepším zájmu dítěte. A to bez ohledu na to, zdali rodičovství vzniklo na základě osvojení či surrogátního mateřství, a také bez ohledu na pohlaví rodičů. Jinak zpravidla dojde k porušení čl. 8 Úmluvy zakotvující právo na respektování soukromého a rodinného života.

Na základě řečeného docházím k totožným závěrům jako soudci Šámal, Šimáčková a Šimíček v disentaním stanovisku k nálezu Ústavního soudu podrobněji popsáném v kapitole 2.1. Lze se důvodně domnívat, že neuznání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví bude v zásadě s Úmluvou v rozporu. Zejména v případě prokazatelně negativních důsledků neuznání rodičovských vazeb. Posoudíme-li touto optikou skutkové okolnosti ze zmiňovaného nálezu, nebyly by šance na úspěch u ESLP nikterak malé. Stížnost k tomuto soudu však v této věci podána nebyla.⁴⁸ Ústavní soud nicméně následně odmítl jako zjevně neopodstatněnou stížnost v obdobném případě, kdy došlo k neuznání rozhodnutí o osvojení česko-britským párem stejného pohlaví.⁴⁹ V tomto případě již stížnost k ESLP podána byla.⁵⁰

2.2.3 Judikatura Soudního dvora Evropské unie

Otázkou výhrady veřejného pořádku ve vztahu k uznávání rodičovství páru stejného pohlaví se zabýval také Soudní dvůr. Nejednalo se sice přímo o uznávání rozhodnutí o osvojení, závěry níže uvedených rozhodnutí jsou přesto relevantní.

Správní soud v Sofii podal v roce 2020 předběžnou otázku týkající se narození dítěte manželskému páru, občance Bulharska a občance Velké Británie narozené na Gibraltar, k němuž došlo ve Španělsku, kde obě ženy žijí, a toto narození zde bylo osvědčeno španělským rodným listem, v němž jsou obě ženy uvedeny jako matky. Dítě nemohlo získat španělské občanství, neboť ani jedna z matek nebyla Španělka, a ani občanství britské, neboť dle britských zákonů matka, která se narodila na Gibraltar, nemůže přenést svou státní příslušnost na dítě, pokud se toto dítě narodilo mimo území Spojeného království. Pro získání bulharského průkazu totožnosti, který by opravňoval k volnému pohybu mezi členskými státy, byl nezbytný rodný list vydaný bulharskými orgány. Ty jej však odmítly vydat s odůvodněním, že žadatelka, bulharská občanka, nedoložila, že je biologickou matkou dítěte, a navíc by stav, kdy by v rodném listě byly uvedeny dvě osoby stejného pohlaví, odporoval bulharskému veřejnému pořádku.⁵¹ Dle překládacího soudu mohlo být v důsledku tohoto postupu dítěti bráněno ve výkonu práva na volný pohyb a v plném využívání dalších práv, která mu náležejí coby občanovi Unie.

⁴⁸ Emailová komunikace s advokátem Mgr. Petrem Kallou, 21. 9. 2022.

⁴⁹ Usnesení Ústavního soudu ze dne 28. 3. 2023, sp. zn. IV. ÚS 2210/22.

⁵⁰ Emailová komunikace s advokátem Mgr. Petrem Kallou, 30. 7. 2023.

⁵¹ Jak bylo podrobněji vysvětleno v kapitole 2.2.1, v České republice je tento typ nabytí rodičovství neformálním způsobem uznáván a dítěti je vydán český rodný list, a to bez ohledu na to, zdali je česká občanka matkou biologickou, nebo pouze matkou právní na základě právní fikce automatického rodičovství partnerky ženy, která dítě porodila.

Soudní dvůr uvedl,⁵² že v souladu s čl. 4 odst. 2 Smlouvy o Evropské unii⁵³ ctí národní identitu členských států, a proto dovodil povinnost uznat rodičovská práva pouze v rozsahu týkajícím se výkonu práv dítěte vyplývajícím pro něj z práva Evropské unie, nikoliv také pro vnitrostátní účely. Členské státy mají pro tyto účely povinnost vydat svému občanovi⁵⁴ průkaz totožnosti nebo cestovní pas, jehož součástí musí být uvedení obou rodičů stejného pohlaví. Jak upozorňuje De Capitani,⁵⁵ Soudní dvůr však rozsah povinnosti uznat rodičovství ve vztahu k právu Evropské unie nevyjasnil. Uvedl, že práva přiznaná státním příslušníkům členských států v čl. 21 odst. 1 Smlouvy o fungování Evropské unie⁵⁶ zahrnují právo vést běžný rodinný život za přítomnosti rodinných příslušníků jak v hostitelském členském státě, tak v členském státě, jehož mají státní příslušnost, po návratu na jeho území.⁵⁷ Jelikož však neexistuje přesná definice toho, co vše spadá pod právo vést běžný rodinný život a neexistuje ani žádný vyčerpávající seznam dalších práv podle čl. 21 Smlouvy o fungování Evropské unie a souvisejících sekundárních právních předpisů, není zřejmé, pro jaké konkrétní účely vyplývající z práva Evropské unie je třeba rodičovské vazby uznat. Vedle toho ponechal Soudní dvůr nezodpovězenou také otázku uznávání ve vztahu k jiným způsobům nabytí rodičovství, mimo jiné právě ve vztahu osvojení.⁵⁸

Klíčovým závěrem Soudního dvora je povinnost členských států uznat rodičovství páru stejného pohlaví pouze ve vztahu k právu Evropské unie. To je dle mého názoru závěr značně problematický. Neuznání rodičovství pro vnitrostátní účely totiž vytváří situaci, kdy dítě, které má dva rodiče, může o jednoho nebo oba z nich překročením hranice *de iure* přijít, čímž je zbaveno určitých práv a nároků ve srovnání s dětmi jinými, např. v oblasti dědění majetku, nároku na výživné či informování o zdravotním stavu. Souhlasím tak s Bracken,⁵⁹ že neuznání rodičovství pro vnitrostátní účely je opatřením, které pobyt v jiném členském státě činí méně atraktivním a právo svobodně se pohybovat a pobývat na území jiného členského státu nadměrně zatěžuje. Tento stav tak měl být taktéž shledán v rozporu s právem Evropské unie. K tomuto závěru mě vede také předchozí judikatura Soudního dvora, dle které právo Evropské unie brání tomu, aby orgány členského státu odmítly na základě vnitrostátního práva uznat přijetí dítěte tak, jak bylo určeno a zapísáno v jiném členském státě, v němž se toto dítě narodilo.⁶⁰ Na jedné straně tak Soudní

⁵² Rozsudek ESD ve věci C-490/20 ze dne 14. 12. 2021.

⁵³ Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii (2012/C 326/01) (Úřední věstník Evropské unie, C 326/1, 26. 10. 2012).

⁵⁴ Podle předkládajícího soudu bylo nesporné, že i v případě neexistence rodného listu vydaného bulharskými orgány má dotyčné dítě bulharskou státní příslušnost, a to zejména na základě čl. 25 odst. 1 bulharské Ústavy, dle kterého je bulharským občanem každý, kdo se narodil alespoň jednomu z rodičů s bulharským občanstvím.

⁵⁵ DE CAPITANI, Chiara. Rainbow Families and the Right to Freedom of Movement – the V.M.A.v Stoliczna obshtina, rayon ‘Pancharevo’ case. In: *EU Law Analysis* [online]. 1. 3. 2022. Dostupné z: <<http://eulawanalysis.blogspot.com/2022/01/rainbow-families-and-right-to-freedom.html>>.

⁵⁶ Konsolidované znění Smlouvy o fungování Evropské unie (2012/C 326/01) (Úřední věstník Evropské unie, C 326/1, 26. 10. 2012).

⁵⁷ Rozsudek ESD ve věci C-490/20 ze dne 14. 12. 2021, bod 47.

⁵⁸ Ústavní soud v usnesení ze dne 28. 2. 2023 sp. zn. IV. ÚS 2210/22, bod 20–21, uvedl, že na případy osvojení se toto rozhodnutí nevztahuje. Soudní dvůr totiž dovodil povinnost členského státu uznat rodičovství pro potřeby práva EU pouze ve vztahu k jeho státním příslušníkům. V České republice však dle § 9 zákona č. 186/2013 Sb., o státním občanství, nabývá dítě, které bylo osvojeno rozhodnutím orgánu cizího státu a alespoň jedním z osvojitelů je český státní občan, občanství, jen pokud bylo osvojení uznáno. Uznání rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví však ustanovení § 63 odst. 1 z. m. p. s. vylučuje. Dítě takto osvojené tudíž české občanství získat nemůže.

⁵⁹ BRACKEN, Lydia. Recognition of LGBTQI+ Parent Families across European Borders. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2022, Vol. 29, No. 3, s. 404.

⁶⁰ Rozsudek ESD ve věci C-353/06 ze dne 14. října 2008, bod 16, 21, 29.

dvůr považoval za překážku volného pohybu neuznání příjmení v určitém tvaru, na straně druhé však akceptoval stav, kdy překročením hranic přestane *de iure* existovat vztah mezi dítětem a jeho rodiči stejného pohlaví se všemi komplikacemi, které tato situace vnitrostátně přináší. Jak poznamenává Rein-Lescastereyres, neuznání tohoto vztahu však bude mít mnohem více omezující účinek na volný pohyb než pokulhávající příjmení.⁶¹

Souhlasím s generální advokátkou Kokott, že otázka uznávání rodičovství je velmi citlivá s ohledem na výlučné pravomoci členských států v oblasti státní příslušnosti a rodinného práva a vzhledem ke značným rozdílům, které dosud v Evropské unii existují, pokud jde o právní postavení a práva přiznaná párům stejného pohlaví.⁶² Je pochopitelné, že i tento faktor musel Soudní dvůr zvažovat. Na druhou stranu se však jedná o rodičovský vztah, jehož neuznání pro vnitrostátní účely má na život dítěte zásadní negativní dopady, které byly v tomto textu opakovaně popsány. Jako příznačné tak považuji hodnocení Tryfonidou, která označuje uvedené rozhodnutí Soudního dvora za první krok k přeshraničnímu uznávání stejnopohlavních rodin mezi členskými státy, zároveň však zdůrazňuje, že ani zdaleka nevyřešilo všechny problémy, s nimiž se tyto rodiny při pohybu v rámci Evropské unie potýkají.⁶³

3. Návrhy *de lege ferenda*

3.1 Česká republika

Senátor Václav Láška (SEN 21) předložil v roce 2021 jako reakci na zamítavý náleží Ústavního soudu podrobně rozebraný v kapitole 2.1 novelu z. m. p. s., která měla v § 63 odst. 1 zrušit slova „*a osvojení by bylo přípustné i podle hmotněprávních ustanovení českého práva*“.⁶⁴ Senátor Láška v plenární diskuzi argumentoval nejlepším zájmem dítěte a přečetl také podpůrné stanovisko ředitele Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Odpůrci naopak uváděli argumenty o možnosti obcházení zákona (výhradu veřejného pořádku nepovažovali za dostačující) a pochybnosti o výchově dítěte páry stejného pohlaví. Plénum senátu k tisku nakonec nepřijalo žádné usnesení, neboť se nenašlo dostatek hlasů pro přijetí ani zamítnutí návrhu. To v praxi znamenalo neúspěch návrhu a konec legislativního procesu.

Zásadní změnu v této oblasti by přineslo schválení aktuálně projednávaného sněmovního tisku 241,⁶⁵ který by párům stejného pohlaví umožnil uzavírat manželství se všemi právy a povinnostmi, včetně možnosti osvojení dítěte. V případě schválení tohoto návrhu by totiž osvojení páry stejného pohlaví přestalo být v rozporu s hmotněprávními ustanoveními českého práva, což je podmínkou pro uznání rozhodnutí o osvojení dle § 63 odst. 1

⁶¹ REIN-LESCASTEREYRES, Isabelle. Recent Case Law on Cross-Border Surrogacy. In: BOELE-WOELKI, Katharina – FUCHS, Katharina (eds). *Same-sex Relationships and Beyond*. Cambridge: Intersentia, 2017, s. 140.

⁶² Stanovisko generální advokátky Juliane Kokott ve věci C-490/20 ze dne 15. 4. 2021, bod 4.

⁶³ TRYFONIDOU, Alina. The Cross-Border Recognition of the Parent-Child Relationship in Rainbow Families under EU Law: A Critical View of the ECJ's V.M.A. ruling. In: *European Law Blog* [online]. 21. 12. 2021. Dostupné z: <<https://europeanlawblog.eu/2021/12/21/the-cross-border-recognition-of-the-parent-child-relationship-in-rainbow-families-under-eu-law-a-critical-view-of-the-ecjs-v-m-a-ruling/>>.

⁶⁴ Senát Parlamentu České republiky. Senátní tisk 147 [online]. Dostupné z: <<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/psssenat/historie?action=detail&value=4827>>.

⁶⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Sněmovní tisk 241/O [online]. Dostupné z: <<https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=9&t=241>>.

z. m. p. s. Pokud by tak nebyl v konkrétním případě shledán rozpor s veřejným pořádkem, byla by v zásadě tato rozhodnutí uznávána. Otázkou zůstává, zdali by však nebylo v této souvislosti nutné ratifikovat také revidovanou verzi Evropské úmluvy o osvojení, neboť jak bylo popsáno v kapitole 1.1., dle původního znění této úmluvy, které je v České republice stále platné, by osvojení páry stejného pohlaví nemělo být možné.

3.2 Evropská unie

Páry stejného pohlaví nemají v současné době žádnou garanci, že rozhodnutí o osvojení z jednoho členského státu bude plně uznáno v členském státě jiném. Tuto situaci nezměnil ani v kapitole 2.2.3. popsáný rozsudek Soudního dvora.⁶⁶ Členské státy totiž na jeho základě mají povinnost uznat rodičovství páru stejného pohlaví pouze ve vztahu k právu Evropské unie, nikoliv vnitrostátně. Evropská komise proto představila v prosinci roku 2022 návrh nařízení Rady o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání rozhodnutí a přijímání veřejných listin ve věcech rodičovství a o vytvoření Evropského osvědčení o rodičovství.⁶⁷ Článek 24 nařízení stanoví, že soudní rozhodnutí týkající se rodičovství vydaná v jednom členském státě by byla uznávána ve všech ostatních členských státech, aniž by bylo vyžadováno zvláštní řízení. V této souvislosti se navrhuje vytvoření evropského osvědčení o rodičovství, které by sloužilo k prokázání rodičovského statusu v jiném členském státě. Procedura uznávání by se tak stala neformální, a to bez ohledu na to, jak bylo dítě počato nebo narozeno, a bez ohledu na typ rodiny. Návrh tedy zahrnuje také uznávání rodičovství párů stejného pohlaví. Ve výjimečných případech by bylo možné odepřít uznání dle čl. 31 písm. a) na základě výhrady veřejného pořádku. Legislativní návrh je založen na čl. 81 odst. 3 Smlouvy o fungování Evropské unie, který umožňuje přijímat opatření týkající se rodinného práva s přeshraničními dopady. Rada Evropské unie v tomto případě rozhoduje jednomyslně. S ohledem na dlouhodobě konzervativní postoje některých zemí bude schválení takového předpisu komplikované. Lze tak očekávat spíše zavedení posílené spolupráce dle čl. 20 Smlouvy o Evropské unii mezi některými členskými státy.

3.3 Haagská konference mezinárodního práva soukromého

Haagská konference mezinárodního práva soukromého v roce 2015 zřídila expertní skupinu, která má prozkoumat možnost přijetí úmluvy o zákonném rodičovství, respektive úmluvy regulující náhradní mateřství a jeho uznávání.⁶⁸ Vedle toho se Rada této organizace v roce 2016 usnesla na zahájení výzkumu otázky přeshraničního uznávání rozhodnutí o vnitrostátním osvojení. Závěrečná výzkumná zpráva byla publikována v roce 2019.⁶⁹ Shrnuje stávající praxi států a ilustruje obtíže, jež mohou nastat, pokud uznávání není

⁶⁶ Rozsudek ESD ve věci C-490/20 ze dne 14. 12. 2021.

⁶⁷ Návrh Nařízení Rady EU č. 2022/0402 ze dne 7. 12. 2022. Dostupné z: <https://commission.europa.eu/system/files/2022-12/com_2022_695_1_en_act_part1.pdf>.

⁶⁸ Hague Conference on Private International Law. *The Parentage / Surrogacy Project* [online]. Dostupné z: <<https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy>>.

⁶⁹ Hague Conference on Private International Law. *Report on the Cross-border Recognition of Domestic Adoptions* [online]. 2019. Dostupné z: <<https://assets.hcch.net/docs/786c956a-912a-4324-9be7-0fa649fdb7a8.pdf>>.

automatické. Ve zprávě je doporučeno zahrnutí uznávání rozhodnutí o vnitrostátním osvojení do připravovaného návrhu úmluvy týkající se zákonného rodičovství. Tato možnost byla opakovaně diskutována na zasedáních zmiňované expertní skupiny. Její zpráva s možnými návrhy řešení by měla být předložena v roce 2023.⁷⁰

Závěr

Tento článek jsem uvedl citací z projevu Ursuly von der Leyen „*Když jste rodičem v jedné zemi, jste rodičem ve všech zemích.*“ Rozbor právní úpravy uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví a související judikatury provedený v tomto textu ukazuje, že slova předsedkyně Evropské komise prozatím neodpovídají realitě. Kvůli chybějící mezinárodní či evropské unifikaci je uznávání rozhodnutí o vnitrostátním osvojení regulováno, s výjimkou dvoustranných smluv o právní pomoci, výlučně národní legislativou jednotlivých států. Česká republika je jedním z příkladů, kdy národní úprava vede k nemožnosti uznat rozhodnutí o osvojení dvěma muži nebo dvěma ženami, mají-li osvojenec, jeden z osvojitelů nebo osvojitelé oba české občanství. Tyto páry totiž nejsou zahrnuty do taxativního výčtu možných osvojitelů v občanském zákoníku, čímž není možné naplnit podmínku hmotněprávní přípustnosti osvojení v § 63 odst. 1 z. m. p. s. Uznat taková rozhodnutí je možné pouze v případě existence dvoustranné smlouvy o právní pomoci upravující otázku uznávání, neboť tyto smlouvy mají před z. m. p. s. aplikační přednost a výše uvedenou podmínku neobsahují. Česká republika má však v současné době smlouvu o právní pomoci uzavřenu jen se zlomkem států, které osvojení páry stejného pohlaví umožňují. Konkrétně se jedná o Francii, Chorvatsko, Kubu, Slovinsko, Španělsko a Švýcarsko. Vedle toho je možné na základě z. m. p. s. uznat rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví v případech, kdy byli všichni účastníci řízení o osvojení cizinci. Zákon zde totiž splnění této podmínky taktéž nevyžaduje. V neposlední řadě se v České republice uznává také společné rodičovství párů stejného pohlaví právně vzniklé v zahraničí jiným způsobem, ať už určením rodičovství k dítěti narozenému prostřednictvím náhradního mateřství, nebo fikcí automatického rodičovství partnerky ženy, která dítě porodila.

Tento rozdílný přístup k uznávání rodinných vazeb v závislosti na způsobu nabytí rodičovství a k uznávání rozhodnutí o osvojení v závislosti na občanství osvojenec/osvojitelů považují za nežádoucí a postrádající legitimní cíl. Neuznání vazeb mezi rodičem a dítětem přináší zásadní komplikace pro život dané rodiny, ať už se jedná o nabývání občanství, nárok na výživné, či otázku dědictví. Při dlouhodobé hospitalizaci či úmrtí jednoho nebo obou rodičů navíc vzniká značná nejistota o osudu dítěte. Konstantní judikatura ESLP, dle které mají smluvní státy povinnost uznat právní rodičovství, existují-li zároveň faktické rodinné vazby mezi právním rodičem a dítětem, mě vede k závěru, že neuznání rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví bude až na výjimky v rozporu s právem na respektování rodinného života zakotveným v čl. 8 Úmluvy.

Ústavní soud nedávno odmítl další stížnost na neuznání rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví. Dle právního zástupce stěžovatelů bylo v této věci zahájeno řízení před ESLP. Šance na úspěch jsou s ohledem na výše uvedené dle mého názoru značné. Toto řízení však bude pravděpodobně trvat několik let a výsledek zcela jistě předvídat nelze.

⁷⁰ Ibidem.

Považují tak za žádoucí novelizovat z. m. p. s. a zrušit v § 63 odst. 1 z. m. p. s. slova „*a osvojení by bylo přípustné i podle hmotněprávních ustanovení českého práva*“. Obcházení zákona, kterému měla platná úprava dle důvodové zprávy předcházet, je možné zabránit pomocí výhrady veřejného pořádku. Na základě rozboru judikatury provedeného v tomto textu nelze přitom očekávat, že by rozhodnutí o osvojení párem stejného pohlaví bylo shledáno v rozporu s veřejným pořádkem v obecné rovině. Soudy by tak mohly posoudit jednotlivé případy a určit, zdali je konkrétní rozhodnutí s veřejným pořádkem v rozporu, či nikoliv.

Na evropské úrovni podporují legislativní návrh Evropské komise, který by upravil vzájemné uznávání rodinných vztahů mezi členskými státy. Nedávné rozhodnutí Soudního dvora představené v kapitole 2.2.3. sice stanovilo povinnost uznávat rodičovství párů stejného pohlaví mezi členskými státy, avšak pouze ve vztahu k právu Evropské unie, nikoliv vnitrostátně. To znamená, že po přechodu hranic může dojít k situaci, kdy rodina s dvěma otci nebo matkami přestane *de iure* pro vnitrostátní účely existovat, a to se všemi negativními důsledky, které tento stav přináší. To má dle mého názoru odrazující účinek na volný pohyb v rámci Evropské unie, respektive představuje jeho nepřímou překážku. Proto je iniciativa Evropské komise v této oblasti žádoucí. Jelikož se však pravděpodobně nepodaří dosáhnout potřebné jednomyslnosti, za vhodné považují alespoň zavedení posílené spolupráce mezi některými členskými státy neboť, jak uvedla generální advokátka Juliane Kokott, dítě nenese žádnou odpovědnost za rozdílnou úroveň společenských hodnot mezi členskými státy.⁷¹

Jako velmi smysluplné vnímám také aktivity Haagské konference mezinárodního práva soukromého, jejíž expertní skupina diskutuje nad možností vytvoření mezinárodní úmluvy, která by mimo jiné řešila vzájemné uznávání rozhodnutí o vnitrostátním osvojení. Zde je však na místě ještě větší skepse než v případě možné shody na úrovni evropské. Skutečnost, že 67 států světa stále kriminalizuje stejnopohlavní styk⁷² a mnoho dalších se staví k právům gayů a leseb velmi rezervovaně, prakticky vylučuje širokou shodu na unifikaci uznávání rozhodnutí o osvojení páry stejného pohlaví.

⁷¹ Stanovisko generální advokátky Juliane Kokott ve věci C-490/20 ze dne 15. 4. 2021, bod 26.

⁷² ILGA-World. *State-Sponsored Homophobia* [online]. 2020. Dostupné z: <https://ilga.org/downloads/ILGA_World_State_Sponsored_Homophobia_report_global_legislation_overview_update_December_2020.pdf>.

RECENZE

Matejka Ján – Mates Pavel. Zákon o právu na digitální služby. Komentář. Praha: Leges, 2022, 214 s.

Česká republika digitalizuje. Alespoň na papíře. V roce 2018 schválila vláda program Digitální Česko, který si nedal za cíl nic menšího než prosperitu České republiky za probíhající digitální revoluce.¹ Jedním z tří pilířů programu je tzv. *Informační koncepce České republiky 2020*. Cíli informační koncepce jsou mimo jiné přívětivé a efektivní služby pro občany a firmy, rozvoj digitální technologie v eGovernmentu, efektivní a pružný digitální úřad nebo digitálně přívětivá legislativa. Digitálně přívětivá legislativa by měla „zajistit v legislativě dodržování všech základních zásad (architektonických principů eGovernmentu), zejména principů ‚data only once‘ a ‚digital by default‘ pro všechny nově zaváděné i existující veřejné služby, zajišťované v podobě digitální služby“.²

K elektronizaci veřejné zprávy by měl pomoci zákon č. 12/2020 Sb., o právu na digitální služby a o změně některých zákonů (dále jen „zákon“). Jeho komentáře se zhostili autoři *dr. Ján Matejka* z Ústavu státu a práva Akademie věd ČR, odborník na právo informačních technologií, a *doc. Pavel Mates*, znalec správního práva. Komentář vydalo v roce 2022 nakladatelství Leges.

Úkol připravit komentář k tomuto zákonu byl nelehký, protože zákon sám, jakkoliv přehledný, je spíše souborem vágních ustanovení v podobě deklarace nebo plánu než právní normou obsahující povinnosti adresátů a důsledky nedodržení těchto povinností. To ostatně zmiňují i autoři v úvodu svého komentáře a nezbyvá podle nich než čekat, jak se ustálí praxe a judikatura ve věcech správního soudnictví.

Autoři neopomněli ani předpisy, které zákon mění, např. správní řád, zákon o kyberbezpečnosti nebo zákon o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů. Autoři uvádějí i odkazy na literaturu a soudní rozhodnutí, které se ke konkrétnímu ustanovení zákona vztahují.

Autoři se obsáhle věnují úvodním paragrafům obsahujícím základní pojmy a myšlenky zákona. Ustanovení § 1 zakotvuje právo fyzických a právnických osob na poskytnutí digitálních služeb orgány veřejné moci při výkonu jejich působnosti a povinnost orgánů veřejné moci poskytovat digitální služby a přijímat digitální úkony. Autoři v komentáři uvádí, že se u práva na poskytnutí digitálních služeb jedná o možnost, a nikoliv povinnost. Fyzické a právnické osoby nesmí být k využití digitální služby nuceny. Povinnost využívat digitální služby by byla v rozporu s jinými ustanoveními zákona, nicméně zvláštní zákon může povinnost využívat digitální služby stanovit. Formulaci o poskytování digitálních služeb orgány veřejné moci v rámci své působnosti považují autoři za nadbytečnou, neboť žádný veřejný orgán nemůže vykonávat působnost a pravomoc nad rámec zákona.

¹ Digitální Česko. In: *Digitální Česko* [cit. 2022-09-29]. Dostupné z: <<https://www.digitalnicesko.cz/koncepcni-materialy/>>.

² Koncepce budování eGovernmentu v ČR 2018+ a jeho IT podpory podle zák. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy a o změně některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. In: *Digitální Česko* [cit. 2022-09-29]. Dostupné z: <<https://www.digitalnicesko.cz/koncepcni-materialy/>>.

Tudíž i jiný než komentovaný zákon musí stanovit, jaká je působnost orgánů veřejné moci při plnění jejich úkolů, což se týká i poskytování digitálních služeb.

V ustanovení § 2 zákon vymezuje pojmy, které souvisí s poskytováním digitálních služeb. Autoři se domnívají, že zákonodárce má v úmyslu používat pojmy zákona i v jiných právních předpisech, čemuž podle autorů svědčí absence formulace „pro účely tohoto zákona se rozumí“, která uvozuje legální definice omezené právně jen na daný právní předpis.

Jedním z pojmů je digitální služba, tedy úkon orgánu veřejné moci vůči uživateli. Uživatelem je podle zákona fyzická nebo právnická osoba odlišná od orgánu veřejné moci. Autoři upozorňují na to, že pojem digitální služba může být zavádějící. „Výraz *služba* evokuje, že se týká pouze těch úkonů, na jejichž základě je jejímu adresátovi přiznáváno nějaké právo. Tak tomu ovšem nemusí být, protože adresát může a někdy i musí prostřednictvím takové služby plnit v řadě případů povinnosti (např. podávat zákonem uložené hlášení o provozování určitých činností, platit daně a jiné veřejné platby).“³ Zákonodárce měl snad na mysli právo jako možnost plnit uložené povinnosti elektronicky. Autoři připomínají, že zákon nezavádí pojmem služba další službu orgánu veřejné moci, ale možnost poskytovat stávající služby elektronicky.

Zrcadlovým pojmem k pojmu digitální služba je digitální úkon. Digitálním úkonem je projev vůle uživatele vůči orgánu veřejné moci. Digitálním úkonem je pouze úkon vůči orgánu veřejné moci v rámci jeho agendy, který je zároveň vedený v katalogu služeb jako úkon v elektronické podobě. Podmínka vedení úkonu v katalogu digitálních služeb bude platit pouze pět let po účinnosti zákona, pokud to nevyklučuje povaha úkonu. Orgán veřejné moci může poskytovat úkon jako digitální službu i před uplynutím pěti let od účinnosti zákona, nestanoví-li jiný zákon jinak.

Ustanovení § 3 deklaruje, že uživatel služby má právo využívat digitální službu a orgán veřejné moci má povinnost digitální službu poskytovat. Autoři upozorňují na ústavně-právní základ práva na digitální služby. Ten spatřují v čl. 2 Ústavy. Podle třetího odstavce státní moc slouží všem občanům a lze ji uplatňovat jen v případech, v mezích a způsoby, které stanoví zákon.

Zásadní problém práva na digitální služby a povinnost je poskytovat podle § 3 je absence nástrojů pro praktické vymáhání tohoto práva, respektive vymáhání splnění povinnosti orgánu veřejné moci digitální službu poskytnout. Jak autoři uvádí, zákon neobsahuje žádné prostředky, kterými by bylo možné se poskytnutí digitální služby domoci. Tato skutečnost je důvodem toho, proč lze zákon považovat materiálně spíše za deklaraci než za předpis, kterým by bylo možné se poskytnutí služeb v elektronické podobě domáhat.

Autoři uvádí, že právo na digitální službu není samostatným právem, ale zahrnuje deset oprávnění, které autoři nazývají katalogem práv. Prvním z těchto práv je právo činit digitální úkony některou ze stanovených forem, např. prostřednictvím datové schránky, kontaktního místa veřejné správy (CzechPOINTu) nebo emailem, ovšem podepsaným uznávaným elektronickým podpisem nebo pečetí. Všechny způsoby provádění digitálního úkonu umožňují určit totožnost uživatele. Zákon umožňuje učinit digitální úkon i jinými prostředky.

³ MATEJKA, J. – MATES, P. *Zákon o právu na digitální služby. Komentář*. Praha: Leges, 2022 s. 25.

Dalším oprávněním je právo uživatele na osvědčení, že uživatel učinil vůči orgánu veřejné moci digitální úkon. Toto oprávnění má podle autorů význam pro pozdější dokazování, že byl digitální úkon učiněn. Třetím oprávněním je právo na nahrazení úředně ověřeného podpisu nebo uznávaného elektronického podpisu. Autoři v souvislosti s tímto právem poznamenávají, že zákon požaduje, aby to byla osoba, před kterou je úkon činěn, která ověří totožnost osoby činící digitální úkon.

Fyzické a právnické osoby mají dále právo nechat si zapsat práva, povinnosti nebo právní skutečnosti do základního registru práv a povinností, který musí orgány veřejné moci využívat. Autoři u tohoto práva upozorňují na to, že orgán nemá žádnou lhůtu, dokdy musí uvedené údaje zapsat.

Důležitým právem je právo na prokázání právní skutečnosti odkazem na údaje již vedené v informačních systémech. V komentáři k § 9 autoři uvádí, že zákon nepamatuje na situace, kdy údaje nejsou v informačním systému uvedeny nebo jsou nesprávné nebo nepravdivé.

Uživatel má podle zákona právo na zápis kontaktního údaje, na který mu budou zasílány informace. Stejně jako u zápisu údajů do základního registru zákon nestanoví žádnou lhůtu, dokdy orgán veřejné moci musí údaje zapsat.

Uživatel služby má právo na informace v souvislosti s poskytováním digitálních služeb. Autoři ve svém komentáři uvádí, že zákon nestanoví žádné důvody pro omezení přístupu k informacím. Uživatel má právo na přístup ke všem údajům, nicméně jak uvádí § 14 odst. 2 zákona, povinnost poskytovat digitální služby se nevztahuje na Národní bezpečnostní úřad při provádění bezpečnostního řízení a na zpravodajské služby České republiky. Určitá omezení mohou také obsahovat zvláštní zákony.

Dalším oprávněním je právo na elektronickou identifikaci a autentizaci při digitální komunikaci. Jak uvádí autoři, účelem tohoto práva je primárně motivovat orgány veřejné moci k zapojení do Národního bodu pro identifikaci a autentizaci. Dalším účelem je stanovení úrovně záruky pro identifikaci orgánem veřejné moci. Není-li v katalogu služeb pro využití digitální služby stanovena úroveň záruky prostředku pro elektronickou identifikaci, má uživatel služby právo provést svou identifikaci a autentizaci prostředkem pro elektronickou identifikaci podle své volby nejméně v úrovni značná.

Zákon jako jedno z dílčích oprávnění zmiňuje právo na technologickou neutralitu. Výjimkou je nepřiměřená ekonomická náročnost, nesplnění požadavků na bezpečnost informačního systému veřejné správy nebo chráněný veřejný zájem. Tyto výjimky je nutné podle autorů vykládat restriktivně.

Posledním dílčím právem je podle autorů komentáře ochrana a vymahatelnost práva na digitální služby. „*Právo uživatele na digitální službu představuje svého druhu způsob výkonu veřejného subjektivního práva na plnění, které spočívá v poskytnutí konkrétní digitální služby ze strany orgánu veřejné moci.*“⁴ Autoři u tohoto oprávnění opět upozorňují na absenci postupů při odepření služby orgánem veřejné moci. S výjimkou tohoto práva jsou všechna výše uvedená práva rozvedená v jednotlivých ustanoveních zákona a příslušných částí komentáře.

⁴ Ibidem, s. 47.

V důvodové zprávě k zákonu se uvádí, že obsahuje principy a motivační ustanovení. Sama důvodová zpráva tedy připouští, že ustanovení jsou více či méně „bezzubá“, tzn. nestanoví konkrétní povinnosti orgánů veřejné moci, závazné lhůty a možnosti uživatelů služby, respektive těch, kteří by si přáli služby využít, ale orgán veřejné moci jim to neumožňuje nebo neumožňuje takovým způsobem, aby byl úkon učiněn efektivněji a rychleji než tradiční analogový postup. Potenciální uživatel digitálních služeb je v podstatě ponechán na milost a nemilost zákonodárce, protože jen zákonodárce může, ale nemusí upravit právně závazný postup při realizaci digitálních úkonů (viz již zmiňovaný čl. 2 odst. 3 Ústavy).

Jelikož sám zákon o právu na digitální služby není příliš obsáhlý a je mnohdy nejednoznačný, představuje komentář k němu cenný nástroj, jak se zákonem v praxi pracovat, hlavně v případech, kdy se uživatelé služeb nedomohou svých práv. Škoda jen, že komentář neobsahuje více judikatury ve věcech správního soudnictví, o kterou by se uživatel mohl při vymáhání svých digitálních práv opřít. Lze jen doufat, že si zákonodárce vezme k srdci nedostatky zákona uvedené v komentáři a připraví novelu, která by tyto nedostatky napravila.

Zákonodárce si je samozřejmě vědom toho, že digitalizace veřejné správy reálně zaostává. Proto převedl agendu digitalizace z Ministerstva vnitra na Digitální a informační agenturu, ústřední správní úřad pro elektronickou identifikaci a služby vytvářející důvěru a pro informační systémy veřejné správy, který by měl sjednotit a koordinovat procesy digitalizace ve veřejné správě.⁵ Ministerstvo nebo navrhovaná agentura musí postupovat rychle, neboť k 1. únoru 2025 musí být jako digitální prováděny všechny úkony, pokud to jejich povaha nevyklučuje. Ani agentura ovšem nemůže zakotvit povinnosti orgánů veřejné moci činit úkony elektronicky.

Autoři se kromě práva na digitální služby mohli věnovat právu, které čím dál tím více rezonuje ve veřejném prostoru, a sice tzv. právo na analog a právo na asistenci. Právo na analog znamená, že by měli mít občané právo na to, aby místo digitální komunikace se státem prostřednictvím chytrého telefonu, nebo počítače mohli využít nedigitální alternativu. V současné době není digitální propojení občana se státem ještě tak běžné, nicméně lze předpokládat, že v budoucnu bude digitální komunikace preferována a zvýhodněna, např. nižšími správními poplatky, rychlejším vyřízením věcí apod. ve srovnání s analogovou variantou. Tím budou občané manipulováni k využívání digitální komunikace, přestože tato forma služby bude pro ně komplikovaná z důvodu nižší digitální gramotnosti, určitého handicapu nebo nevhodného zařízení, či nepřijatelná. Digitální službu budou tyto osoby čerpat s obtížemi, nebo ji nebudou čerpat vůbec, což není žádoucí. Alternativou k digitální službě by mohla být asistence při čerpání těchto služeb. Tak by se mohly z výhod digitalizace těšit i osoby, pro které by analogová forma nebyla řešením složité komunikace se státem, např. z důvodů delší vzdálenosti do sídla úřadů, horší dopravní obslužnosti nebo časově a fyzicky náročné péče o osobu blízkou. Zákon o právu na digitální službu měl správně tyto alternativy upravit a autoři toto měli kriticky

⁵ Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 12/2020 Sb., o právu na digitální služby a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony, In: *Portál ODok* [cit. 2022-10-22]. Dostupné z: <<https://apps.odok.cz/veklep-detail?pid=ALBSCF9EW8DE>>.

reflektovat ve svém komentáři současně s tím, jak by těchto alternativ mohli občané dosáhnout i podle současné právní úpravy, např. pomocí čl. 1 Listiny základních práv a svobod, konkrétně úpravy rovnosti lidí v právech, s doplňujícím argumentem⁶ čl. 41 Listiny základních práv Evropské unie zakotvujícího právo na řádnou správu, které v české Listině bohužel nenajdeme.

Eva Fialová*

⁶ Srov. SVOBODOVÁ, Markéta. Působnost listiny základních práv EU v kontextu judikatury Ústavního soudu ČR. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 2018, roč. 64, č. 4, s. 59.

* JUDr. Mgr. Eva Fialová, LL.M., Ph.D. Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. E-mail: eva.fialova@ilaw.cas.cz. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

Three Faces of Solidarity and Solidarity as a Response to Structural Injustice

Maroš Matiaško (<https://orcid.org/0009-0004-8893-4269>)

Abstract: The paper examines the concept of solidarity as discussed in contemporary political philosophy. It is a concept that has remarkable constitutional-legal relevance, but it has received much less attention than other concepts. In the literature, solidarity is understood as a polysemantic concept and typically three forms of solidarity are distinguished: social, civic and political solidarity. In this paper, I will introduce these three forms of solidarity and then look more closely at civic solidarity. The latter is associated with the concept of the welfare state and draws our attention to the specificities of relations that already emerge in the political community and can produce arrangements that could be described as unjust. And it is precisely the motif of injustice, in its specific form of structural injustice as Iris Marion Young has thought of it, that guides my discussion of civic solidarity and its relevance for constitutional and human rights theory and practice, because it points to specific background phenomena to which we should not be indifferent.

Keywords: solidarity, structural injustice, Iris Marion Young, precarity, human rights

The Role and Importance of Democracy in International Organizations (1992–2022)

Ján Klučka

Abstract: International law has traditionally been neutral towards democracy and the democratic legitimacy of governments, as it was considered as internal matter of states. The situation began to change at the beginning of the 90s when, after the end of the Cold War and the collapse of the USSR, tendencies appeared to modify the rules of democracy also through international law. The democratic boom in this area peaked in the 1990s and lasted approximately 30 years. However, due to various factual reasons, such efforts were not successful, and the rules of democracy are currently still reflected through and on the basis of electoral human rights (the right to vote and right to be elected) anchored in several post-war conventions on the human rights. In addition, the so-called electoral democracies begin to gradually erode and deviate from democratic rules and processes to varying extents and intensities. The beginning of the new millennium is characterized by the growth of authoritarian regimes and ideologies in the world and overall weakening of democracy. Currently, it is difficult to predict the time and extent of such a recession. Unlike general international law, democracy has gained a stronger position in the regional organizations and regional international law. Some of them consider the fulfilment of democratic rules as a condition of accession of a new state as their membership. The UN plays an important role in the support of democracy in member states. This is primarily about technical and other tools supporting democratic elections, collective pro-democratic interventions in member states, as well as UN General Assembly decisions on democratic nature of governments through the process of credentials acceptance in the UN General Assembly. Finally, the existence of democratic principles can also be found in the treaties of the European Union with third parties (states and international organizations), International practice confirms that democratic criteria are also taken into account when recognizing new states and governments in the context of the third wave of democratization.

Keywords: relationship of democracy to international law, the rise and fall of democracy rules (third wave), the relevance of democracy in regional and universal international organizations, specific authorities of the United Nations, democracy in the recognition of states and/or governments

Moral Reasoning (and Moral Intuition) in Judicial Decision-making: Is it possible to arrive at a Rational Decision?

Linda Tvrdíková (<https://orcid.org/0000-0002-9115-1052>)

Abstract: Legal theorists or philosophers have noted that if we are talking about the interpretation and application of law, then moral reasoning also plays a role, often a significant one. For example, Pierluigi Chiassoni openly admits that in some cases it depends on the evaluation of the judge as a person which of the possible interpretations he chooses. As we know, there are several methods of interpretation, on the basis of which the interpreter may reach different conclusions in some cases. In such a case, the judge's moral evaluation sometimes plays a crucial role. This fact may lead us to the fact that we should also deal with the issue of moral reasoning and justification when discussing the interpretation and application of law. After briefly outlining why the question of moral intuitions is relevant in law, the question of whether we (or rather judges) can reach a rational decision in these cases despite this will be explored, where we will seek to show that this is possible. Although it may not seem so at first glance. To answer this question we will use analytic philosophy, in particular the philosophy of Ludwig Wittgenstein, Wilfrid Sellars and Robert B. Brandom, which we will support with the findings of cognitive science. We conclude with the implications of our investigation for law. We will see that it is very important that decisions be properly reasoned and that complex cases be decided by multiple judges who have different views on some issues, and we will also indicate why dissenting opinions are important and useful.

Keywords: analytic philosophy, moral intuitions, space of reasons, rational decision, cognitive science

State Liability for Damage and the Autonomy of Parliament: Office of the Chamber of Deputies and Office of the Senate as Central Administrative Authorities

Lukáš Lev Červinka (<https://orcid.org/0000-0002-0770-7071>)

Abstract: The more complex the state becomes, the more the formal view of the separation of powers proves insufficient. This article seeks to demonstrate, through the example of the state liability for damage caused by an unlawful decision or an incorrect official procedure, the extent to which the fluid separation of powers forces us to reconsider the nature and status of the Office of the Chamber of Deputies and the Office of the Senate as mere service bodies of the chambers of Parliament and, in situations where they carry out state administration activities, to grant them the status of a central administrative authority. Using the example of the State Liability Act, the article discusses in detail the unsustainability of the purely institutional understanding of the concept of a central administrative authority and uses the Office of the Chamber of Deputies and the Office of the Senate as examples to show why its functional interpretation is essential. However, the issue of the status of the Office of the Chamber of Deputies and the Office of the Senate also has a constitutional dimension since Parliament, or rather its chambers, realises its constitutional autonomy through the activities of these bodies. The article, therefore, also examines the question of whether it is compatible with the constitutional autonomy of the Parliament for the executive branch to act for the State in the matter of a claim for compensation for damage caused by the activities of the bodies of the Parliament, and concludes that it is not, since not only must the autonomous exercise of power necessarily entail responsibility for such exercise, but, in addition, the Office of the Chamber of Deputies and the Office of the Senate, as the articulators of the constitutional autonomy of Parliament, must be able, in the context of such responsibility, to defend their decisions or official procedures independently of the position of the Executive.

Keywords: central administrative authority, autonomy of Parliament, state liability, Office of the Chamber of Deputies, Office of the Senate

Parent in one Country, Parent in all Countries? Analysis of Cross-border Recognition of Adoptions by Same-sex Couples

Jan Kozubík (<https://orcid.org/0000-0003-3867-058X>)

Abstract: The article deals with one of the issues of regulation of parenthood in private international law – the recognition of adoption by same-sex couples. In the context of population migration, the issue appears to be highly topical. Especially in light of the liberal regulation of parenthood of same-sex couples in the countries of Western Europe on the one hand, and the conservative approach of countries of Eastern Europe on the other. The absence of harmonised rules on the recognition then leads to uncertainty as to whether the legal relationship between the adoptive parents and the adoptee will be preserved once the border between these countries is crossed. The text is divided into three chapters. First, I discuss the regulation of the recognition of adoption in the Act Governing Private International Law and bilateral treaties. Afterward, I analyse the case law of domestic and international courts. Lastly, I present legislative proposals in the area. The article problematises the non-recognition of the parent-child relationship in relation to Article 8 of the European Convention on Human Rights. It also points out the inconsistency of the legal regulation of recognition of parenthood of same-sex couples, where the possibility of recognition varies depending on the method of establishment of parenthood and the citizenship of the parents.

Keywords: recognition of foreign decisions, adoption by same-sex couples, public policy reservation, free movement of persons

Vyrovnání újmy prospěchem se zaměřením na újmu způsobenou při ublížení na zdraví

Compensatio lucri cum damno

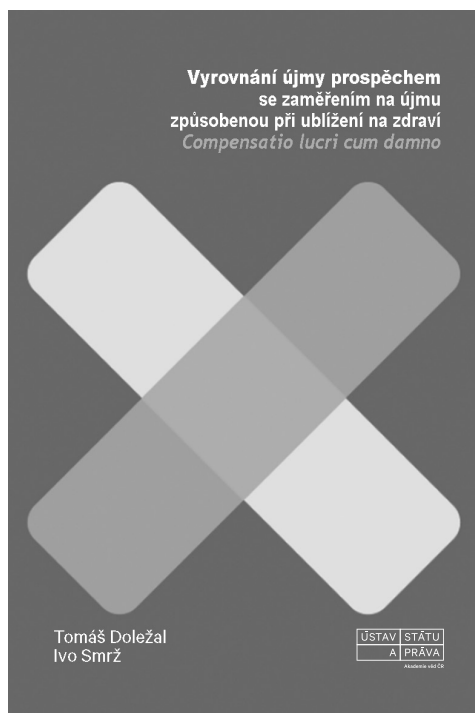
Tomáš Doležal – Ivo Smrž

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 144 stran

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace cílí na zodpovězení klíčové otázky, zda je přípustné a obecně vůbec vhodné při stanovení výše náhrady újmy zohlednit prospěch nabytý v důsledku škodní události. Záměrem autorů je mimo jiné přispět do české právní doktríny argumentací a teoretickými vodítky, která mohou napomáhat při řešení jednotlivých případů.

Vládnoucí a ovládaní

Explikace vlivu, kontroly a legitimního vládnutí

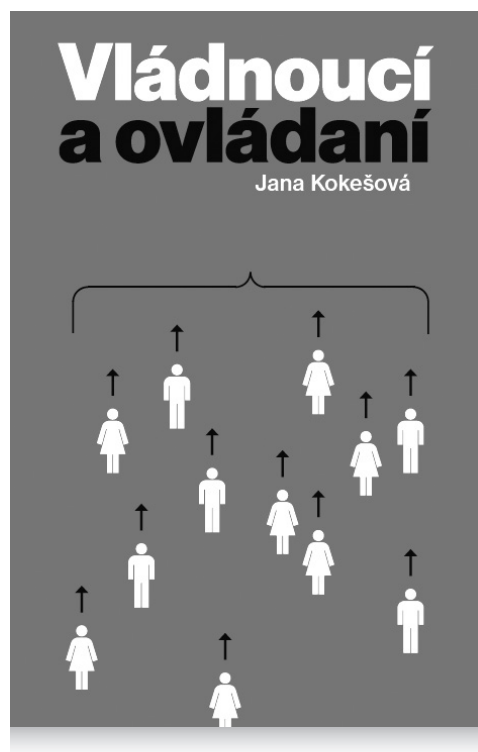
Jana Kokešová

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 288 stran

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace je právní monografií s přesahy do příbuzných filozofických oborů, zejména etiky a politické filozofie. Zaměřuje se na problematiku normativity, legitimacy a kolektivního aktérství, přičemž metodologicky vychází z tradic analytické filozofie a využívá právě vznikající teorii normativity, tzv. teorii kontroly, již zároveň rozvíjí. Kniha si klade otázku, jak skloubit teorie demokratické legitimacy s faktem existence jednotlivců neschopných autonomního jednání. Kniha prokazuje, že nástrojem vládnutí je normativní vliv každého jednoho člena společnosti a identifikace takového nástroje umožňuje zdůvodnit pozitivní povinnosti společnosti vůči každému jednotlivci.

Nepřirozené právo

Tomáš Sobek

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 292 stran

ŮSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace se věnuje normativním zdrojům práva a morálky. Autor ukazuje, že centrální roli v normativním myšlení hraje pojem kontroly. V knize se diskutuje řada zajímavých otázek. Co přesně znamená, že právo je lidský artefakt? Potřebujeme vědět, proč bychom měli být morální? Potřebujeme vědět, co je zdrojem platnosti práva? Je správné rozhodnout morální dilema na základě počítání lidských životů? Je smysluplné hlásit se k ideálům, které jsou tak vysoké, že nejsou reálně dosažitelné? Existují lidská práva objektivně? Lze metafyziku zcela nahradit pragmatickým myšlením? Po přečtení této knihy si čtenář uvědomí, že mnohé odpovědi, které mu připadaly samozřejmé, ve skutečnosti samozřejmě nejsou.

Úskalí asistované reprodukce v muslimských zemích

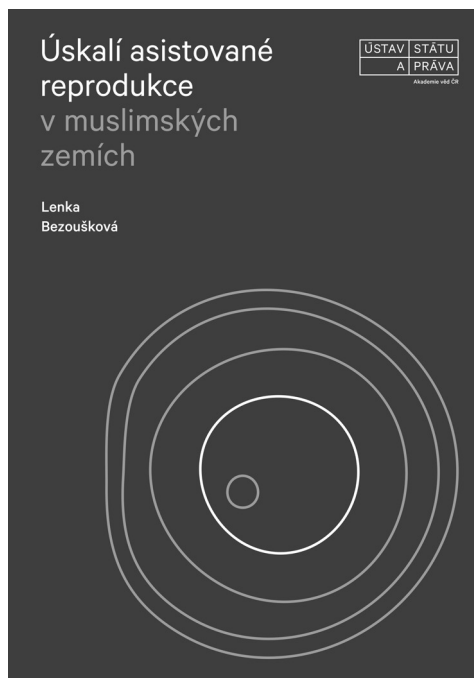
Lenka Bezoušková

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2021, 115 stran (e-kniha)

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace nabízí vhled do problematiky asistované reprodukce v kontextu islámského právního systému. Podrobně se věnuje konkrétním restrikcím a pravidlům ustanoveným v islámském právu a vysvětlením jejich smyslu. Autorka představuje postoje sunnitských i šíitských učenců k dostupným metodám asistované reprodukce, popisuje také rozdíly v právních úpravách jednotlivých muslimských států. Souběžně pojednává i o souvisejících tématech, jako je uzavření či ukončení manželství, určení otcovství či status nemanželských dětí.

Osnova československého občanského zákoníku

Jan Kober

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2021, 473 stran (e-kniha)

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace přináší edici pramenů k historickému vývoji československého civilního práva – vládní návrh občanského zákoníku z roku 1937 a z roku 1946. Edici doplňuje podrobná studie zasazující oba návrhy do historického kontextu své doby.

